

Katholieke Universiteit Leuven

Faculteit Letteren

Departement Literatuurwetenschap

FICTIES IN DE JOURNALISTIEK
MOGELIJKHEDEN EN BEPERKINGEN

Promotor: Prof. dr. D. DE GEEST

Verhandeling aangeboden door
Goedele Geeraert ter verkrijging
van de graad van
licentiaat in de Taal- en
Letterkunde: Germaanse Talen

- LEUVEN 2003 -

INHOUDSOPGAVE

Dankwoordje

Inleiding.....	1
1 ‘De journalistiek’, een pragmatische genrebepaling.....	3
1.1 <i>Inleiding.....</i>	3
1.2 <i>Enkele bedenkingen vooraf.....</i>	3
1.3 <i>De bepaling van mogelijke criteria voor de genredefiniëring van ‘de journalistiek’.....</i>	5
1.3.1 <i>Inleiding.....</i>	5
1.3.2 <i>De journalistieke genrebepaling vanuit pragmatisch perspectief.....</i>	5
1.3.3 <i>Een discursief-communicatief onderzoeksapparaat</i>	6
1.3.3.a <i>Schaeffer als vertrekpunt</i>	6
1.3.3.b <i>De ontwikkeling van een discursief-communicatief onderzoeksinstrument.....</i>	7
1.3.3.c <i>Een opmerking: de contextafhankelijkheid van de bepaling van het journalistieke genre.....</i>	8
1.3.4 <i>De communicatieve journalistieke handeling op basis van een impliciet contract</i>	11
1.3.4.a <i>De communicatieve functie van de journalistieke boodschap.....</i>	12
1.3.4.a.i <i>Een stukje functiegiedenis</i>	12
1.3.4.a.ii <i>De informatief-oriënterende functie van de postmoderne journalistieke tekst</i>	13
1.3.4.b <i>De houding van de journalist en van de lezer: het wie-niveau en het tegen wie-niveau.....</i>	16
1.3.4.b.i <i>Een methodologisch hulpmiddel: de illocutieve handeling</i>	17
1.3.4.b.ii <i>De journalistieke taalhandeling als illocutieve handeling.....</i>	18
1.3.4.b.iii <i>De scheppende houding van de journalist op het wie-niveau</i>	20
1.3.4.b.iv <i>De receptieve houding van de lezer op het tegen wie-niveau</i>	21
1.3.5 <i>Een tussentijds besluit</i>	21
1.3.6 <i>De constituerende regel van de journalistiek en de bijkomende genre eigenschappen.....</i>	22
1.3.6.a <i>Twee vaststellingen: het bestaan van ‘(niet-) journalistieke’ teksten en journalistieke ‘subgenres’</i>	22

1.3.6.b	De mogelijke verklaring: een wisselwerking tussen de constituerende regel van de journalistiek en de bijkomende genre-eigenschappen ...	23
1.3.6.b.i	De constituerende regel	23
1.3.6.b.ii	De bijkomende eigenschappen of journalistieke nevenkenmerken	24
1.3.6.b.iii	Het mechanisme van wisselwerking	25
1.3.6.b.iv	Conclusie	26
1.4	<i>Besluit</i>	27
2	De literariteit, de narrativiteit en de fictie	29
2.1	<i>Inleiding</i>	29
2.2	<i>De verhouding tussen journalistiek en literatuur</i>	29
2.2.1	De ‘gemiddelde’ visie	31
2.2.2	Een verhouding op basis van metadiscursieve uitspraken	32
2.2.3	Een verhouding op basis van een vergelijking tussen literatuur en journalistiek	34
2.2.3.a	De empirie: het ‘literaire’ feit en het ‘journalistieke’ feit	34
2.2.3.b	De theorie	35
2.2.4	De bepaling van de gemiddelde visie	39
2.2.5	Besluit	40
2.3	<i>De verhouding tussen journalistiek en narrativiteit</i>	41
2.3.1	Narrativiteit is geen literariteit, noch fictionaliteit	41
2.3.2	Het narratieve karakter van het postmoderne journalistieke werk	42
2.3.3	Besluit	45
2.4	<i>De verhouding tussen journalistiek en fictie</i>	45
2.4.1	Fictie versus non-fictie	45
2.4.2	Fictie in de journalistiek	47
2.4.3	Het fictiebegrip	48
2.4.3.a	Het fictionele discours	49
2.4.3.b	Het ontstaan: een menselijke creatie gebaseerd op de realiteit	50
2.4.3.c	De fictionele functie	51
2.4.4	De fictie vanuit verschillende perspectieven	52
2.4.4.a	Fictie vanuit filosofisch perspectief	52
2.4.4.a.i	De ontologische ficties	52
2.4.4.a.ii	De epistemologische ficties	54
2.4.4.b	Fictie vanuit instrumenteel perspectief	56
2.4.4.b.i	De ficties ter goeder trouw	57
2.4.4.b.ii	De ficties ter kwader trouw: manipulatieve ficties	59

2.4.4.c	Besluit.....	60
3	Fictie en journalistiek, twee (on)verzoenbare concepten.....	61
3.1	<i>Inleiding.....</i>	<i>61</i>
3.2	<i>Het onderscheid tussen echte en onechte ficties.....</i>	<i>61</i>
3.3	<i>Een vaststelling: een onderscheid tussen voor- en tegenstanders van echte fictionele elementen in de journalistieke tekst.....</i>	<i>62</i>
3.3.1	De tegenstanders.....	62
3.3.2	De voorstanders.....	63
3.4	<i>Een mogelijke theoretische verklaring voor het verschil in opvatting.....</i>	<i>65</i>
3.4.1	Het onderscheid tussen de voor- en tegenstanders.....	66
3.4.2	Twee groepen voorstanders: de gematigden en de radicalen.....	66
3.4.2.a	Het onderscheid tussen de literaire en de niet-literaire visie.....	66
3.4.2.b	Het onderscheid tussen de instrumentele en epistemologische ficties: een kwestie van ‘waarheden’.....	68
3.4.3	De journalistieke waarheid: een impliciet contract tussen de journalist en de lezer.....	71
3.4.3.a	De waarheid van de fictionele uitspraak als assertieve taalhandeling	73
3.4.3.b	De impliciete ‘literair-fictionele’ contractuele gebondenheid van de journalist en de lezer.....	75
3.4.3.c	Besluit.....	76
4	Besluit.....	79
	Bibliografie.....	83

Deze verhandeling vormt het zogenaamde ‘sluitstuk’ van mijn opleiding Germaanse. Zij vormt tegelijk ook de ideale aanleiding om een aantal mensen te bedanken die me tijdens mijn studies steeds met veel enthousiasme en raad en daad hebben bijgestaan. Zonder hen had ik nooit tot dit sluitstuk kunnen komen.

In de eerste plaats zou ik mijn promotor Prof. Dr. Dirk De Geest willen bedanken. Zijn enthousiaste begeleiding, zijn eeuwig optimisme en geloof in deze eindverhandeling waren een belangrijke steun voor me bij de realisatie ervan.

Vervolgens zou ik graag een welgemeende ‘dank jullie’ zeggen tegen iedereen die me het afgelopen jaar op zijn eigen wijze heeft geholpen van deze verhandeling een geslaagd project te maken: mijn vrienden en vriendinnen, mijn familie, mijn ‘klasgenootjes’.

Daarnaast wil ik hier ook heel graag mijn vriend, Bart Oste, bedanken. Hij compenseerde niet alleen mijn lay out-onbekwaamheid, maar stond ook tijdens andere moeilijke thesismomentjes steeds op diezelfde fijne wijze voor me klaar. Daar ben ik hem heel dankbaar voor.

Ten slotte wil ik een oprecht dankwoordje richten tot mijn ouders, mijn broer en mijn zusje. Zij waren er steeds voor me en volgden mijn gaan en staan in leuke, maar ook in minder toffe tijden. Zij vormden steeds een ‘warme’ thuisbasis, waarvoor ik hen onnoemelijk dankbaar ben.

Inleiding

‘Journalistiek’ en ‘fictie’ lijken op het eerste gezicht twee onverzoenbare concepten. Afgaande op hun traditionele betekenis kunnen zij als elkaars tegenpolen fungeren. Terwijl journalistiek op de eerste plaats een ‘reële feitenweergave’ oproept, staat fictionaliteit bekend om een eigenschap die allerminst betrekking heeft op de realiteit. Integendeel, voor velen betekent fictie ‘verbeelding’, ‘fantasie’, ‘verzinsel’ (Hershey, 1980:2). Toch stelt deze verhandeling net de vraag naar de mogelijkheid van fictionele elementen in journalistieke werken. Deze zoektocht naar een antwoord voltrekt zich in drie bewegingen. Elk daarvan vindt haar neerslag in een hoofdstuk van deze verhandeling.

In het eerste hoofdstuk staat ‘de journalistiek’ centraal. Tegen de achtergrond van de hedendaagse samenleving wordt gezocht naar een mogelijke conceptuele invulling van het begrip journalistiek. Dit onderzoek neemt de vorm aan van een pragmatische genreanalyse, die erop gericht is relevante genrekenmerken en generische nevenkarakteristieken te achterhalen. Deze analyse resulteert in een mogelijke journalistieke genrebeschrijving. Dit gegeven vormt een belangrijk referentiepunt tijdens het verdere onderzoek naar de mogelijkheid van fictionaliteit in de journalistiek.

Het tweede hoofdstuk richt de aandacht op het fenomeen van ‘de fictie’. Er wordt getracht te komen tot een bruikbare formulering van de fictionaliteit als tekstkarakteristiek. Daarbij wordt het fictiebegrrip eerst onderscheiden van twee andere, ‘verwante’ concepten, de literatuur en de narrativiteit. Beide concepten krijgen een inhoudelijke bespreking. Daarnaast wordt ook hun relatie tegenover de journalistiek nader bepaald. Ten slotte volgt een overzicht van pertinente beschrijvingen en definiëringen van ‘de fictie’ zelf.

Het eigenlijke onderzoek naar de mogelijkheid van fictionaliteit in de journalistiek vindt plaats in het derde en laatste hoofdstuk van deze verhandeling. Op basis van de onderzoeksresultaten uit de twee vorige hoofdstukken en van gegevens uit het onderzoekscorpus wordt gepoogd op coherente wijze een antwoord te formuleren op de gestelde onderzoeksvraag.

Deze verhandeling wil evenwel geen absolute, alomvattende replek geven op de vraag naar fictionaliteit in de journalistiek. Een dergelijk objectief valt buiten haar bestek. Zij poogt daarentegen wél in het licht van de probleemstelling een bruikbare onderzoeksmethode te ontwikkelen. Tijdens het onderzoek worden bepaalde visies en redeneringen geformuleerd die mogelijk kunnen bijdragen tot de verdere studie naar de mogelijkheid van ficties in de journalistiek.

1 'De journalistiek', een pragmatische genrebepaling

1.1 Inleiding

Het eerste hoofdstuk van deze verhandeling tracht een aantal pertinente eigenschappen van het journalistieke genre te formuleren. Vanuit pragmatisch oogpunt wordt een blik geworpen op theoretische teksten over 'de journalistiek'. Een analyse van deze werken met behulp van het discursief communicatief onderzoeksapparaat resulteert in de vaststelling van drie relevante journalistieke genre-elementen. Zij vormen een neerslag van de taak van de journalistieke boodschap als maatschappelijk communicatiemiddel. Deze generisch pertinente communicatieve eigenschappen staan niet los van elkaar, maar hangen samen op basis van een stilzwijgend contract. Dit akkoord komt tot stand rond de constituerende regel van het journalistieke genre. Niettegenstaande de noodzaak van de drie indicatoren voor de bepaling van een werk als 'journalistiek' schieten de relevante criteria vaak tekort voor een volledige generische definiëring van een werk. Ze worden dan aangevuld met journalistieke nevenkenmerken. Aan de hand van het trio relevante genre-indicatoren en de bijkomende generische kenmerken kan ieder journalistiek werk in principe ondubbelzinnig worden gedefinieerd.

1.2 Enkele bedenkingen vooraf

Het onderzoek naar de generische eigenschappen van journalistieke teksten wil niet komen tot een welomlijnde definiëring van de journalistiek als een apart genre. Een dergelijke exclusieve generische classificatie blijkt om tal van redenen immers niet mogelijk te zijn. De onmogelijkheid van een indeling in strikt gescheiden generische klassen wordt onder andere beargumenteerd door Jean Marie Schaeffer in zijn werk '*Qu' est-ce qu' un genre littéraire*' (Schaeffer, 1989: 68-78). Schaeffers argumentatie fungeert hier als vertrekpunt voor de ontwikkeling van twee pijlers van de genrebepaling in deze verhandeling: de empirisch-theoretische onderzoeksmethode en het meerdimensionele generische karakter van journalistieke teksten.

In een eerste bedenking vraagt Schaeffer zich af of een theoretische genreclassificatie 'an sich' wel de moeite loont. Hij gaat er immers van uit dat de genrenamen, en dus ook de genres, aan de tussenkomst van de literatuurwetenschapper voorafgaan (Schaeffer: 74). De theoreticus kan bijgevolg niets anders doen dan het bestaan van de genres a posteriori vast te stellen.

Schaeffers argument vindt bijval in het werk *Genere* van Paolo Bagni. Ook Bagni gelooft dat bij een mogelijke genre-indeling de ervaring als grondslag fungeert. Om de genres te bepalen, dienen de generisch relevante fenomenen in de praktijk als uitgangspunt te functioneren. Bagni voegt er echter aan toe dat de uiteindelijke genrebepaling gebeurt via een selectie van en een theoretische reflectie op deze empirische gegevens (Bagni, 1997: 30-35, 127-136). Op die wijze schenkt Bagni naast een empirisch luik ook aandacht aan een theoretisch luik in zijn genrebepaling.

Tegen de achtergrond van Schaeffers argumentatie ten voordele van de ervaring en Bagni's theoretische nuancering hierop, vormt zich het methodologische uitgangspunt van de generische analyse van de journalistiek in dit hoofdstuk. Het vertrekpunt van het onderzoek knoopt enerzijds aan bij de empirische werkelijkheid, anderzijds bij de theoretische realiteit.

Naar analogie van Schaeffers empirische methode fungeert de genrenaam 'journalistiek' als startpunt van het genreonderzoek. De naam vormt immers het enige reële generische gegeven dat voorhanden is (Schaeffer: 75-76). Anders dan bij Schaeffer volgt echter op de vaststelling van de genrenaam geen praktische analyse van de afzonderlijke werken die onder de noemer 'journalistiek' sorteren.

Met de nuancering van Bagni in het achterhoofd wordt een meer theoretische weg ingeslagen. Deze impliceert een ontleding van kritische uitspraken omtrent de journalistiek in het algemeen en over journalistieke werken in het bijzonder. Deze beweringen baseren zich op empirische en theoretische bevindingen van literatuur- en 'media'wetenschappers over 'de journalistiek'. De onderzoeksmethode betreft dus een beschouwing van het metadiscours omtrent het journalistieke gegeven. Anders gezegd, de analyse van het journalistieke genre baseert zich op theoretische uitspraken over de empirisch vastgestelde journalistiek.

Een tweede kritiek van Schaeffer op een exclusief generisch classificerende verhouding tussen de tekst en het genre betreft de aard van de classificatierelatie. Zij zou synoniem staan voor een verhouding van 'behoren tot', in de zin van 'tekst x behoort tot het genre y'. Schaeffer bestempelt deze relatie van inclusie als oppervlakkig en dubbelzinnig. Hij wijst erop dat een werk immers zeer vaak tot meerdere genrenamen 'behoort'. Dit komt doordat de teksten, als referenten van de genres, een heterogeen karakter hebben. Daardoor kunnen ze onder verschillende generische namen tegelijkertijd sorteren. De genrebepalingen hebben dan betrekking op uiteenlopende niveaus en factoren van het werk. Ze verwijzen niet naar de tekst als globaliteit maar, afhankelijk van het gekozen perspectief, naar verschillende segmenten of verschillende niveaus ervan (Schaeffer: 69-70, 79).

Ook de generische bepaling in deze verhandeling gaat ervan uit dat het journalistieke werk een meerdimensioneel karakter heeft. Dit impliceert dat teksten die op basis van journalistieke eigenschappen generisch verwant zijn, tegelijk tot

verschillende niet-journalistieke genres kunnen behoren. De werken vertonen immers slechts vanuit een welbepaald perspectief en op een welbepaald niveau eenzelfde journalistieke karakteristiek. Deze eigenschap fungeert dan als pertinent kenmerk van het genre. De journalistieke overeenkomst tussen tekst en karakteristiek belet echter niet dat het werk op basis van andere eigenschappen ook nog onder een andere genrenaam kan sorteren. Daarbij is het niet uitzonderlijk dat de tekst op het relevante niveau generische overeenkomsten vertoont met niet-journalistieke werken en verschilt van journalistieke verwanten. Het komt er dus op aan na te gaan welke karakteristieken journalistieke teksten generisch met elkaar verbinden. Het antwoord op deze vraag verschilt naargelang het ingenomen onderzoeksperspectief. Afhankelijk van het gekozen gezichtspunt komen andere relevante journalistieke kenmerken naar voren. Afgaande op het bezit ervan kan een werk vervolgens al dan niet als 'journalistiek' doorgaan.

1.3 De bepaling van mogelijke criteria voor de genredefiniëring van 'de journalistiek'

1.3.1 Inleiding

De generische identiteit van een werk varieert afhankelijk van het perspectief dat de onderzoeker inneemt en van het tekstniveau of de tekstuele factor die daarbinnen als generisch pertinent fungeren. Wat de journalistiek betreft, wordt hier geopteerd voor een genrebepaling vanuit een pragmatisch standpunt. Dit betekent dat de relevante genrekenmerken zullen verwijzen naar de pragmatische eigenschappen van de journalistieke tekst. Deze hangen samen met de communicatieve karakteristieken van het journalistieke genre. Op basis van die pertinente communicatieve genrekenmerken zou de journalistieke tekst zich dan tegenover de niet-journalistieke werken kunnen profileren.

1.3.2 De journalistieke genrebepaling vanuit pragmatisch perspectief

De generische bepaling van de journalistieke tekst gebeurt in deze verhandeling vanuit een pragmatisch perspectief. De verantwoording hiervoor ligt in de algemene opvatting omtrent journalistieke teksten die uit verschillende theoretische werken werd gedistilleerd. Het lijkt alsof het overgrote deel van de theoretici de journalistiek op de eerste plaats definieert als maatschappelijk communicatiemiddel.

Dat het journalistieke werk vóór alles als communicatie-instrument wordt beschouwd, impliceert dat noch haar syntactische, noch haar semantische, maar wel haar pragmatische eigenschappen een belangrijke rol zullen spelen bij de genrebepaling. In de pragmatiek staat immers ‘de relatie tussen het teken en de tekengebruiker’ (Van Gorp e.a., 1998: 351) centraal. Deze laatste concretiseren zich in de journalistiek respectievelijk als de journalistieke tekst enerzijds en de journalist en zijn lezerspubliek anderzijds. Die drie elementen fungeren ook als basiscomponenten van de journalistieke communicatie. Er bestaat dan ook een grote kans dat eventueel pertinente genrekarakteristieken verband houden met dit basistrio. Daarom lijkt een pragmatische analyse van het journalistieke genre het meest geschikt. De generische bepaling gebeurt met behulp van een discursief-communicatief analyse-instrument.

1.3.3 Een discursief-communicatief onderzoeksapparaat

1.3.3.a *Schaeffer als vertrekpunt*

Het genreonderzoek vanuit pragmatisch perspectief spitst zich toe op de journalistieke tekst als communicatiemiddel. Daarbij gaat de aandacht uit naar verschillende eigenschappen die het journalistieke werk kunnen kenmerken. Sommige daarvan spelen een belangrijke rol, terwijl andere een minder pertinente of helemaal geen generische waarde hebben. Op basis van de relevante kenmerken kan een genrebepaling van de journalistiek tot stand komen.

Om de pertinente karakteristieken te achterhalen, biedt het discursieve onderzoeksapparaat van Schaeffer een ideaal uitgangspunt. Dit onderzoeksinstrument analyseert de tekst als een discursieve handeling. Daarbij worden de verschillende mogelijk relevante aspecten of niveaus van het werk als communicatieve handeling belicht. Enkele van de niveaus die Schaeffer opsomt, kunnen als toetssteen fungeren voor de bepaling van pertinente genre-eigenschappen van de journalistiek.

Dit betekent geenszins dat een journalistiek werk als maatschappelijk communicatiemiddel uitsluitend generisch kan worden gedefinieerd aan de hand van het discursieve onderzoeksapparaat.

Dit methodologische instrument fungeert enkel als een mogelijk aanknopingspunt voor de pragmatische genreanalyse. In het kader van deze verhandeling zal echter blijken dat het discursieve onderzoeksapparaat, in tegenstelling tot een aantal andere generische analysemethodes, zeer bruikbaar is.

1.3.3.b De ontwikkeling van een discursief-communicatief onderzoeksinstrument

Als object van het pragmatische onderzoek naar het journalistieke genre neemt de journalistieke tekst de vorm aan van een communicatiemiddel, meer bepaald van een discursieve handeling. In deze hoedanigheid kan het werk op verschillende communicatieve niveaus pertinente genrekenmerken vertonen.

Het discursieve onderzoeksapparaat van Schaeffer maakt een verdere onderverdeling van de tekst op basis van de informatietheorieën van Jakobson en de zijnen. Net als deze informatietheoretici stelt Schaeffer dat elke discursieve handeling uit minstens vijf verschillende componenten bestaat. Ze zijn terug te vinden in de vraag 'Wie zegt wat via welk kanaal tegen wie en met welk effect?' (Schaeffer: 80). Iedere factor staat hier synoniem voor een discursief niveau. Op elk van de vijf niveaus kunnen zich pertinente genre-eigenschappen van de communicatieve handeling situeren. Deze vijfdeling vormt de basis van Schaeffers discursief onderzoeksapparaat.

De vijf componenten -wie, wat, welk kanaal, tegen wie en met welk effect- fungeren ook als referentiepunten voor de bepaling van relevante journalistieke genrekenmerken. Niettemin past hierbij een methodologische noot.

Het valt op dat de vraag 'Wie zegt wat via welk kanaal tegen wie en met welk effect?' de communicatieve intentie van de discursieve handeling slechts eenzijdig belicht. Zij besteedt enkel aandacht aan 'het effect' van de boodschap. Dit effect verwijst naar de intentie van de schrijver die de communicatieve actie aanvangt, maar laat de bijdrage van de lezer buiten beschouwing. In de journalistieke tekst fungeert de intentionaliteit echter als een tweeledig fenomeen, dat enkel via de bijdrage van de journalist én de lezer kan worden gerealiseerd. Zij vormt een noodzakelijke brug tussen de 'wie' en de 'tegen wie' -de journalist en de lezer- van de journalistieke boodschap. De intentie geeft niet alleen betekenis aan de uitspraken van de journalist, maar maakt deze bovendien begrijpelijk voor de lezer. Searle brengt beide eigenschappen samen onder de noemer 'meaning intention' (Searle, 1983: 164-169). Zonder deze vorm van intentionaliteit verdwijnt de mogelijkheid tot zinvolle communicatie tussen zender en de ontvanger. Anders gezegd, zowel de schrijvers- als de lezerszijde van de intentie spelen een essentiële rol in de communicatieve werking van de journalistieke tekst. In het licht van de genreanalyse in deze verhandeling lijkt het dan ook zinvol de intentionaliteit niet te benaderen als een enkelvoudig aspect van de journalistieke handeling, maar haar daarentegen als een tweeledig fenomeen te behandelen.

Samenvattend kan worden gesteld dat Schaeffers bovenvermelde vraag, die fungeerde als richtlijn voor de journalistieke genrebepaling, een eenvoudige herformulering ondergaat. De zin 'Wie zegt wat via welk kanaal tegen wie en met welk effect?' verandert in 'Wie zegt wat via welk kanaal tegen wie en met welke intentie?'.

De volgende stap in de analyse van het journalistieke werk betreft het aanbrengen van een interne grens tussen de vijf opgenoemde factoren of niveaus van de discursieve handeling. Aan de ene kant bevinden zich de elementen die betrekking hebben op de condities van de journalistieke tekst als communicatieve handeling. Ze zijn terug te vinden in de vraag ‘Wie praat tegen wie en met welke intentie?’. Aan de andere kant worden de factoren geplaatst die de tekst als gerealiseerde boodschap betreffen. Zij liggen vervat in de uitdrukking ‘Wat is gezegd en hoe is het gezegd?’. De verhouding tussen beide groepen elementen manifesteert zich als een noodzakelijke relatie tussen de uiting als drager van een communicatieve intentie enerzijds en als fysische veruitwendiging van deze intentie anderzijds. In dat laatste geval fungeert de uitspraak als materiële weergave van een syntactische en semantische realiteit (Schaeffer: 80-81).

De gerealiseerde boodschap functioneert binnen dit journalistieke genreonderzoek louter als oppervlaktestructuur en aanwijzing van dieperliggende communicatieve genrekenmerken. De relevante karakteristieken van de journalistiek zullen zich op het niveau van de communicatieve handeling bevinden. Het is immers op dit niveau dat de drie basisactoren van de journalistieke communicatie -de journalist, de journalistieke boodschap en de lezer- zich situeren en met elkaar interageren. Vanuit een pragmatisch perspectief behoren de pertinente genrekarakteristieken van de journalistiek dus tot de groep kenmerken die de vraag ‘Wie praat tegen wie en met welke intentie?’ beantwoorden.

1.3.3.c Een opmerking: de contextafhankelijkheid van de bepaling van het journalistieke genre

Onder de genrenaam ‘journalistiek’ kunnen tal van teksten met uiteenlopende eigenschappen sorteren. Hierboven werd reeds verwezen naar het perspectief van het generische onderzoek ter verantwoording van deze diversiteit. Toch blijkt dat, uitgaande van het pragmatische standpunt, de bepaling van pertinente journalistieke genrekenmerken nog steeds niet eenduidig is. In deze verhandeling bevinden zij zich op een communicatief niveau. Dat belet echter niet dat de relevante eigenschappen in andere theoretische teksten op het niveau van de gerealiseerde boodschap worden gesitueerd. Deze functioneert dan niet als pure oppervlakteweergave van de communicatieve handeling, maar veeleer als een verzameling van autonome genrekenmerken. Bovendien kan zelfs bij een genrebepaling op communicatief niveau, de aard of de inhoud van de pertinente genrekenmerken verschillen van theorie tot theorie.

De verscheidenheid in mogelijk generische determinaties vindt vaak een verklaring in de contextuele omstandigheden waarin de genrebepaling van de journalistiek plaatsvindt. De generische identiteit van de journalistieke tekst is tot op zekere hoogte contextueel variabel. Anders gezegd, overeenkomstig de context waarin de genreanalyse van het journalistieke werk plaatsvindt, kan de aard van de pertinente generische kenmerken verschillen. Bij de definiëring van 'de journalistiek' spelen vooral de historische en socioculturele context een rol.

Een mogelijke oorzaak van de verschillen tussen relevante eigenschappen van de journalistiek situeert zich in een variërende keuze van de genrekenmerken doorheen de tijd. Eerst en vooral dient opgemerkt dat het begrip tijd als een macrohistorische én als een microhistorische contextuele variabele fungeert.

De genrenaam journalistiek verwijst naar een geheel van teksten die in grote mate temporeel gebonden zijn, wat zowel hun creatie als hun receptie en hun functie betreft. Dagelijks schrijven journalisten immers op grote schaal nieuwe werken die hun specifieke taak in de contemporaine samenleving vervullen, en die het lezerspubliek als zodanig percipieert. Binnen dit terugkerende mechanisme van productie, functie en consumptie vormt de bepaling van de journalistieke tekst geen statisch gegeven. Onder invloed van veranderende omstandigheden op het schrijvers-, lezers- of functieniveau ondergaat de journalistieke definitie daarentegen een dynamische ontwikkeling doorheen de tijd. Door deze permanente afhankelijkheid van de temporele factor kunnen kleine tijdsintervallen de genrebepaling reeds op een significante wijze beïnvloeden. Dit betekent dat 'de tijd' niet stevast verwijst naar een historisch contextuele variabele die een periode van verschillende jaren aanduidt. Een tijdsinterval van dagen of weken, een soort microhistorische contextuele factor, kan al volstaan om invloed uit te oefenen op de aard van de relevante genrecriteria.

Wat de invloed van de macrohistorische context betreft, blijkt dat vroeger de schrijfstijl als een generisch relevant criterium fungeerde. Op het einde van de negentiende en aan het begin van de twintigste eeuw kwam een 'coherent en zelfstandig nieuwsdiscours' (Matheson, 2000: 665) tot stand. Die ontwikkeling manifesteerde zich hoofdzakelijk als 'een verandering in schrijfstijl' (Matheson: 558). Deze gegevens suggereren dat de stilistische component van de gerealiseerde boodschap toen, in tegenstelling tot nu, een grote generische relevantie had.

De microhistorische context kan bijvoorbeeld een rol spelen bij de genrebepaling aan de hand van de lezersverwachting. Zo kunnen journalistieke artikelen omtrent een bepaald feit verschenen op dag A, de generische verwachtingshorizon bij de lectuur over dezelfde gebeurtenis op een volgende dag B, mee bepalen. Als het feit op dag A bijvoorbeeld zeer zakelijk werd meegedeeld, kan de lezer deze zakelijke schrijfwijze als een genre-indicator van de journalistiek gaan beschouwen. Indien op dag B dan een artikel omtrent hetzelfde onderwerp in zeer sensationele stijl verschijnt,

bestaat de kans dat de lezer dit, met de lezing van de eerste tekst in het achterhoofd, niet als journalistiek percipieert. Hij verwacht zich op basis van het eerste artikel immers aan een meer zakelijke stijl in journalistieke werken. Natuurlijk kan dezelfde situatie zich voordoen bij de lezing van artikels die verschillende onderwerpen behandelen. Dit artificiële voorbeeld hield het subject echter constant, opdat duidelijk zou blijken dat het verschil in de lezersverwachting resulteert uit een gewijzigde microhistorische toestand.

Naast de historische context kan ook de culturele omgeving een rol spelen bij de bepaling van de journalistieke genrekenmerken. Zij is bijvoorbeeld in staat de keuze van relevante eigenschappen op het lezersniveau beïnvloeden. ‘De lezing van een journalistieke tekst’ kan immers ‘enkel en alleen gebeuren tegen de achtergrond van een globale tekstuele en sociale ruimte’. Sommige theoretici zien de interactie tussen de lectuur en de sociale context als ‘een radicale intertekstualiteit die de materialiteit van het discours kenmerkt’, terwijl anderen verwijzen naar het belang van de omstandigheden in ‘de dialectiek tussen de wereld van de lezer die hij op discursieve basis construeert, en de wereld van de tekst, als een gegeven op zich’ (Cambron en Lüsebrink: 143).

In de postmoderne maatschappij zal de genrebepaling van de geschreven pers bijvoorbeeld ook invloed ondergaan van nieuwe mediafenomenen binnen het culturele veld. Een daarvan is de audiovisuele live of real-time journalistiek. Eerder dan informatie te verzamelen en er een zin in te zoeken, gaat dit medium over tot een gelijktijdige, bijna-live montage of monteert het de beelden zelfs helemaal niet (Katz, 1992: 9). Deze steeds snellere nieuwslevering leidt tot een ‘overeenkomstig verwachtingspatroon’ van het publiek (Bardoel, 1996: 286). Zo kan de culturele evolutie in de audiovisuele media impliciet het verwachtingspatroon en de genrebepaling van de journalistiek beïnvloeden.

De bepaling van de generische term ‘journalistiek’ is duidelijk onderhevig aan de variabiliteit van de historische en socioculturele omstandigheden. Het lijkt dan ook nuttig even de contextuele achtergrond van de journalistieke genredefiniering in deze verhandeling te specificeren.

Wat de tijdsfactor betreft, situeert deze generische studie zich in een postmoderne context. Het postmoderne onderzoekskader kan verklaard worden via de historische situering van de geraadpleegde bronnen en door de periode waarin de genrestudie plaatsvindt. De theoretische teksten waarop deze verhandeling is gebaseerd, representeren stuk voor stuk postmoderne reflecties op het journalistieke fenomeen. Daarnaast situeert een genreonderzoek anno 2003 zich duidelijk in het postmoderne tijdsvak. In deze generische analyse wordt geen rekening gehouden met microhistorische verschillen. Dit zou immers leiden tot een té gedetailleerde bespreking, die binnen het beperkte bestek van deze verhandeling een overzichtelijke weergave van de journalistiek als genre in het gedrang kan brengen.

De culturele achtergrond van dit genreonderzoek kan als 'Westers' worden getypeerd. Net als het historisch contextuele karakter, vloeit ook de aard van de socioculturele achtergrond logisch voort uit de eigenschappen van de geconsulteerde theorieën enerzijds en van de onderzoekssituatie anderzijds. Beide vertonen occidentale karakteristieken.

Samenvattend situeert de genreanalyse van de journalistiek als communicatieve handeling zich in een postmoderne Westerse context.

1.3.4 De communicatieve journalistieke handeling op basis van een impliciet contract

Uit de vraag 'Wie praat tegen wie en met welke intentie?' blijkt dat binnen de groep factoren van de communicatieve handeling drie niveaus worden onderscheiden. Zij verwijzen naar de drie basisactoren van de journalistieke handeling: het 'wie'-niveau van de zender of de journalist, het 'tegen wie'-niveau van de ontvanger of de lezer, en het 'intentieniveau' van de communicatieve functie van de journalistieke handeling of boodschap, gerealiseerd in de tekst. Op elk van deze niveaus kunnen zich relevante genrekenmerken van de journalistiek bevinden.

Om mogelijke genre-eigenschappen nader te bepalen, wordt een beroep gedaan op de uitspraken van literatuur- en 'media'wetenschappers. Verschillende onder hen stellen vast dat de journalist, de journalistieke boodschap en de lezer zich met elkaar verbinden via een soort contract.

Deze theoretici alluderen in hun teksten op het bestaan van een soort 'nieuwsinstinctie' (Ericson, 1997: 93). Zo dienen journalisten volgens sommigen rekening te houden met bepaalde 'objectiviteitsnormen' (Ericson: 83), terwijl anderen een onderscheid poneren tussen de zogenaamde 'conventionele' (Hellman, 1981: 8) en niet-conventionele journalistiek.

Niettemin blijkt deze geïnstitutionaliseerde vorm van journalistiek enkel te fungeren als een theoretisch objectief. Immers, 'the problem is that unlike most professions, there is no single perspective or substantive body of knowledge related to 'the news'' (Koch, 1990: 4). Er valt 'no law, no absolute regulation' te onderkennen (Koch, 1990: 5). Wel bestaat er 'a parallel *need* to ascertain the relatieve position of the news institution in comparison to other institutions as a producer of valuable facts' (Ericson: 93). De werkelijke, expliciete institutionalisering van de journalistiek vond tot nu toe dus nog niet plaats. Het contract tussen de journalist en het lezerspubliek heeft bijgevolg een grotendeels impliciet of 'ongeschreven' (Cowan, 1998: 155) karakter. Dit

betekent dat tussen de journalist en de lezer idealiter een overeenkomst wordt gesloten. Niemand kan echter het werkelijke bestaan ervan garanderen.

Niettegenstaande het impliciete karakter van het contract, raakten bepaalde opvattingen over de journalistiek zo ingeburgerd dat zij als het ware een ‘conventionele’ status verwierven. Het gaat hier telkens om een visie op de journalistieke tekst die door een groot aantal auteurs en lezers wordt gedeeld. Dergelijke gemeenschappelijk erkende opvattingen maken het onderwerp uit van het impliciete akkoord tussen de journalist en het lezerspubliek. Een van de zaken waarrond een relatieve consensus bestaat, betreft de aanwezigheid van een karakteristiek op het intentie-niveau van het journalistieke werk. Uit de lectuur van verschillende theoretische teksten komt een relatief homogene opvatting omtrent de communicatieve functie van de journalistiek naar voren.

1.3.4.a De communicatieve functie van de journalistieke boodschap

1.3.4.a.i Een stukje functiegeschiedenis

De journalistieke boodschap heeft in de loop van haar geschiedenis steeds bijgedragen tot de communicatie in de samenleving. Als maatschappelijk communicatiemiddel vervulde zij in de loop der jaren grosso modo twee functies. Enerzijds kregen journalistieke werken een objectief-informatieve taak opgelegd. Anderzijds konden zij ook een kritisch-oriënterende functie bekleden. Afhankelijk van de verschillende historische perioden wisselde de opvatting omtrent welk van beide taken primeerde.

De informerende taak van de journalistieke tekst verwijst naar de opdracht om het publiek in te lichten over feiten en gebeurtenissen. Het werk poogt de lezer een zo nauwkeurig en volledig mogelijk feitenrelaas aan te bieden. Een dergelijke verslaggeving kan gekarakteriseerd worden als de zogenaamde ‘who, what, where, when, why style of reporting’ (Mills, 1974: xvii). De wh-woorden gelden als richtlijnen voor de opbouw van de tekst, waarbij de journalist een zo objectief mogelijke houding aanneemt tegenover de gebeurtenissen. Het journalistieke werk vormt een passieve registratie van de feiten, die het zo getrouw mogelijk aan de lezer meedeelt. Tot en met de achttiende eeuw bekleedde de informerende functie een exclusieve positie in het journalistieke takenpakket.

In de loop van de negentiende eeuw ontwikkelde de journalistieke functie zich verder. Het journalistieke werk ging nu niet enkel als informatiemiddel, maar ook als oriëntatie-instrument fungeren. In deze richtinggevende hoedanigheid streeft de tekst er in de eerste plaats naar het lezerspubliek zinvol te oriënteren in haar interpretatie van de weergegeven feiteninformatie. Daartoe dient de journalist kritisch afstand te nemen tegenover de objectieve weergave van de gebeurtenissen. Vervolgens tracht hij aan deze

feitelijke neerslag een oriënterende dimensie toe te voegen. Hij beschikt daarbij over verschillende methodes. Zo kan de journalist het feitenrelaas actief structureren tot een begrijpelijk geheel. Om het nieuwsbericht herkenbaarder te maken in termen van de 'common sense' (Ericson: 92) van de lezer, gieten de meeste reporters de feiten bijvoorbeeld in een 'vertrouwde' narratieve structuur. De journalist mag ook gegevens die een cruciale functie vervullen voor een begrip van de boodschap, extra in de verf zetten. Daarnaast kan hij het relaas van de gebeurtenissen aanvullen met elementen die hij persoonlijk noodzakelijk acht om de betekenis ervan te vatten. Hij voorziet de feitelijke gegevens daartoe bijvoorbeeld van achtergrondinformatie of plaatst ze in een ruimere context.

Op die manier krijgt de 'objectieve, passieve' feitenweergave zin binnen het kader dat de journalist actief creëert en schetst voor zijn lezer. Zo worden de gebeurtenissen duidelijk 'zichtbaar in de geest van het publiek, zelfs zonder zichtbaar te zijn in de ogen van de lezer' (Ericson: 84). In deze oriënterende functie vormt de journalistieke tekst in eerste instantie de neerslag van een welbepaalde visie op feiten en evenementen, eerder dan een loutere feitenweergave.

1.3.4.a.ii De informatief-oriënterende functie van de postmoderne journalistieke tekst

De Nederlandse hoogleraar Jo Bardoel schetst in zijn artikel *Beyond Journalism. A Profession between Information Society and Civil Society* (1996) een uitgebreid beeld van het hedendaagse postmoderne medialandschap. Daarin situeert hij de journalistiek tegenover andere vormen van informatieverstrekking en poogt vervolgens de taak ervan in de hedendaagse samenleving te beschrijven. De hier volgende bespreking van 'De informatief-oriënterende functie van de postmoderne journalistieke tekst' is in grote mate schatplichtig aan zijn artikel. Daarnaast boden ook het werk van Matheson, *The Birth of News Discourse: changes in news language in British newspapers, 1880-1930* (2000) en het artikel van Cambron en Lüsebrink, *Presse, littérature et espace public: de la lecture et du politique* (2000), de nodige achtergrondinformatie.

Het huidige tijdsclimaat krijgt het etiket 'postmodern' opgeplakt. Deze term dekt een dubbele maatschappelijke evolutie. Enerzijds verwijst het postmodernisme naar het ontstaan van verschillende 'individuele levensstijlen' en meer algemeen, naar een fragmentarisch maatschappelijk karakter. Anderzijds staat de postmoderniteit synoniem voor de 'ontwikkeling van globale relaties' (Bardoel, 1996: 289).

Een van de kenmerken van de postmoderne cultuur die zowel het fragmentarisme als de globalisering in de hand werken, is de opkomst van de nieuwe

mediatechnologie. Dit gegeven speelt een belangrijke rol bij de bepaling van de postmoderne journalistieke taak. Fenomenen zoals de 'directe nieuwslevering via satellieten en computernetwerken, de explosie van informatie, de toenemende communicatie-autonomie van burgers via interactieve media en de meer commerciële exploitatie van de media' (Bardoel: 283) oefenen een belangrijke invloed uit op de functie van journalistieke teksten in de huidige samenleving.

Tot aan de postmoderne periode nam de informerende rol van de journalistiek, al dan niet in combinatie met de oriënterende functie, een primaire plaats in binnen de journalistieke werking. Op verschillende vlakken -zowel politiek als wetenschappelijk als cultureel- vormde de journalistieke tekst de enige bron van informatie voor de burger. Die rekende dan ook op een zo volledig mogelijke weergave van de gebeurtenissen in het journalistieke werk.

De hedendaagse postmoderne maatschappij kent echter een uitbreiding van de informerende taak van de journalistieke tekst naar niet-journalistieke instanties. Tal van telecommunicatiekanalen, zoals het internet en de live-televisie, bezorgen het vroegere lezerspubliek nu ook feitelijke gegevens over het wel en wee in de wereld. De traditionele schrijvende (en audiovisuele) pers krijgt dus concurrentie op vlak van informatieverstrekking. Deze evolutie impliceert dat de inlichtende functie niet langer een prominente rol bekleedt in het takenpakket van het postmoderne journalistieke werk. De verdwijning van de min of meer unieke informerende status van de journalistieke boodschap brengt daarentegen wel een uitbreiding van de oriënterende opdracht met zich mee.

De reductie van de journalistieke taak tot levering van feitenmateriaal lijkt op het eerste gezicht gepaard te gaan met een uitholling van de kritische richtinggevende functie. Deze conclusie resulteert echter uit een oppervlakkige beschouwing van de rol van de journalistiek op het publieke forum.

In premoderne en moderne tijden fungeerde de journalistieke tekst als noodzakelijk communicatiemiddel tussen de politiek en de bevolking. Via de keuze van de behandelde politieke onderwerpen kreeg de journalistiek de kans controle uit te oefenen over het publieke debat en haar lezerspubliek politiek te sturen. Door de toename van de feiteninformatie die de lezer langs allerlei nieuwe, niet-journalistieke kanalen ontvangt, slaagt de journalist er niet langer in het publieke debat te beheersen. Het gebruik van de postmoderne informatie- en communicatietechnologie creëert de mogelijkheid van 'ongemedieerde' politiek (Tops e.a., 1995: 106), waarin inlichtingen over politieke partijen, figuren en kwesties niet langer gekleurd worden door journalistieke interpretaties. Niettegenstaande het verlies van de exclusieve invloed op de gegevensstroom, wint de functie van de journalistiek als richtinggever van de publieke agenda steeds meer aan belang.

Uit de communicatiepiramide van Bardeel blijkt immers dat de traditionele journalistiek en de nieuwe media ieder een eigen functie bekleden. Deze piramide bestaat uit drie niveaus. Het microniveau vormt de basis. Daarboven bevindt zich het mesoniveau. Het macroniveau, ten slotte, situeert zich aan de top van de piramide. Hoe hoger de positie van een communicatiemedium in de piramide, des te minder kwesties het aankaart, maar des te meer belangstelling er uitgaat naar de aangesneden onderwerpen. De piramide toont dat de journalisten zich hoger, op het macroniveau, positioneren dan de nieuwe interactieve communicatiekanalen. Deze worden op het microniveau gesitueerd. De micromedia bieden steeds ruimere mogelijkheden tot communicatie en informatieverwerving. Aan de basis van de piramide komen dus al maar meer en uiteenloper aangelegenheden ter sprake. Daardoor wint de journalistieke selectie van relevante kwesties hogerop echter aan belang. De veelheid en verscheidenheid van politieke onderwerpen die de pluralistische, gefragmenteerde basis aankaart, vraagt op een hoger niveau immers meer dan ooit naar journalistieke rekrutering en verwerking van relevante aangelegenheden (Bardeel: 294-295).

Naast de toename van de oriënterende journalistieke functie op politiek vlak wint deze taak ook op sociaal gebied aan belang. Het fragmentaire karakter van de postmoderniteit leidt immers tot een 'cultureel waardenrelativisme' (Bardeel: 289) en nihilisme. Het eerste fenomeen kan in de volgende bewoordingen worden beschreven: 'As a social-cultural philosophy 'post-modernism' stands opposed to the traditional notion of a fixed and hierarchical culture. It favours forms of culture which are transient, superficial, appealing to sense rather than to reason. Postmodern culture is volatile, illogical, kaleidoscopic, inventive, hedonistic' (McQuail, 1993: 4). De nieuwe postmoderne stroming 'maakte niet alleen een einde aan verschillende oude zekerheden en waarden, maar biedt daarenboven geen nieuwe normatieve basis ter vervanging' (Bardeel: 289). De toenemende individualisering leidt daarentegen tot een pluraliteit van waardenopvattingen. Daartegenover staat echter de toename van de globale relaties binnen de postmoderne samenleving. Die vraagt om een 'gemeenschappelijke oriëntatie en een overkoepelend debat', waarin 'voortdurend relatieve richtlijnen aangaande normen en waarden worden geherdefinieerd en aangepast' (Bardeel: 292). Door de levering van relevante en betekenisvolle kritiek en commentaar bij maatschappelijke gebeurtenissen kan de journalistiek bijdragen tot de creatie van een gemeenschappelijke 'waardenbasis'. Deze doet dan dienst als een achtergrond waartegen het publiek feiten en gebeurtenissen min of meer eenduidig kan situeren en begrijpen.

Op dezelfde wijze biedt het journalistieke werk ook een antwoord op het postmoderne nihilisme dat uit het fragmentarisme en het waardenrelativisme resulteert. Door hun ervaring van een versplinterde en relativiserende maatschappij ontkennen veel mensen de aanwezigheid van enige samenhang, enige structuur in de samenleving. Als gevolg daarvan slagen zij er niet in de meegedeelde gebeurtenissen een coherente

betekenis te onderkennen. De journalistiek kan hier bijspringen door feiten te kaderen en een plaats te geven binnen een groter zinvol geheel, door haar oriënterende taak op te nemen.

De functionele evolutie van de postmoderne journalistiek kan bondig samengevat worden met enkele citaten van Bardoel:

‘De traditionele taak van de journalistiek verschuift van de verzameling van informatie naar de sturing van de sociale stroming van informatie en van het publieke debat’ (Bardoel: 283). ‘De journalistiek evolueert van de voorziening in feiten naar de voorziening in betekenis. (...) Info op zichzelf is minder belangrijk dan communicatie gedeeld met anderen’ (Bardoel: 297).

Deze uitspraken wijzen allemaal op de informatief-oriënterende taak van de journalistiek in de postmoderne samenleving.

Het contractuele karakter van de informatief-oriënterende functie suggereert dat zij in de communicatie tussen de journalist en de lezer een belangrijke rol speelt. Daarom wordt geopperd deze taak te beschouwen als een pertinent genrekenmerk van de journalistiek in haar hoedanigheid van maatschappelijk communicatiemiddel. Daarnaast vormt deze functie een potentieel aanknopingspunt in de zoektocht naar andere mogelijk relevante genre-eigenschappen van de journalistiek.

1.3.4.b De houding van de journalist en van de lezer: het wie-niveau en het tegen wie-niveau

De opvatting omtrent de informatief-oriënterende functie van de journalistieke tekst geldt als een ‘gangbare’ visie onder auteurs en lezers. Deze vaststelling suggereert dat de meeste individuele journalisten en lezers dan ook rekening houden met de journalistieke functie bij de creatie en de receptie van de journalistieke boodschap. De informatief-oriënterende taak op het intentieniveau kan zowel de scheppende houding van de journalist op het wie-niveau als de receptieve houding van het lezerspubliek op het tegen wie-niveau beïnvloeden. Om een duidelijker beeld te krijgen van de samenhang tussen de drie niveaus en van de relevante genrekenmerken die zij kunnen bevatten, wordt een beroep gedaan op het concept van de ‘illocutieve handeling’ van de taalhandelingstheoretici.

1.3.4.b.i Een methodologisch hulpmiddel: de illocutieve handeling

Binnen de taalhandelingstheorie worden communicatieve taalhandelingen beschouwd als illocutieve handelingen. Het gaat hier om daden die zich onderscheiden van andere handelingen 'doordat ze te maken hebben met menselijke interactie en worden gerealiseerd door het uitspreken zelf van bepaalde uitingen' (Van Belle, 2003: 20). De illocutieve handeling is 'het handelingsaspect dat van een taaluiting een taalhandeling maakt' (Van Belle: 21). Zij verheft de talige entiteit dus tot op het communicatieniveau. In het licht van deze verhandeling verdienen drie aspecten van de illocutieve handeling extra aandacht: de illocutieve kracht, het illocutieve doel en de context van de illocutieve handeling.

De illocutieve kracht is 'een wezenlijk bestanddeel van de betekenis van een uiting'. Zij bepaalt samen met de propositionele inhoud de betekenis van de uiting. Afhankelijk van de illocutieve kracht of strekking verschilt de aard van de illocutieve handeling. J.R. Searle maakt een onderscheid tussen volgende types van handelen: verzoeken, meedelen, vragen, adviseren, waarschuwen, groeten, feliciteren, bedanken, gelukwensen (Searle, 1974: 66-67). Om deze illocutieve handelingen te karakteriseren, doet hij een beroep op drie 'quasi-imperatives' (Searle, *ibid.*: 63) en een 'constitutive rule' (Searle, *ibid.*: 33). Het gaat om de propositionele inhoudsregel, de voorbereidende regels, de oprechtheidsregel en de essentiële regel '(die het illocutieve doel van de taalhandeling vermeldt)' (Van Belle: 31). De eerste twee regels verwijzen naar bepaalde geschiktheidsvoorwaarden aangaande de inhoud van de gebruikte propositie en de context waarin de handeling zich voordoet. Bij de bepaling van de journalistieke taalhandeling als illocutieve handeling komen zijn niet expliciet aan bod. De propositionele inhoudsregel krijgt immers voor verschillende illocutieve handelingen een identieke invulling. Daardoor vormt zij geen afdoend criterium om te komen tot een specifieke definiëring van de journalistieke handeling. De verwaarlozing van de voorbereidende regels resulteert uit het feit dat zij verwijzen naar de situatie die aan de illocutieve handeling voorafgaat. Het onderzoek naar de illocutieve aard van de journalistieke handeling vooronderstelt dat de voorbereidende regels in acht werden genomen. Anders zou er immers geen sprake kunnen zijn van enige illocutie. Een bepaling van de illocutieve identiteit van de journalistieke taalhandeling zal zich bijgevolg vooral baseren op de oprechtheidsregel en de essentiële regel.

Het illocutieve doel van de taalhandeling of taaldaad verwijst naar de reactie die de spreker bij het lezerspubliek poegt los te weken. 'Als de illocutieve strekking van een taaluiting door de toegesprokene begrepen wordt, is het illocutieve doel van de uiting ook bereikt' (Van Belle: 20). Of nog: 'Als de toegesprokene de illocutieve strekking van de uiting niet kent, kan hij ze niet interpreteren' (Van Belle: 21) en kan hij de verwachte realisatie van het illocutieve doel van de spreker niet inlossen.

Eerder bleek reeds dat de taaluiting betekenis krijgt afhankelijk van haar propositionele inhoud en haar illocutieve kracht. Beide fenomenen manifesteren zich echter niet in het ijle. Om de betekenis van de uitspraak volledig te kennen, dient de illocutieve handeling in een situationele context te worden geplaatst. Tegen deze contextuele achtergrond zal de spreker zijn uiting formuleren. De toegesprokene van zijn kant beschouwt de situationele omstandigheid als indicator bij de interpretatie van de illocutieve handeling, als richtlijn van hoe hij ‘verwacht wordt te reageren’ (Van Belle: 21).

1.3.4.b.ii De journalistieke taalhandeling als illocutieve handeling

De journalistieke tekst vormt een geheel van illocutieve handelingen. Immers, de journalist stelt tijdens zijn schrijven opeenvolgende afzonderlijke taalhandelingen die fungeren als communicatiemiddel tussen zichzelf en het lezerspubliek. Daarnaast kan ook de journalistieke boodschap in haar geheel als communicatieve taalhandeling worden beschouwd.

De vraag rijst nu welk soort illocutieve handeling de journalist in beide gevallen stelt. Om dit te achterhalen, zullen voornamelijk de essentiële regel en de oprechtheidsregel een rol spelen. De essentiële regel verwijst naar het illocutieve doel van de handeling of ‘de pragmatische zin van de illocutie’. De oprechtheidsregel vertelt iets meer over ‘de psychologische houding van de spreker ten opzichte van de propositionele inhoud’ (Van Belle: 26). Op basis van de inhoud van deze regels kan de illocutieve aard van zowel de particuliere als de globale journalistieke taaldaad worden achterhaald.

Bij het zoeken naar de illocutieve aard van de afzonderlijke taalhandeling fungeert de informatief-oriënterende functie van de journalistiek als uitgangspunt. Deze taak suggereert dat de journalistieke boodschap uit mededelingen, adviezen, waarschuwingen en verzoeken bestaat. De mededelingen of ‘assertieve’ taalhandelingen (Van Belle: 33) hebben als illocutief doel ‘dat ze de spreker er in meer of mindere mate toe verbinden een werkelijke stand van zaken weer te geven’. Hun oprechtheidsregel houdt in dat de spreker ‘gelooft dat wat hij zegt, waar is’ (Van Belle: 31). De verzoeken, adviezen en waarschuwingen worden ook wel ‘directieve’ handelingen genoemd. Het doel van de spreker bestaat erin ‘de toegesprokene een bepaalde handeling te laten uitvoeren’. Vanuit psychologisch oogpunt wil, of zou de spreker graag hebben ‘dat de toegesprokene de handeling uitvoert’ (Van Belle: 32).

Deze korte bespreking van de assertieve en directieve taaldaden doet vermoeden dat het journalistieke schrijven inderdaad kenmerken van deze twee handelingen

vertoont. Afgaande op de informatieve functie van de boodschap, hebben heel wat journalistieke uitspraken een assertief karakter. Tegen de achtergrond van de oriënterende taak van de journalistieke tekst, zouden er ook journalistieke beweringen met een directief karakter kunnen bestaan. Deze laatste stelling vraagt echter om een methodologische correctie.

De bepaling van de aard van de particuliere journalistieke bewering als illocutieve handeling baseerde zich op de taak van de journalistieke boodschap als geheel. Van daaruit werd gezocht naar het illocutieve type waartoe de afzonderlijke uitspraken behoren. Wat de classificatie onder de assertieve soort betreft, blijkt deze redenering inderdaad op te gaan. Het merendeel van de journalistieke uitingen vertoont een assertief karakter. Er lijken daarentegen zeer weinig beweringen te voldoen aan de essentiële regel en de oprechtheidsregel van de directieve taalhandeling. Directieve illocuties vormen eerder de uitzondering dan de regel in journalistieke teksten. Desondanks blijft de oriënterende journalistieke taak een directief karakter insinueren. Het blijkt echter dat deze directieve eigenschap zich niet op het niveau van de particuliere taaldaad situeert, maar wel op dat van de journalistieke boodschap in haar globaliteit.

Het antwoord op de vraag naar de illocutieve aard van de globale journalistieke handeling vertrekt, net als voor het particuliere geval, vanuit de informatief-oriënterende functie van de journalistiek. Dit keer verwijst de journalistieke taak echter rechtstreeks naar het illocutieve doel van de bestudeerde handeling. Op basis van de essentiële regels die de verschillende illocutieve doelen van de taaldaden weerspiegelen, blijkt dat de globale journalistieke handeling een directief of assertief karakter kan hebben. Hierbij geldt de opmerking dat deze globale eigenschap echter niet resulteert uit de som van de afzonderlijke uitspraken. Doorgaans vindt zowel het informatieve als het oriënterende karakter van de gehele journalistieke boodschap haar neerslag in een verzameling van particuliere assertieve uitspraken.

De illocutieve status van de globale journalistieke taalhandeling fungeert als achtergrond waartegen de houding van zowel de journalist als de lezer kunnen worden begrepen. Als illocutieve handeling en communicatieve taaldaad vraagt het journalistieke werk immers om 'bepaalde attitudes' (Van Belle: 21) van elk van de 'gesprekspartners'. Deze attitudes liggen vervat in de regels van de journalistieke taalhandeling. Zij laten zich vertalen als generisch relevante kenmerken op het wie-niveau en het tegen wie-niveau van het journalistieke genre.

1.3.4.b.iii De scheppende houding van de journalist op het wie-niveau

Het wie-niveau bevat potentieel pertinente genre-eigenschappen van ‘de journalistiek’ die verwijzen naar de zender, in casu de journalist, van de gecommuniceerde boodschap. Vooraleer echter verder in te gaan op mogelijk relevante generische kenmerken op dit niveau, past hier een conceptuele opmerking over de term ‘journalist’.

Het begrip journalist

Doorheen heel deze verhandeling zal het begrip journalist fungeren als equivalent voor de auteur van de tekst. Het belichaamt de verzameling van alle zogenaamde journalistieke auctoriële actoren: de reporter, de redacteur, de uitgever, het persbureau. Zij vormen immers één voor één essentiële schakels in de totstandkoming van de journalistieke boodschap. Elk van deze personen of instanties levert een specifieke bijdrage aan de realisatie van de communicatieve journalistieke handeling. Niettegenstaande een nadere specificatie op basis van de onderlinge taakverdeling ongetwijfeld tot verrijkende inzichten kan leiden, ligt zij buiten het perspectief van deze verhandeling. Hier wordt uitgegaan van een meer generaliserend concept van de journalist, dat synoniem staat voor alle actoren op het wie-niveau van het journalistieke werk.

Op het niveau van de journalist ondervinden de genrekenmerken invloed van de generische indicatoren op het intentieniveau. Concreet betekent dit dat de informatief oriënterende functie van de journalistieke boodschap de scheppende houding van de journalist bepaalt. De auteurshouding bevat twee aspecten. Enerzijds impliceert zij de eerder vermelde ‘attitude’, anderzijds houdt zij een impliciete contractuele gebondenheid in.

De auteursattitude hangt af van de journalistieke functie. Het gegeven van de informatief-oriënterende journalistieke taak bepaalt de intentie van de journalist en het doel van zijn schrijven. Het vormt een leidraad voor de houding die de journalist aanneemt bij de creatie van zijn boodschap. In de woorden van de informatietheoretici klinkt deze redenering als volgt: de journalistieke taak beïnvloedt de attitude van de auteur, doordat zij de illocutieve kracht van diens taalhandeling bepaalt. Deze attitude varieert bijgevolg ook naargelang de illocutieve aard van de globale journalistieke boodschap. Die kan assertief of directief zijn, afhankelijk van de meer informatieve of meer oriënterende taak van de boodschap. Op basis daarvan zal de journalist zijn auteursattitude aannemen.

Een tweede aspect van de auteurshouding verwijst naar de contractuele basis waarop de journalistieke handeling idealiter tot stand komt. De impliciete contractuele

gebondenheid weerspiegelt de auteursattitude op een algemener niveau. Zij gebiedt de journalist te handelen tegen de achtergrond van bepaalde stilzwijgend aanvaarde conventies omtrent het journalistieke werk.

Naast deze contractuele plicht beschikt de journalist ook over een contractueel recht. Hij mag van de lezer verwachten dat deze de journalistieke handelingen in het licht van de impliciet gesloten overeenkomst interpreteert. Dit gegeven suggereert dat er voor de lezer, op het tegen wie-niveau, ook een contractuele gebondenheid geldt.

1.3.4.b.iv De receptieve houding van de lezer op het tegen wie-niveau

Anders dan het wie-niveau betreft het tegen wie-niveau de pool van de lezer naar wie de journalistieke handeling zich richt. Ook hier hangen de pertinente genre-elementen af van de functie van de journalistieke tekst. En net als op het wie-niveau wordt de houding van de communicatieve actor beïnvloed door de journalistieke taak. In dit geval is dat de receptieve houding van de lezer. De lezershouding omvat eveneens een 'attitude' en een 'impliciete contractuele gebondenheid'.

De lezersattitude hangt rechtstreeks samen met die van de auteur. Op die manier verwijst ook zij naar de journalistieke functie. De attitude van de lezer weerspiegelt het antwoord op de vraag of het publiek de auteursintentie als zodanig percipieert of niet. Idealiter heeft zij een positief karakter. Vanuit informatietheoretisch standpunt maakt de lezer via zijn attitude duidelijk of hij de illocutieve kracht van de communicatieve handeling juist ontving. Enkel bij herkenning zal hij in staat zijn het illocutieve doel van de auteur te realiseren. Een negatieve attitude kan daarentegen verstrekkende gevolgen hebben voor de communicatie tussen de journalist en de lezer.

De impliciete contractuele gebondenheid aan lezerszijde heeft karakteristieken analoog aan de journalistieke gebondenheid. Het contract dat het lezerspubliek impliciet sloot met de auteur, verbindt de lezer ertoe een receptieve houding aan te nemen binnen de grenzen van de contractuele afspraken. Bovendien zal hij het gedrag van de auteur in het licht van deze afspraken interpreteren. Enkel dan wordt correcte journalistieke communicatie mogelijk.

1.3.5 Een tussentijds besluit

In dit eerste deel (1.3.4) van de analyse van de journalistiek als genre kwamen drie mogelijke generisch relevante indicatoren naar voren. Tegen de achtergrond van het

pragmatische onderzoeksperspectief kenmerken zij de journalistieke tekst als een communicatieve handeling. De eerste genre-eigenschap, de informatief-oriënterende functie van de journalistieke boodschap, maakt het onderwerp uit van een ongeschreven contract dat in de gemeenschap van journalisten en lezers tot stand kwam. Deze collectief geformuleerde journalistieke taak genereert de twee andere pertinente genre indicatoren: een specifieke scheppende houding van de individuele journalist en een welbepaalde receptieve houding van de particuliere lezer.

De vraag rijst echter of het onderzoek naar een pragmatische genredefiniering van de journalistiek hier eindigt. Volstaat het om een journalistiek werk generisch te typeren op basis van zijn functie en van de auteurs- en lezershouding? Op deze vraag poogt het tweede deel (1.3.6) van de genreanalyse een antwoord te formuleren.

1.3.6 De constituerende regel van de journalistiek en de bijkomende genre eigenschappen

1.3.6.a *Twee vaststellingen: het bestaan van '(niet-) journalistieke' teksten en journalistieke 'subgenres'*

De bepaling van drie relevante genrecriteria, biedt geen garantie voor een stabiele definitie van 'de journalistiek' als generische tekstindicator. Er bestaan immers tal van werken, vanaf nu de '(niet-) journalistieke' teksten genoemd, die weliswaar aan de vastgestelde intentie-, schrijvers- en lezerskenmerken voldoen, maar niet door iedereen als journalistiek worden beschouwd. Denk bijvoorbeeld aan reisverhalen, verkiezingsprogramma's, zingevende werken of informatieve geschriften omtrent een bepaald maatschappelijk onderwerp. Bovendien blijkt ook dat de term 'journalistiek', gedefinieerd op basis van de informatief-oriënterende functie en de auteurs- en lezershouding, meerdere subcategorieën bevat. Zo vallen vandaag de dag zowel de 'reportage' (Mak, 1999: 19) als het cursiefje (Constandse, 1979: 105), de 'column' (Depeuter, 1967: 17) en het essay (Constandse: 100) onder een dergelijke journalistieke noemer. De pragmatische definitie van de genrenaam 'journalistiek' functioneert dus enerzijds als een instabiele generische indicator bij de definiëring van (niet-) journalistieke teksten en anderzijds als een overkoepelende omschrijving, waaronder tal van specifieke subgenres sorteren.

1.3.6.b De mogelijke verklaring: een wisselwerking tussen de constituerende regel van de journalistiek en de bijkomende genre-eigenschappen

Een verklaring voor het bestaan van de (niet-) journalistieke werken en de uiteenlopende journalistieke subcategorieën kan gegeven worden door een beroep te doen op Schaeffers generische logica van toelichting (Schaeffer: 156-164). Deze logica is werkzaam bij de genrebepaling van de journalistiek als communicatieve handeling. De kern van het stelsel van toelichting bevat een zogenaamde 'constituerende regel'. Vanuit dit gegeven ontwikkelt zich een mogelijke verklaring voor het fenomeen van de (niet-) journalistieke tekst en de verscheidenheid van journalistieke subgenres.

1.3.6.b.i De constituerende regel

Schaeffer stelt dat er tijdens de genrebepaling twee generische logica's kunnen optreden: die van het stelsel van modulering en die van het stelsel van toelichting. De modulerende logica opereert bij genredefinieringen op basis van syntactische en semantische kenmerken. De toelichtende logica is daarentegen van toepassing bij de bepaling van genres waarvan de relevante eigenschappen zich op het niveau van de communicatieve handeling situeren. In het geval van het journalistieke genre treedt dus in principe het stelsel van toelichting in werking.

Volgens de logica van toelichting baseert de relatie tussen het genre en het werk zich op de aanwezigheid van een welbepaalde genre-eigenschap in de tekst. Een generische relatie heeft dus een toelichtend karakter vanaf het moment dat de kenmerken die de genrenaam bevat, in alle werken die eronder sorteren, zijn terug te vinden. In de logica van modulering is een dergelijke toelichtende verhouding, met uitzondering van geciteerde tekst(fragment)en, zo goed als uitgesloten.

De toelichtende relatie komt volgens Schaeffer min of meer overeen met Searles notie van de 'convention constituante'. De convention verwijst naar een overeenkomst die de basis vormt van een generische klasse. Het genre zou niet bestaan zonder de afspraak. Die fungeert als een soort voorschrift, een regel. Een werk kan zich op twee wijzen verhouden tegenover het genre: ofwel ontstond op basis van de constituerende regel een genre waarvan de tekst deel uitmaakt, ofwel genereerde de convention een tekstklasse waar het werk niet toe behoort.

De relatie van toelichting bepaalt bovendien geen particuliere werken tegenover elkaar. Iedere tekst die onder de genrenaam sorteert, realiseert eenzelfde globale communicatieve handeling die vervat ligt in de constituerende regel, en geen specifieke boodschap. Anders gezegd, het werk geldt als voorbeeld van een intentionele

communicatieve structuur die bepaald wordt door de ‘convention constituante’ van het genre. Dit intentionele basisgegeven maakt dat het werk niet als een individuele tekstuele entiteit wordt bekeken, maar wel als een globaal begrijpelijke communicatieve handeling.

Uitgaande van de bespreking van de logica van toelichting, lijkt dit stelsel inderdaad werkzaam bij de pragmatische journalistieke genrebepaling. De vastgestelde relevante genre-eigenschappen van de journalistiek bevinden zich inderdaad op het niveau van de communicatieve handeling. Bovendien is het mogelijk een constituerende regel van het genre te onderkennen.

Er bestaat immers een stilzwijgende consensus omtrent de specifieke communicatieve functie van de journalistiek. Vanuit pragmatisch perspectief vormt de taak van het journalistieke werk om te informeren of te oriënteren, het noodzakelijke criterium of de ‘convention constituante’ van de genre definiëring van de journalistiek. Of nog, de informatief-oriënterende functie van de journalistiek weerspiegelt hier een dieperliggende intentionele structuur die de journalistieke tekst als globale communicatieve handeling kenmerkt. Deze vaststelling bevestigt samen met de communicatieve aard van de relevante genrekenmerken het vermoeden dat de journalistieke genrebepaling vanuit pragmatisch perspectief zich onderwerpt aan de logica van toelichting.

1.3.6.b.ii De bijkomende eigenschappen of journalistieke nevenkenmerken

Genrenamen die sorteren onder het toelichtende stelsel, beperken zich tot een globale tekstbepaling. Toch bleek een definiëring van de journalistiek louter op basis van haar constituerende regel onvoldoende. Het gegeven van de (niet-) journalistieke teksten en de journalistieke subgenres doet besluiten dat, naast de ‘convention constituante’, bijkomende genrekenmerken moeten bestaan.

De neveneigenschappen dragen bij tot de definiëring van een tekst hetzij als behorend tot de journalistiek, hetzij als sorterend onder een journalistiek subgenre. Hun aanwezigheid vindt, net als die van de relevante genrecriteria, verantwoording in een gemeenschappelijke, stilzwijgende consensus. Toch verschilt deze van de basisovereenkomst. Zij kan immers enkel tot stand komen tegen de achtergrond van het basisakkoord. De opvatting omtrent de nevenkenmerken ontstaat met het bestaan en de erkenning van de pertinente genrekarakteristieken in het achterhoofd en houdt er steeds rekening mee. In het geval van de (niet-) journalistieke teksten, voeren de neveneigenschappen bijkomende argumenten aan ter bevestiging of ontkenning van de journalistieke waarde van een tekst. Bij de definiëring van de subgenres wordt de

journalistieke identiteit van een werk impliciet aanvaard en gaan de nevenkarakteristieken vervolgens over tot een specificatie van deze journalistieke waarde.

Een tweede verschil tussen de zogenaamde basisconsensus en deze 'nevenconsensus' betreft de schaal waarop de overeenkomst plaatsvindt. Terwijl de aanname van de relevante genrekenmerken zich op een zeer algemeen niveau, een macroniveau, situeert, krijgen de bijkomende generische eigenschappen meestal slechts in beperktere kring, op een mesoniveau, erkenning. Dit betekent geenszins dat de consensus noodzakelijkerwijs een individuele aangelegenheid wordt. Het houdt wel in dat niet alle auteurs en lezers die de pertinente criteria aanvaardden, automatisch met de aanname van de neveneigenschappen instemmen. Een bevestiging of afwijzing van hangt vaak impliciet samen met de herkomst van de bijkomende kenmerken. Wanneer deze de status van de eigenschap als bijkomende karakteristiek fundeert, wordt een erkenning overwogen. Anders zal eerder tot een ontkenning van enige consensus worden overgegaan.

1.3.6.b.iii Het mechanisme van wisselwerking

Een verklaring voor de oorsprong van de bijkomende 'journalistieke' kenmerken situeert zich vaak in een wisselwerking tussen de constituerende regel en de contextuele omstandigheden waarin de neveneigenschappen tot stand komen. Dit werd reeds eerder (1.3.3.c) aangegeven. Wat de herkomst van de bijkomende 'subjournalistieke' kenmerken betreft, is er mogelijk een ander mechanisme van wisselwerking aan het werk tussen de constituerende regel en de nevenkenmerken.

De toevoeging van specifieke 'subjournalistieke' kenmerken aan de informatief oriënterende constituerende regel gebeurt niet willekeurig. Er bestaan ongetwijfeld tal van toewijzingstheorieën die de keuze van subeigenschappen op een systematische wijze verantwoorden. Hieronder wordt een mogelijke logica van toekenning uiteengezet. Zij is geïnspireerd op het antwoord dat Schaeffer formuleert op het fenomeen van de genrenaam als een 'lexicologisch patchwork', als een term die doorheen de tijd conceptuele wijzigingen ondergaat (Schaeffer: 65-66). Let wel, het gaat hier om een louter hypothetisch toewijzingsmechanisme, niet om een voldoende bewezen systeem.

Voor de opbouw van de verklaring voor de toekenning van de pragmatische 'sub' journalistieke kenmerken gelden twee basisveronderstellingen. Ten eerste wordt terugverwezen naar het belang van de tijdsdimensie bij de genrebepaling. De historische context vormt een mogelijke oorzaak van veranderende journalistieke genrecriteria. De

naam 'journalistiek' verwijst inderdaad naar eenzelfde term die in de loop van de geschiedenis correspondeerde met teksten die onderling verschilden in eigenschappen. Op de tweede plaats geldt dat de toekenning van de journalistieke eigenschap aan een tekst hetzij 'collectief', hetzij 'individueel' kan gebeuren (Schaeffer: 65-66). In het eerste geval geldt de benoeming voor een hele klasse teksten. Ze heeft dan een uniek karakter: één klasse krijgt de naam 'journalistiek' toegewezen. Bij een individuele benoeming gaat het daarentegen om de toewijzing van de journalistieke eigenschap aan een individueel werk. De toekenning van de genrenaam is dan meervoudig: verschillende afzonderlijke werken krijgen het kenmerk 'journalistiek' opgeplakt. Deze twee benoemingswijzen, de individuele en de collectieve, fungeren als uiterste polen van een continuüm. Daartussen zou zich de geschiedenis van de genrenaam 'journalistiek' kunnen situeren.

Aan het begin van de evolutie staat de zogenaamde architectst. Vanuit pragmatisch oogpunt sorteert deze onder de journalistieke noemer die wordt gedefinieerd op basis van de communicatieve constituerende regel. In de loop van de geschiedenis vonden er vervolgens op het ene moment collectieve benoemingen plaats, op het andere moment individuele. Deze dynamische toekenning van de genrenaam 'journalistiek' aan verschillende teksten kan geleid hebben tot het ontstaan van afgeleiden van de oorspronkelijke journalistieke architectst. Het gaat om werken met eenzelfde constituerende regel, maar met onderling verschillende nevenkenmerken. De ontwikkeling van externe tekstuele afgeleiden via de collectieve en de individuele genretoekenning, leidde mogelijk tot de erkenning van interne afgeleiden, de verschillende journalistieke nevenkarakteristieken. Deze ontwikkeling kon dan resulteren in een specificatie van de afgeleide tekst tegenover de andere journalistieke teksten via een afgeleide genrenaam, zoals 'reportage' en 'essay'. Ondertussen blijft 'de journalistiek' als overkoepelende genreaanduiding fungeren.

1.3.6.b.iv Conclusie

Voor sommige teksten vraagt de journalistieke bepaling om meer dan een vaststelling van relevante genre-indicatoren. In dergelijke gevallen wordt een beroep gedaan op generische nevenkenmerken. Zij kunnen twee functies vervullen. Ofwel zullen zij de journalistieke identiteit van het werk al dan niet bevestigen ofwel zorgen zij voor een generische specificatie van het journalistieke karakter. De nevenkenmerken vinden, net als de pertinente eigenschappen, verantwoording in een consensus tussen auteurs en lezers. Deze komt echter slechts op een beperkte schaal tot stand. Een aanvaarding of afwijzing van het akkoord vindt vaak haar verantwoording in de herkomst van de

neveneigenschap. De oorsprong kan de taak van de bijkomende karakteristiek al dan niet funderen. Op basis van de aan- of afwezigheid van een overeenkomst krijgen de (niet-) journalistieke teksten en de journalistieke subgenres een nadere definiëring in het licht van de journalistiek als genre.

1.4 Besluit

Een genreanalyse van de journalistiek kan verschillende resultaten opleveren, afhankelijk van het perspectief van waaruit zij de journalistiek beschouwt. Omwille van de communicatieve functie die journalistieke teksten vandaag de dag op de eerste plaats bekleden, wordt in deze verhandeling een pragmatisch standpunt ingenomen. De pragmatische relatie tussen de communicatieve actoren van de journalistieke handeling vormt het basisgegeven van de genredefiniëring. Dit impliceert dat de zoektocht naar relevante genre-indicatoren zich concentreert op karakteristieken van het wie-niveau, het tegen wie-niveau en het intentieniveau. In deze genreanalyse fungeren eigenschappen van de journalistieke boodschap, de journalist en de lezer als relevante genre-indicatoren.

De generische karakteristieken zijn met elkaar verbonden via een impliciet contract. Dit bevat een overeenkomst omtrent de informatief-oriënterende functie van de journalistieke handeling. Het resulteert uit een algemene, stilzwijgende consensus over de journalistieke taak in de gemeenschap van journalisten en lezers. De erkenning van deze taak creëert echter verplichtingen voor de individuele journalist en de particuliere lezer. Zij dienen hun respectieve scheppende en receptieve houding af te stemmen op de contractuele inhoud. De pragmatische genreanalyse suggereert dat de functie van de journalistieke boodschap en de auteurs- en lezershouding binnen de journalistiek nauw samenhangen en dat zij op communicatief niveau als relevante generische indicatoren fungeren.

Niettemin slagen deze genrekenmerken er niet steeds in een werk op voldoende wijze als journalistiek te bepalen. Fenomenen als de (niet-) journalistieke teksten en de journalistieke subgenres leggen dit probleem bloot. Op zoek naar een oplossing wordt een beroep gedaan op de journalistieke nevenkenmerken. Zij vullen de generisch pertinente indicatoren aan door de (niet-) journalistieke teksten al dan niet als journalistiek te bestempelen en de journalistieke subgenres nader te specificeren. Op basis van de informatief-oriënterende functie, de auteurshouding, de lezershouding en eventueel bijkomende generische eigenschappen, kan een bruikbare genredefinitie van de journalistiek worden geformuleerd..

2 De literariteit, de narrativiteit en de fictie

2.1 Inleiding

Op zoek naar de verhouding tussen journalistiek en fictie blijkt dat de hedendaagse fictieterm veel meer betekenissen dekt dan zijn 'traditionele' voorlopers doen vermoeden. Daarom wordt in dit tweede hoofdstuk de aandacht toegespitst op een mogelijke omschrijving van het fictiebegrip. Dit gebeurt in twee bewegingen.

In een eerste fase wordt uitgegaan van de vaststelling dat fictie vaak gerelateerd wordt aan twee andere begrippen: de literatuur en de narrativiteit. Van daaruit volgt een inhoudelijke specificatie van het literatuur- en narrativiteitsconcept en hun respectieve relatie tot de journalistiek. Een dergelijke bespreking is nodig om tijdens het eigenlijke onderzoek naar journalistieke ficties conceptuele verwarring tussen de literatuur, de narrativiteit en de fictie te voorkomen.

Vervolgens is het fictiebegrip zelf aan de beurt. Via een benadering van fictionele elementen vanuit verschillende standpunten, wordt naar de definiëring van een zinvol fictiebegrip gestreefd. Deze omschrijving kan dan fungeren als instrument bij het oplossen van de onderzoeksvraag naar de mogelijkheid van fictionele elementen in de journalistiek.

2.2 De verhouding tussen journalistiek en literatuur

De term literatuur dekt voor de ene de lading van 'all written works', terwijl hij voor de andere enkel staat voor 'artistic, imaginative, creative productions in words' (Cebik, 1984: 23). Het probleem van een precies onderscheid tussen literatuur en niet literatuur stelt zich nauwelijks wanneer het gaat om literatuur als 'literary arts', waaronder de klassieke literaire genres als poëzie, drama en fictionele verhalen vallen. Zij vormen immers een soort literaire paradigma's. Wanneer echter randfenomenen om een definitie vragen, rijzen er problemen (Cebik: 24). Een van deze randfenomenen is de journalistiek.

De studie van theoretische teksten die handelen over de relatie tussen journalistiek en literatuur, leert dat beide begrippen zich op verschillende manieren tegenover elkaar kunnen verhouden. De wijze waarop journalistiek en literatuur met elkaar in relatie staan, verschilt naargelang de mening van de persoon die de begrippen bestudeert. Sommige onderzoekers maken een duidelijk onderscheid tussen beide

termen. Anderen menen dat de journalistiek als deelverzameling van de literatuur fungeert. Daarnaast bestaan er tal van wetenschappers die een meer genuanceerde visie huldigen en een ‘vloeiende overgang tussen literatuur en journalistiek’ (Mak: 18) mogelijk achten.

De opvatting omtrent de journalistiek-literaire verhouding kan dus drie vormen aannemen. Op de eerste plaats kan zij een exclusief karakter hebben. Journalistiek en literatuur vertonen een exclusieve verbondenheid indien de conceptuele inhouden van beide begrippen volledig los van elkaar staan. Zij geven dan twee aparte, onderscheiden tekstverzamelingen weer. Als wordt geoordeeld dat literatuur en journalistiek elkaar niet uitsluiten, overlapt hun begripsinhoud. De overeenkomst kan van partiële of totale aard zijn. Een dergelijke opvatting bevestigt het bestaan van ‘vormen van journalistiek die grenzen aan de literatuur of daarin opgaan’ (Poll, 1960: 2). Bij partiële overeenstemming lopen de begripsinhouden van literatuur en journalistiek op sommige punten parallel, terwijl ze op andere vlakken verschillen. De journalistiek-literaire verhouding bevindt zich in een soort overgangssituatie tussen exclusie en gehele overeenkomst. In het geval van de totale overlapping vormen de journalistieke werken een echte deelverzameling van een groter literair geheel. De verhouding tussen beide begrippen baseert zich dan op de notie van inclusie.

Hier geldt een opmerking omtrent de specifieke aard van de relatie tussen journalistiek en literatuur. Bij de inclusieve verhouding fungeren de journalistieke teksten duidelijk als subgroep van de literaire werken. De eerste verzameling is ondergeschikt aan de tweede. In een overgangs- en exclusiesituatie zit de journalistiek literaire relatie echter iets complexer ineen. De vraag naar onder- of nevenschikking blijft hier onbeantwoord. Enerzijds kan de journalistiek optreden als nevenschikking ‘alternatief’ van de literatuur. Anderzijds is het ook mogelijk dat de journalistieke teksten synoniem staan voor een inclusieve deelverzameling van een nevenschikte literaire pendant.

De verschillende visies op de journalistiek-literaire verhouding resulteren uit de variabele begripsinhoud van beide componenten. Zowel ‘de literatuur’ als ‘de journalistiek’ kunnen op uiteenlopende wijzen worden gedefinieerd. Hun omschrijving verschilt afhankelijk van de persoon van de onderzoeker en naargelang het perspectief van waaruit deze beide concepten benadert.

De vaststelling van de verscheidenheid in opvattingen omtrent de journalistiek literaire journalistieke verhouding geeft aanleiding tot de volgende vraag: ‘Is het mogelijk uit al deze meningen een ‘gemiddelde’ visie op de relatie tussen journalistiek en literatuur te distilleren?’. Bestaat er één overkoepelend standpunt dat de uiteenlopende opvattingen onder zich brengt en representeert? Het antwoord hierop wordt gezocht via een tweeledige vraagstelling.

2.2.1 De 'gemiddelde' visie

Het onderzoek naar de 'gemiddelde' opvatting over de journalistiek-literaire relatie bestaat uit twee delen. In ieder deel wordt een andere methodologische weg bewandeld.

Het eerste onderzoeksgedeelte legt zich toe op expliciete theoretische stellingnamen omtrent de verhouding tussen journalistiek en literatuur. Deze metadiscursieve uitspraken vormen een rechtstreekse bron van informatie over de gangbare opvattingen. Dergelijke expliciete gegevens zijn echter maar in beperkte getale beschikbaar. Bovendien impliceert hun wetenschappelijke achtergrond dat zij enkel de visie van een of andere theoreticus meedelen. De modale lezer komt hier niet aan het woord. Om een breder zicht te krijgen op mogelijke meningen en daarnaast ook het lezersstandpunt in de gemiddelde visie te betrekken, wordt een tweede opzoekmethode ingevoerd.

Het tweede deel van het onderzoek baseert zich op een vergelijkingstactiek. Het bevat een vergelijking tussen de begrippen literatuur en journalistiek, waaruit vervolgens een impliciete visie omtrent de verhouding tussen beide termen wordt afgeleid. Het literatuurconcept fungeert als referentiepunt. Dit betekent dat de journalistiek een toetsing ondergaat op het bezit van pertinente literaire kenmerken. Het resultaat van deze vergelijkende studie geeft aan in welke mate de ene term, de journalistiek, fundamentele overeenkomsten vertoont met de andere, de literatuur. Om deze test te kunnen uitvoeren, dient een bepaling van zowel het toetsende literatuurbegrip als de 'getoetste' notie journalistiek voorhanden te zijn. Deze eis kan echter niet zonder problemen worden ingewilligd. De termen 'literatuur' en 'journalistiek' beschikken immers niet over een algemeen geldende, welomlijnde definitie. Hun bepaling hangt af van meerdere variabele factoren, waardoor een statische omschrijving uitgesloten is. Dit betekent echter niet dat de definiëringen van het literaire en het journalistieke concept onderhevig zijn aan pure willekeur. Niettegenstaande een stabiele omschrijving van beide termen ontbreekt, bestaan er wel een aantal 'gangbare' definities van de twee begrippen. Zij vertolken de mening van een groot deel lezers en auteurs en kunnen binnen het vergelijkende onderzoek als, weliswaar afgezwakt, alternatief voor een vaste definitie fungeren.

De journalistiek kan gekarakteriseerd worden op basis van drie relevante genre indicatoren: de informatief-oriënterende functie en de auteurs- en lezershouding die daaruit voortvloeien. Daarnaast bestaan er tal van journalistieke nevenkenmerken. Deze bijkomende eigenschappen zijn terug te vinden in teksten over het journalistieke genre. De toetsing van de journalistiek zal dus gebaseerd zijn op drie generisch relevante determinanten of op theoretische uitspraken aangaande journalistieke nevenkarakteristieken.

Net als de journalistieke eigenschappen vormen ook de literaire kenmerken geen statische onderzoeksfactoren. Zij kunnen van theorie tot theorie verschillen. In een poging de vergelijking te baseren op een gangbaar literatuurbegrip, ondergaat de journalistiek een toetsing aan de hand van een aantal veel voorkomende literatuurconcepten.

Aangaande deze vergelijkende methode gelden twee opmerkingen. Een eerste noot betreft de bronnen van de vergelijking. De verschillende definities van het literatuurconcept baseren zich op ‘standaardwerken’ uit de literatuurtheorie. Zij weerspiegelen de belangrijkste literaturopvattingen binnen het theoretische veld. Voor de uitspraken omtrent journalistieke neveneigenschappen wordt een beroep gedaan op theoretische teksten over de journalistiek. Het gaat hier echter om werken waarin de auteur geen expliciet literatuurconcept hanteert. Dit gegeven leidt tot een tweede opmerking.

De afwezigheid van een literaire bepaling in metadiscursieve teksten over de journalistiek vormt een ambigu gegeven. Zij impliceert immers dat de uitspraak van een persoon riskeert te worden getoetst aan een literatuurconcept dat die persoon niet hanteert. De uitkomst van de vergelijking weerspiegelt dus niet noodzakelijk de visie van de spreker op de journalistiek-literaire relatie. Terwijl sommigen deze vaststelling ongetwijfeld als een probleem beschouwen, wordt zij in deze verhandeling veeleer als een verrijking opgevat. Het ‘problematische’ aspect van de vergelijking maakt het immers mogelijk de lezersvisie in kaart te brengen. Het gebrek aan een expliciete literatuurbepaling in de theoretische tekst impliceert dat de lezer de uitspraken omtrent de journalistieke nevenkenmerken zal toetsen aan een eigen literatuurconcept. Daarenboven bestaat er een grote kans dat het literatuurbegrip van de lezer overeenkomt met een van de ‘standaard’definiëringen. Zo geeft de vergelijkende methode in eerste instantie de kans een zicht te krijgen op de visie van een hypothetische lezer.

Het resultaat van de vergelijking fungeert dan ook als complement van de expliciete uitspraken van theoretici. Op basis van beide gegevens zal getracht worden de ‘gemiddelde’ visie omtrent de verhouding tussen literatuur en journalistiek weer te geven.

2.2.2 Een verhouding op basis van metadiscursieve uitspraken

De studie op basis van metadiscursieve beweringen over de verhouding tussen journalistiek en literatuur leidt tot de vaststelling dat theoretici er zeer uiteenlopende meningen op nahouden. Een illustratie:

Volgens Cambron en Lüsebrink liep de weg van de literatuur en de journalistiek tot in de achttiende eeuw op heel wat vlakken parallel. In de loop van die achttiende eeuw vond er echter een breuk, ‘un clivage’ (Cambron en Lüsebrink: 129), plaats tussen beide fenomenen. Daaruit ontwikkelde de literatuur zich als een autonoom veld. Sindsdien onderscheiden literatuur en journalistiek zich van elkaar op basis van semantische, epistemologische en fundamentele opposities

(Cambron en Lüsebrink: 127-129) en bestaat er een exclusieve verhouding tussen beide concepten. Andere wetenschappers baseren de relatie van exclusie op puur evaluatieve criteria. Zo kan de factor geld als louter willekeurige waarderingswaarde van een tekst fungeren. Het journalistieke werk wordt dan bijvoorbeeld tegenover zijn literaire tegenhanger afgeschilderd als pure broodschrijverij. ‘When the journalist’s money grubbing dirty tricks begin to stink, the novelist can soar away on wings of art, far above it all’ (Hershey, 1980: p.14). Wanneer het geldgewin stopt en de artistieke activiteit begint, hangt enkel af van het oordeel van de theoreticus. Meer algemeen beschouwen sommige literatoren de journalist op louter willekeurige basis ‘als oppervlakkig, als niet-kunstenaar, als eendagsvlieg en allemansbediener, als karikatuur van hun eigen schrijverschap’ (Poll: 1).

Tegenover de wetenschappers die enige overeenkomst tussen literatuur en journalistiek ontkennen, staan zij die wél verwantschapsrelaties tussen de twee fenomenen waarnemen. Deze theoretici oordelen dat beide begrippen ‘veel dieper in mekaar verankerd [zijn] dan men op het eerste gezicht zou vermoeden’ (Geerts, 1984: 315). Terwijl sommigen onder hen een inclusieve opvatting huldigen, zien anderen meer heil in een gedeeltelijke overlapping van beide begrippen. Deze ‘overgangstheoretici’ menen dat er ruimte bestaat voor een ‘grensgebied, waarin er voor de journalist plaats is onder de letterkundigen’ (Constandse, 1979: 100). Op basis van welbepaalde criteria splitsen zij de journalistieke werken verder op in een literaire en een niet-literaire groep. Zo kan het universele karakter van de journalistieke boodschap als literaire indicator van het werk fungeren (Verhoeven, 2000: 7). Ook zouden sommige stilistische eigenschappen in staat zijn om de journalistieke tekst een extra, literaire dimensie te geven (Mak: 19).

Een aantal wetenschappers beschouwen dat literair-stilistische aspect als een wezenlijk onderdeel van iedere journalistieke tekst. Vooral onder de ‘new journalists’ kent deze opvatting heel wat aanhang. Het new journalism combineert het gebruik van een ‘literary technique and journalistic fact’ (Hellman: ix). Het verantwoordt zijn literaire stijl door te wijzen op de betekenisgevingende en vormgevende functie ervan. Via zijn schrijfwijze zou de journalist een zinvol en coherent antwoord formuleren op de ontwrichtingen van de hedendaagse ervaring. Hun literair geïnspireerde journalistieke methode suggereert dat de new journalists neigen naar een inclusieve visie op de verhouding tussen literatuur en journalistiek.

De ‘inclusieven’ achten het bestaan van journalistieke teksten buiten de literatuur onmogelijk. Zij geloven dat ‘There is no distinct genre of literary journalism, in spite of efforts to make it distinctive. (...). All journalism is literary (...)’ (Ericson: 91).

Deze korte bespreking van expliciete, theoretische uitspraken leidt tot de conclusie dat de vorming van een ‘gemiddelde’ metadiscursieve mening over de journalistiek-literaire verhouding niet voor de hand ligt. Zowel de exclusieve, de inclusieve als de tussenliggende visie kunnen op de nodige bijval rekenen. Bij de vorming van een gemiddelde opvatting speelt echter niet enkel de expliciete meningsuiting van de theoretici een rol. Ook de impliciete lezersvisie vormt een belangrijke component. Het lezersstandpunt komt aan de oppervlakte via een vergelijking tussen mogelijke conceptuele inhouden van de literatuur en de journalistiek.

2.2.3 Een verhouding op basis van een vergelijking tussen literatuur en journalistiek

De vergelijking tussen literatuur en journalistiek gaat uit van verschillende gangbare visies op de literatuur. Daarin worden welbepaalde literaire criteria gehuldigd. Deze fungeren vervolgens als toetssteen voor de literariteit van journalistieke teksten. De getoetste journalistieke kenmerken vormen eveneens de neerslag van een impliciet erkende definitie van ‘de journalistiek’. Zij kwamen naar voren in het pragmatische genreonderzoek en in metadiscursieve uitspraken over journalistieke werken. Deze karakteristieken ondergaan een vergelijking met de literaire eigenschappen. Verschillen de vergeleken kenmerken, dan weerspiegelen zij een veeleer exclusieve lezersvisie. Vertonen de journalistieke en literaire indicatoren daarentegen punten van overeenkomst, dan wordt de lezer een meer inclusieve opvatting toegeschreven.

2.2.3.a *De empirie: het ‘literaire’ feit en het ‘journalistieke’ feit*

Veel literatuurwetenschappers doen een beroep op de ervaring om aan te tonen dat literatuur niet enkel bestaat als een concept, maar ook als een reële entiteit. Volgens hen bevindt er zich op het niveau van de intersubjectieve en sociale relaties wel degelijk een literaire referent of een ‘literair feit’. Dit blijkt uit de studie van literaire werken op school en aan de universiteit; uit de erkenning van literatuur in de vorm van boeken; uit de citaten van literaire auteurs in de omgangstaal. De ervaring van het bestaan van

verschillende afzonderlijke literaire entiteiten zegt echter niets over hun gemeenschappelijke 'nature' (Todorov, 1978: 14). Zij onderkent geen literaire voorwaarde die de verschillende fenomenen met elkaar verbindt.

De journalistiek kampt met een soortgelijk probleem. De aanwezigheid van een journalistieke entiteit blijkt uit tal van fenomenen en gebeurtenissen. Denk bijvoorbeeld aan de uitreiking van journalistieke prijzen, het bestaan van journalistenverenigingen, de publicatie van journalistieke tijdschriften. Toch ligt de formulering van een welomlijnde definitie van het journalistieke feit niet voor de hand.

2.2.3.b *De theorie*

Pogingen om de literaire en journalistieke ervaring steviger te onderbouwen, resulteerden in verschillende theoretische formuleringen van het literatuurbegrip en de erkenning van relevante journalistieke genrecriteria en uiteenlopende nevenkenmerken. Deze theoretische bepalingen fungeren als componenten in de vergelijking tussen 'de literatuur' en 'de journalistiek'.

Een van de gangbare opvattingen omtrent de literatuur vertrekt vanuit het onderscheid tussen substanties en artefacten. Beide begrippen verwijzen naar fenomenen uit de werkelijkheid. Zij verschillen echter op basis van hun ontstaanswijze. De substantie of het natuurlijke object bezit een eigen finaliteit. Dit betekent dat het object zich zonder verdere hulp van buitenaf kan voortbrengen en ontwikkelen. Alle levende wezens behoren tot de groep van de natuurlijke objecten. Tegenover de substanties staan de artefacten of kunstwerken. Anders dan bij de natuurlijke objecten situeert de oorzaak van de kunstwerken zich buiten henzelf. Zij komen immers tot stand door menselijk toedoen. De mens creëert het artefact. Bijgevolg behoort de literatuur tot de artefacten (Schaeffer: 10-14, 20-25, 63-64).

Net als de literaire werken krijgen ook de journalistieke teksten de status van een kunstwerk toebedeeld. Zij delen immers reële feiten mee, welke fungeren als producten van menselijke communicatieve praktijken. De journalist legt deze handeling waarin hij feiten of artefacten maakt, vast op papier. Op die wijze creëert hij het journalistieke werk (Ericson, 84-85), dat op zijn beurt als kunstwerk wordt bestempeld.

Een vergelijking tussen journalistiek en literatuur op basis van het 'artefact' criterium resulteert bijgevolg in een overeenkomst tussen beide concepten. Deze vaststelling suggereert een eerder inclusieve lezersvisie op de relatie tussen journalistiek en literatuur.

Naast de omschrijving via de eigenschap van het artefact hangt de literatuurdefinitie vaak samen met een bepaalde literaire poëtica. Die verwijst naar de

‘werkwijze’ van de literator bij de creatie van zijn werk (Bagni: 129-132). De poëtica heeft betrekking op zowel de formele eigenschappen van de tekst als de meer inhoudelijke kenmerken. Verschillende poëtische opvattingen genereerden in de loop der jaren tal van literatueurbegrippen: de middeleeuwse literatuur, de romantische literatuur, de symbolistische literatuur en nog vele andere.

Tegen deze achtergrond oordelen sommigen dat de werkwijze voor het schrijven van een journalistieke tekst sterk aanleunt bij die voor de creatie van de realistische literatuur. Zij onderkennen overeenkomsten tussen de journalistieke poëtica en die van de realistische roman en de novelle. De gelijkenissen situeren zich in het bijzonder op inhoudelijk vlak. Zowel het journalistieke werk als de realistische roman plaatsten de mens in een ‘context (politiek, economische, sociaal) en (...) [verklaren] ook het menselijk handelen vanuit die omgeving’ (Van Gorp e.a.: 365). En net als de novelle wil het journalistieke werk iets ‘‘nieuws’ (...) brengen naar inhoud (een ongehoorde gebeurtenis) en vorm (kernachtige presentatie...)’ (Van Gorp e.a.: 306). Deze poëtische parallellen suggereren dat de journalistiek zou evolueren naar een romantische techniek, terwijl ook een tegenovergestelde beweging van de roman in de richting van de journalistiek wordt vastgesteld (Geerts: 311). Bijgevolg treedt een sterke vervaging op van de grenzen tussen roman en journalistiek (Geerts: 314). ‘Journalism and literature had entered into an active relationship’ (Pulhritudova, 1991, 94).

Uit de erkenning van de overeenkomsten tussen de inhoudelijke journalistieke en literaire poëtica’s resulteert een overgangsoopvatting over het verband tussen de journalistiek en de literatuur.

Een literaire visie die nauw aansluit bij het poëtica-idee, kan de ‘communicatieve’ opvatting worden genoemd. De theoretici die deze opvatting huldigen, beschouwen de literatuur op de eerste plaats als een middel om te communiceren.

‘Une oeuvre n’est jamais uniquement un texte, c’est-à-dire une chaîne syntaxique et sémantique, mais elle est aussi, et en premier lieu, l’accomplissement d’un acte de communication interhumaine, un message émis par une personne donnée dans des circonstances et avec un but spécifiques, reçu par une autre personne dans des circonstances et avec un but non moins spécifiques’ (Schaeffer: 80).

Op het eerste gezicht bestaat er geen twijfel over dat de journalistiek vanuit dit perspectief tot de literatuur behoort. Toch is deze conclusie wat te voorbarig. De vraag

rijst immers wat de literair-communicatieve taak precies behelst. Komt zij overeen met de informatief-oriënterende opdracht van het journalistieke werk, of niet? Het antwoord hierop hangt af van de literaire poëtica die de taak van de literatuur inhoudelijk vastlegt.

Indien de poëtica een realistisch karakter heeft, overlappen de literair communicatieve en de journalistieke functie gedeeltelijk. Immers,

‘schrijvers van het realisme achten het hun taak om de eigentijdse, alledaagse werkelijkheid (personen, gebeurtenissen, maatschappelijke toestanden) objectief en nauwkeurig weer te geven zoals ze is, d.w.z. zonder subjectivering of idealisering’ (Van Gorp e.a.: 364).

Deze ‘realistische’ communicatieve opdracht loopt parallel met het informatieve luik van de informatief-oriënterende functie van het postmoderne journalistieke werk. De literaire en journalistieke teksten vervullen dus deels dezelfde taak. Op basis van deze vaststelling ontstaat een overgangsopvatting aangaande de journalistiek-literaire verhouding. Niettemin vertonen de literair-communicatieve en de journalistiek-communicatieve opdracht niet altijd punten van overeenkomst. Wanneer de literaire poëtica bijvoorbeeld een romantische literatuur legitimeert, lopen de communicatieve taken uiteen. Terwijl het journalistieke werk wil informeren en oriënteren, wil het literaire werk verstrooien. Deze verschillen suggereren dan een eerder exclusieve visie op de journalistiek-literaire verhouding.

Een vierde mogelijkheid om de literatuur tegenover haar niet-literaire pendant te definiëren, houdt een bepaling in op basis van het ‘discours’ (Todorov: 23). Het discours vormt de structurele tegenhanger van een functioneel concept, het taalgebruik. Het gaat om het geheel van zinnen die worden uitgesproken en uitgedrukt in bepaalde socioculturele omstandigheden. Door de zin in een dergelijke specifieke context te plaatsen, ondergaat hij een transformatie tot uitdrukking of zogenaamde énoncé. Op die wijze wordt de taal omgevormd tot een discours. Dit discours heeft een meervoudig karakter, zowel wat haar functie als haar vorm betreft.

Deze meervoudige aard wijst erop dat een willekeurige verbale eigenschap op het niveau van de taal, mogelijk verplicht wordt op het niveau van het discours. De beslissing omtrent zulke verandering in status van een bepaalde taaleigenschap hangt af van de gemeenschap waarbinnen het kenmerk functioneert. Het literaire discours ontstaat dan op basis van een keuze uit de mogelijke talige uitdrukkingen die een welbepaalde gemeenschap in de loop der jaren conventionaliseerde en als literair benoemde.

Er bestaan echter geen regels die exclusief betrekking hebben op het literaire discours. Tal van zogezegd 'literaire' eigenschappen komen ook in het niet-literaire discours voor. Bovendien is het onmogelijk alle 'literaire' producten onder één gemeenschappelijke noemer te brengen. Daarom moet de formulering van een enkelvoudig literatuurbegrip en een homogeen 'discours littéraire' (Todorov: 25) wijken voor een typologie van de discours (Todorov: 1-25). De vraag rijst dan of journalistieke werken tot een van de literaire discours types behoren. Daarop wordt vanuit de literaire theorie zowel bevestigend als ontkennend geantwoord.

Terwijl de ene wetenschapper de journalistieke teksten binnen het niet-literaire discours situeert (Todorov: 24), beschouwt de andere het nieuwsdiscours als een type van literair discours (Ericson: 92). Een vergelijking op basis van het literaire discoursbegrip kan dus zowel in een exclusieve als in een inclusieve lezersopvatting over de verhouding tussen literatuur en journalistiek resulteren.

Naast een benadering van de literatuur op basis van het onderscheid tussen substantie en artifact, van de literaire poetica, van haar communicatieve functie en van het discours type, bestaat er ook een meer esthetisch uitgangspunt. Vanuit dat perspectief behoren de literaire fenomenen tot de artistieke entiteiten, die essentieel een esthetische taak vervullen. De esthetische functie zelf heeft een variabele conceptuele inhoud.

'La capacità estetica attiva però non è una qualità reale dell' oggetto, anche se esso è stato costruito intenzionalmente rispetto ad essa; si manifesta invece soltanto in determinate circostanze, in un certo contesto sociale' (Mukarovsky, 1973: 6).

Niettegenstaande het dynamische karakter van de esthetische opdracht, is de invulling ervan niet onbegrensd. Wat de literair esthetische objecten betreft, vormt volgens sommigen de communicatieve functie een baken. Deze functionele eigenschap karakteriseert niet langer de artistieke entiteiten van de literatuur, maar wel hun niet literaire tegenhangers (Mukarovsky: 11-12).

Binnen het pragmatische onderzoekskader van deze verhandeling sorteren journalistieke werken dan onder de niet-literatuur. Vanuit een pragmatisch perspectief kan de journalistiek immers bepaald worden aan de hand van haar informatief oriënterende communicatieve taak. Een vergelijking op basis van de esthetische functie resulteert dan duidelijk in een exclusieve lezersvisie omtrent de journalistiek-literaire verhouding.

In sommige esthetische literatuuropvattingen wordt de communicatieve grens echter niet getrokken. Daarin verbindt de literair-esthetische taak zich met begrippen als

‘schoonheid’ en ‘ontroering’ (Constandse: 101). Deze termen refereren echter niet alleen aan de schrijfstijl van het werk. De literaire tekst moet de aandacht van de lezer vestigen op de stijl, maar dient daarenboven ook een ‘gevoelige snaar’ te raken. Daardoor moet de lezer zich bewust worden van zaken die tot dan toe door civilisatie en conventie verdrongen bleven. De literatuur brengt deze realiteiten naar buiten (Constandse: 101). In deze betrokkenheid en reflectie op de maatschappij raken literatuur en journalistiek elkaar. De journalisten gaan net als de letterkundigen een ‘kritische confrontatie’ aan met de maatschappij (Constandse: 102).

Een verschillende interpretatie van de ‘esthetische’ functie als literair criterium kan bijgevolg leiden tot uiteenlopende opvattingen omtrent de verhouding tussen de ‘esthetische’ literatuur en de journalistiek. Terwijl de journalistiek-literaire relatie volgens de ene visie een exclusief karakter vertoont, suggereert de andere kijk eerder een overgangsopvatting.

Op het einde van de vergelijkende studie tussen verschillende literaire en journalistieke noties komt geen eenduidige visie omtrent de journalistiek-literaire relatie naar voren. Net als bij de theoretici blijken ook onder de hypothetische lezers de meningen sterk uiteen te lopen. De vergelijking suggereert nu eens een exclusieve visie, dan weer een overgangsopvatting of een inclusieve mening. De vraag rijst nu hoe al deze visies op de verhouding tussen journalistiek en literatuur kunnen worden weergegeven via één gemiddelde opvatting.

2.2.4 De bepaling van de gemiddelde visie

De verscheidenheid van de onderzoeksresultaten over de relatie tussen journalistiek en literatuur creëert een aantal voorwaarden voor de formulering van een ‘gemiddelde visie’. Aangezien deze alle bestaande meningen moet representeren kan zij geen eenduidig karakter hebben. Zij zal, met andere woorden, niet radicaal stelling nemen vóór een bepaald standpunt ten nadele van een ander idee. Bovendien moet de gemiddelde visie op de journalistiek-literaire relatie een relatief open karakter vertonen. Het onderzoek in deze verhandeling baseert zich immers op een beperkt theoretisch corpus. De uiteenlopende resultaten suggereren echter dat een uitbreiding van de bestudeerde data kan leiden tot nieuwe inclusieve, exclusieve en tussenliggende opvattingen.

Tegen de achtergrond van deze twee definiëeringsvoorwaarden, kan de gemiddelde visie van theoretici en lezers het best worden opgevat als een continuüm. Zij vormt een ononderbroken lijn die de relatie tussen de journalistiek en de literatuur weergeeft. Aan het ene uiteinde staan beide begrippen in een exclusieve verhouding

tegenover elkaar. Aan de andere kant zijn ze op inclusieve wijze met elkaar verbonden. Daartussen situeert zich een overgangsrelatie waarin de literaire en journalistieke kenmerken deels overlappen, deels verschillen. Als continuüm slaagt de gemiddelde opvatting erin de waaier aan visies op de relatie tussen journalistiek en literatuur op verantwoorde wijze voor te stellen.

Niettemin ontnemt haar variabele karakter het concept van de gemiddelde opvatting iedere eenheidswaarde. Daarvoor verschillen de meningen van lezers en theoretici te zeer. Een meer stabiele, coherente visie op de journalistiek-literaire relatie vraagt om een grotere eenheid en om minder verscheidenheid. Een van de mogelijkheden om de verschillen in mening te reduceren, bestaat uit de overheveling van het onderzoek van een macroniveau naar een mesoniveau. Dit houdt een overgang in van een beschouwing van het continuüm als geheel naar drie meer specifieke gebieden op de as: de exclusieve pool, de inclusieve pool en de overgangsruimte. Er wordt niet meer gezocht naar 'de' lezersvisie en 'de' theoretische benadering. De studie van de journalistiek-literaire opvatting spitst zich nu toe op groepen lezers en auteurs die een soortgelijke opvatting delen. Op die wijze kan de visie omtrent het verband tussen literatuur en journalistiek als een vrij homogeen standpunt worden weerspiegeld.

2.2.5 Besluit

De meningen omtrent de journalistiek-literaire verhouding lopen sterk uiteen. Terwijl sommige theoretici en auteurs een exclusieve opvatting huldigen, verkondigen andere een overgangsvisie of een veeleer inclusieve mening. Daardoor is het onmogelijk op macroniveau een eenduidige gemiddelde visie op de relatie tussen literatuur en journalistiek te formuleren.

Wil men toch een vrij homogeen standpunt onderkennen, dan dient de onderzoeksfocus te worden verplaatst van het macroniveau naar het mesoniveau. Daar bevinden zich groepen theoretici en lezers die op een relatief eensgezinde basis een inclusieve, tussenliggende of exclusieve visie voorstaan. Deze opvatting reflecteert echter niet langer een 'algemene' gemiddelde mening, maar het idee van een specifieke groep.

2.3 *De verhouding tussen journalistiek en narrativiteit*

In deze verhandeling heeft een nadere toelichting van het begrip narrativiteit een methodologische waarde. Dit blijkt uit een eenvoudige redenering die zich baseert op drie vaststellingen. Ten eerste doen twee foute vooronderstellingen omtrent de definiëring van de term ‘narrativiteit’ de ronde. Daarin staat het begrip enerzijds synoniem voor literariteit, anderzijds voor fictie. Geen van beide opvattingen kan echter op gefundeerde wetenschappelijke verantwoording rekenen. Verschillende theoretische werken bevatten daarentegen wel genoeg argumenten voor een duidelijk conceptueel onderscheid en voor de bepaling van een autonoom narrativiteitsbegrip. Vervolgens blijkt dat het overgrote deel van de postmoderne journalistieke werken een narratief karakter vertoont. Daaruit resulteert meteen het derde gegeven: de narrativiteit van een journalistieke tekst geeft soms aanleiding tot een wijziging in de generische perceptie van de tekst. Deze drie feiten gelden als argumenten waaruit conclusies worden getrokken die in het licht van deze verhandeling niet onbelangrijk zijn.

2.3.1 Narrativiteit is geen literariteit, noch fictionaliteit

Van bij de aanvang van het literairtheoretische onderzoek bestaat tussen de begrippen narrativiteit en literariteit de nodige verwarring. Voor veel theoretici lijken beide termen als synoniemen of verwisselbare begrippen te fungeren. Bijgevolg wordt meer dan eens slordig omgesprongen met hun conceptuele inhoud. Toch dekken de begrippen literatuur en narrativiteit een verschillende inhoudelijke lading. Om als literatuur te gelden, moet een werk meer en anders zijn dan alleen maar een verhaal (Verhoeven: 6).

‘For one thing, ‘literature’ is an evaluative term, while ‘narrative’ is not. Furthermore, some literary works, like much lyric poetry lack the narrative form and some narration, like much sports commentary lacks literary merit’ (Lamarque, 1990: 132).

Net zoals haar relatie tot de literariteit wordt ook de verhouding van de narrativiteit tot de fictie dikwijls vaag en inconsequent gedefinieerd. Sommige theoretici insinueren het bestaan van een soort gelijkennisrelatie tussen beide concepten. Zij doen dit bijvoorbeeld door fictionele karakteristieken uit te leggen met behulp van narratieve eigenschappen (Verhoeven: 6).

Op bepaalde punten loopt de definiëring van de twee begrippen inderdaad parallel. Noch de narrativiteit, noch de fictie stellen de vraag naar referentialiteit. Dit betekent dat zij niet afhangen van concepten als waarheid en referentie. Bovendien krijgen zowel de term ‘verhaal’ of ‘narrative’ als het fictiebegrrip duidelijk connotaties van ‘maken’ of ‘structureren’ toegewezen. Het feit dat ze overeenkomsten vertonen, versterkt de neiging tot conceptuele verwarring en gelijkschakeling. Ondanks hun gelijkenissen vertonen het narrativiteits- en fictionaliteitsconcept nochtans op vele vlakken verschillen. Zo worden beide inderdaad met noties van ‘maken’ en ‘structureren’ verbonden. Voor het fictiebegrrip bevatten deze connotaties echter ook het ontologische idee van ‘verzinnen’. Wat de narrativiteit betreft, is van een dergelijke bijgedachte geen sprake. Daarnaast kunnen er fictionele gegevens voorkomen in verhalen, teksten met een narratief karakter. Dit betekent echter niet dat alle verhalen zich beperken tot het meedelen van ficties (Lamarque: 132).

Uit de twee negatieve definities van het narrativiteitsbegrip blijkt dat de term daarin niet synoniem staat voor literariteit, noch voor fictionaliteit. Natuurlijk rijst de vraag welke inhoud het concept narrativiteit dan wél dekt. Voor een positieve begripsbepaling fungeert de beschrijving van Lamarque als uitgangspunt (Lamarque: 131-132).

De term narrativiteit verwijst naar een structurele eigenschap. Het gaat om ‘a formal feature of a text. It is indifferent to subject matter and to discursive ends’ (Lamarque: 132). De narrativiteit van een verhaal houdt vier basisdimensies in: ‘time, structure, voice and point of view’ (Lamarque: 131). Een narratief gestructureerde tekst krijgt het etiket ‘verhaal’ opgeplakt. Om het even welk verhaal bevat de vertelling over en de vorming van gebeurtenissen. De narratieve eigenschappen leggen aan de evenementen een structuur op. Het verhaal geeft de gebeurtenissen niet enkel weer, maar verbindt ze ook met elkaar. In tegenstelling tot andere teksten, deelt een verhaal zaken mee als ‘a connected sequence of events’ (Lacey, 2000: 13). Het bevat essentieel een temporele dimensie, die zich realiseert in de ordening van de gebeurtenissen. Ten slotte kan geen enkel verhaal bestaan zonder een verteller die de evenementen vanuit een bepaald perspectief vertelt. Via een dergelijke narratieve structurering van het werk komt het verhaal tot stand.

2.3.2 Het narratieve karakter van het postmoderne journalistieke werk

In premoderne tijden hing de schrijfstijl van een journalistiek artikel af van het sociale discours waartoe het onderwerp van de tekst behoorde. ‘The premodern news text (...) had no discursive structures upon which to draw other than those called up by the texts

it quoted' (Matheson: 562). Het journalistieke werk baseerde zich dikwijls op geschreven bronnen uit het maatschappelijke domein waarin het onderwerp zelf thuishoorde, en nam hun schrijfwijze over. Zo werden politieke debatten en rechtszittingen steevast verslagen in de stijl van juridische en publieke documenten. Gedurende de moderniteit manifesteerde zich in de journalistieke teksten een aanzet tot formele veranderingen. 'The wide range of styles (...) subsumed under a single news style' (Matheson: 559), en de journalist ondernam pogingen tot een zekere 'narrativisering' van het journalistieke werk (Cambron en Lüsebrink: 134-137). Deze narrativiserende tendens zette zich steeds verder door en is tot volle bloei gekomen in de postmoderne periode. De meeste hedendaagse journalistieke stukken vertonen een duidelijk narratief karakter. Tegenwoordig sorteert het journalistieke werk onder de verhalende teksten, waartoe ook geschiedschrijvingen, bibliografieën en audiovisuele nieuwsteksten behoren. 'News stories are structured as narratives' (Lacey: 41).

Dat de narrativisering van de journalistiek vooral in de postmoderne periode een 'boom' kende, hangt samen met de maatschappelijke context waarin de werken moeten fungeren. De postmoderne samenleving vertoont een gefragmenteerd en incoherent karakter. Deze ingewikkelde levenssfeer maakt het voor de burger steeds moeilijker om maatschappelijke gebeurtenissen en handelingen op een zinvolle en coherente wijze te percipiëren en interpreteren. Om de lezer te helpen tot een betekenisvol begrip van de verslagen gebeurtenissen te komen, zal de journalist zijn oriënterende taak opnemen. Daartoe zoekt hij onder andere heil in een narratieve structurering van zijn boodschap. De narratieve vorm blijkt immers zeer manifest aanwezig te zijn in de menselijke kenstructuur.

'Stories are endemic to our lives' (Lacey: 5). 'The presence of narrative structure and technique in history, philosophy, and science, as well as literary fiction attests to the power of narrative form as a mode of cognition. It is a commonplace that 'telling stories' helps us to make sense of the world' (Lamarque: 150).

De aanwezigheid van narratieve kenmerken in de journalistieke tekst vormt soms de aanleiding om het werk eerder onder een andere genrenaam dan die van de journalistiek te classificeren. De narratieve structurering veroorzaakt dan een wijziging in generische perceptie van de journalistiek. De lezer kan daarbij overgaan van de resolute erkenning van een werk als 'journalistiek' naar een genuanceerde bevestiging of een ontkenning van het journalistieke karakter. Deze gaat gepaard met de neiging het werk eerder te benoemen met een genrenaam waarin de narratieve structuur als prominent kenmerk

fungeert. Tegenover deze opvatting kan het concept van de contextafhankelijke 'generische re-creatie' van de auteur (Schaeffer: 136) worden geplaatst. Het fungeert als de theoretische verantwoording voor de structurele narratieve eigenschappen in de hedendaagse journalistieke teksten.

J.M. Schaeffer ontwikkelde het idee van de contextafhankelijke generische re-creatie als antwoord op de vraag naar de generische variabiliteit van identieke tekstkarakteristieken uit verschillende teksten, geschreven in onderscheiden perioden. Het concept geldt meer bepaald als argument voor het diachrone gebruik van bepaalde tekstuele eigenschappen verbonden met specifieke genres. De re-creatie kan doorheen de tijd een wijziging teweegbrengen in het generische statuut van tekstuele eigenschappen (Schaeffer: 136-141).

De auctoriële contextafhankelijke generische re-creatie kan niet alleen vanuit het perspectief van de tekstkarakteristieken worden bekeken, maar ook vanuit het standpunt van het werk als geheel. In dat geval biedt zij een antwoord op de vraag welke gevolgen de aanwending van tekstuele eigenschappen, gerelateerd aan bepaalde specifieke genres, in een werk heeft voor de genrebepaling van dat werk. Het besluit luidt dat dit niet noodzakelijk leidt tot een wijziging in de generische status van de tekst.

Ook de journalist beschikt over de mogelijkheid om generisch te herscheppen. Hij kan de narrativiteit als een typisch generische eigenschap van bijvoorbeeld de roman of de novelle binnenbrengen in de journalistieke tekst. Op dat moment worden 'in de journalistiek zeer bewust werkwijzen (...) overgenomen van schrijvers van romans' (Constandse: 106) en novellen. Er treedt dan niet noodzakelijk een verandering op in de generische status van de tekst als journalistiek. Immers,

'reporters found themselves faced with situations demanding responses, situations for which they soon realized their tools were inadequate (...) Working separately, novelists and reporters were moving toward each others' form in order to better confront to a new set of (...) realities' (Hellman: 2).

De narrativiteit van het journalistieke werk houdt blijkbaar verband met haar oriënterende functie in de postmoderne maatschappij. De narratieve karakteristieken ondergaan hier een generische re-creatie. De journalist introduceert onder invloed van de historische context, in casu de postmoderniteit, de narrativiteit vanuit andere genres in de journalistieke werken. Het gebruik van de narratieve kenmerken houdt verband met de oriënterende functie van het postmoderne journalistieke werk.

Het gebruik van narratieve kenmerken in journalistieke teksten wijst dus niet automatisch op een generische verandering van deze teksten, maar wel op een wijziging van de context waarin deze werken geacht worden te functioneren. De nood aan zingeving in de postmoderne samenleving noopt de journalist om zijn toevlucht te nemen tot een narratieve structurering van zijn teksten.

2.3.3 Besluit

Onder invloed van de postmoderne context waarbinnen journalistieke teksten functioneren, zoeken journalisten zeer vaak hun heil in het gebruik van de narrativiteit. Het gaat hier om een vorminstrument in handen van de schrijver, die zijn tekst via narratieve eigenschappen tracht te structureren. Dat een journalistieke tekst narratieve karakteristieken vertoont, garandeert niet automatisch zijn literariteit, noch de aanwezigheid van fictionele elementen in de tekst. De aanwending van de narrativiteit in het journalistieke genre wordt verantwoord door de contextafhankelijke generische re-creatie van de journalist.

2.4 *De verhouding tussen journalistiek en fictie*

2.4.1 Fictie versus non-fictie

De titel van dit stuk suggereert een wezenlijk verschil tussen de termen fictie en non-fictie. Niet iedereen vindt het echter nodig beide begrippen van elkaar te onderscheiden. Bepaalde theoretici menen immers dat ‘there is no longer any such thing as fiction or nonfiction, there is only narrative’ (Hershey: 2). Zij beschouwen de scheiding tussen fictie en non-fictie als ‘nonsensikaal’ (Brandt Corstius: 1996). Desondanks oordelen de meeste onderzoekers dat een tweedeling tussen fictie en non-fictie wel degelijk haar nut heeft. Dit blijkt uit tal van theoretische teksten die dit onderscheid behandelen. De kwantitatieve meerderheid van voorstanders vormt een van de redenen waarom in deze verhandeling een scheiding tussen fictie en non-fictie wordt gemaakt. Bovendien zijn de argumenten vóór een onderscheid theoretisch steviger onderbouwd dan de argumentatie tegen.

Alvorens deze tweedeling verder te analyseren, geldt een terminologische opmerking. Het verschil tussen fictie en non-fictie valt geenszins samen met het onderscheid tussen literatuur en niet-literatuur. Zowel in literaire als in niet-literaire teksten kunnen fictionele elementen voorkomen. Bovendien is niet alle literatuur fictie

(Mak: 17). Ten slotte bestaan er natuurlijk ook een hoop niet-literaire teksten die geen fictionele karakteristieken vertonen.

In de ‘onderscheidende’ visie staan de begrippen fictie en non-fictie meestal lijnrecht tegenover elkaar. Dit betekent dat een definitie van de non-fictie zich in principe kan baseren op een negatie van de fictiebepaling, en omgekeerd. Wordt het fictiebegrip gedefinieerd als ‘denkbeeldig’, dan komt non-fictie overeen met de eigenschap ‘niet-denkbeeldig’. Deze exclusieve tegenstelling impliceert ook dat zodra het ene begrip een conceptuele wijziging ondergaat, ook de inhoudelijke bepaling van het andere begrip verandert.

Bij dit theoretische onderscheid tussen fictie en non-fictie gelden twee empirische nuanceringen. Op de eerste plaats fungeert het begripsverschil in termen van oppositie als een ideaaltipe. In de praktijk zal het immers steeds in genuanceerde vorm voorkomen. Zo kunnen journalistieke werken, die onder de non-fictie sorteren, geen absolute non-fictiviteit claimen. Dit onvermogen resulteert uit beperkingen die eigen zijn aan de auteur van de tekst. Deze is niet in staat via woorden ‘*the truth*’ of ‘*the whole story*’ weer te geven. Immers, ‘*The minute a writer offers nine hundred ninety nine out of one thousand facts, the worm of bias has begun to wriggle*’ (Hershey: 2). Iedere journalist geeft zelfs aan zijn meest objectieve visie op de feiten een persoonlijke tint. Dit is op de eerste plaats het gevolg van de context waarin de auteur zich bevindt.

‘The baggage of personal history, individual or cultural perspective, and professional background all newspeople bring to the coverage of any event mediates their reports’
(Koch: 22).

Daarnaast beschikken journalisten ongewild zelden over volledige feitenkennis. Niet fictionele teksten impliceren op hun beurt dus ook een vorm van selectiviteit of fictie. Bijgevolg vraagt het strikte theoretische onderscheid tussen fictie en non-fictie om de nodige praktische nuancering.

Een twee milderende noot vanuit de empirie verwijst naar de hedendaagse vervaging van de vaste denkpatronen omtrent het fictie- en het non-fictiebegrip.

‘De non-fictieschrijvers nemen steeds vaker hun toevlucht tot de vertelmogelijkheden van literatuur [de fictie], terwijl sommige fictieschrijvers meer en meer naar de non-fictie toegroeien’ (Mak: 18).

Deze evolutie brengt de strikt oppositionele verhouding tussen de begrippen fictie en non-fictie steeds meer in het gedrang. Daardoor wordt het moeilijker om tot een nauwkeurige en werkbare definitie van beide termen te komen. Deze tweede opmerking vraagt, net als de eerste, om de nodige praktische flexibiliteit tegenover het aanvankelijke, theoretische onderscheid tussen fictie en non-fictie.

2.4.2 Fictie in de journalistiek

De meeste theoretici brengen journalistieke teksten onder in de non-fictionele categorie (Hershey: 2-3, Lamarque: 131). Dit argument lijkt echter buiten beschouwing gelaten in deze verhandeling. Zij wil immers reflecteren over de mogelijkheid tot het gebruik van ficties in journalistieke teksten. Toch is deze ontkenning van het niet-fictionele karakter van journalistieke werken slechts schijn. De non-fictionaliteit waarover de wetenschap het hier heeft, verwijst immers naar de journalistieke boodschap als geheel. Zij impliceert echter niet automatisch dat de teksten geen particuliere fictionele uitspraken kunnen bevatten. In het onderzoek naar het fictieve karakter van journalistieke teksten geldt bijgevolg een fundamenteel onderscheid in de definiëring van het studieobject. Het gaat ofwel om het werk als geheel, op macroniveau, ofwel om de afzonderlijke uitingen in de tekst, op microniveau. Deze verhandeling concentreert zich op het tweede niveau: zij bestudeert de fictionaliteit van afzonderlijke beweringen in journalistieke teksten.

De keuze van een onderzoek op microniveau vraagt om een verantwoording van de gehanteerde methodologie. Sommige theoretici waarnaar verwezen wordt, verdiepen zich in de aard van particuliere fictionele beweringen in de tekst. Andere beperken zich echter tot een beschouwing van de fictionaliteit van teksten in hun geheel. Bovendien bevinden zich in de eerste groep personen die enkel fictionele uitspraken als onderdeel van fictionele teksten bekijken. Fictionele uitingen in non-fictionele teksten liggen dan buiten het onderzoeksdomein. Ondanks de verschillende omvang van hun fictionele studieobject worden de theorieën in het onderzoek naar de journalistieke fictionaliteit aangewend zonder een verder onderscheid te maken.

Een theoretische verantwoording voor deze ‘egalitaire’ methode baseert zich enerzijds op het deductieprincipe, anderzijds op het communicatiemodel van Jakobson. Het deductieprincipe verantwoordt een analogie tussen karakteristieken van de tekstuele fictionaliteit en die van de fictionele uitingen in deze teksten. Het bevat ‘de redenering waarbij men, uitgaande van het meer algemene besluit tot het bijzondere, (...)’ (Geerts en Den Boon, 1999: 698). Anders gezegd, theoretische uitspraken omtrent de fictionaliteit van werken als geheel gelden volgens de logica van deductie ook voor de

delen, de fictionele proposities, die de tekst uitmaken -wat niet wil zeggen dat alle proposities van de fictieve tekst een fictioneel karakter hebben-.

Het communicatiemodel van Jakobson beargumenteert de theoretische synonymie tussen fictieve beweringen in fictionele en in non-fictionele teksten. Dit linguïstische model plaatst de inhoud van een taaluiting in een netwerk van communicatieve relaties. De inhoud van de theoretische entiteit 'taaluiting' wordt dus gepositioneerd in een groter communicatief geheel. Dit bestaat uit zes componenten: de zender, het bericht, de context, de ontvanger, het contact en de code. Binnen dat geheel kan de inhoud van de taaluiting als 'bericht' verschillende concrete betekenissen krijgen. Het bericht wijzigt naargelang de communicatieve context. Toch blijft de inhoud vanuit linguïstisch, theoretisch perspectief benoemd als 'taaluiting'. Theoretisch benaderd, voldoet de inhoud dan ook aan de eigenschappen van een taaluiting. De pragmatische context speelt hierbij geen rol. Een analoge redenering kan de definitionele gelijkens tussen fictionele uitspraken in fictionele en in niet-fictionele teksten verantwoorden. Het theoretische concept van de 'fictionele uitspraak' bevindt zich op hetzelfde niveau als dat van de taaluiting. Het heeft een inhoud waarvan de interpretatie kan wijzigen afhankelijk van de pragmatische context waarin de uitspraak zich voordoet. Deze kan fictioneel of non-fictioneel zijn. Ongeacht de context zal deze inhoud theoretisch steeds als 'fictionele uitspraak' worden beschouwd en worden gekarakteriseerd door de kenmerken van dit theoretische concept.

Naast de verantwoording voor de gelijkenschakeling van fictietheorieën geldt nog een tweede methodologische opmerking. Sommige bronnen van deze verhandeling bespreken de fictie 'in het algemeen'. Andere beperken zich tot een specifieke bepaling van de 'narratieve fictie'. Ook met dit onderscheid wordt verder geen rekening gehouden. De narratieve vorm van de meeste postmoderne journalistieke teksten impliceert immers dat de journalistieke fictie steeds onder de 'algemene', maar daarenboven meestal ook onder de 'narratieve' noemer sorteert. Deze verhandeling wil echter een globaal beeld bieden van fictionaliteit in de journalistiek, zonder zich in randfenomenen te verliezen. Daarom leek het gerechtvaardigd de narratieve ficties hier niet als 'bijzondere' journalistieke ficties te behandelen, maar ze gewoon als mogelijke fictionele elementen in de journalistiek te beschouwen.

2.4.3 Het fictiebegrip

De vraag naar de mogelijkheid van fictionele beweringen in de journalistiek lijkt op het eerste gezicht makkelijk te beantwoorden. Men neemt een journalistieke bewering. Men neemt de definitie van het begrip fictie. Vervolgens past men de definitie toe op de

uitspraak. Is de toepassing geslaagd, dan krijgt de bewering een fictionele status toegewezen en bevestigt zij de mogelijkheid van fictie in de journalistiek. Mislukt de toepassing, dan is de uitspraak non-fictioneel en kan zij de mogelijke aanwezigheid van fictie in journalistieke werken niet bevestigen. Niettegenstaande de aantrekkelijkheid van deze ‘eenvoudige’ onderzoeksmethode, kan zij niet zonder meer worden gebruikt. Ze gaat immers voorbij aan een expliciete definiëring van het begrip ‘fictie’.

De vraag naar een duidelijke bepaling van het fictieconcept komt vanuit methodische hoek. Zij baseert zich op de grote vrijheid die er tegenwoordig bestaat bij de hantering van de term ‘fictionaliteit’ (Lamarque: 139). Het begrip ‘fictie’ dekt immers zeer uiteenlopende inhouden. Het pluriforme karakter ervan schept echter problemen wanneer de term als een vergelijkende parameter moet functioneren. Om journalistieke uitspraken te toetsen op hun fictionele waarde, is een welomlijnde, stabiele ‘werkdefinitie’ van het begrip nodig. Dit betekent niet dat journalistieke beweringen slechts met één fictieconcept kunnen worden vergeleken. De begripsbepaling wil enkel een onderscheid maken tussen de verschillende ficties en zo inhoudelijke verwarring voorkomen.

Ondanks hun verschillende begripsinhoud maken vele fictiebepalingen gebruik van dezelfde theoretische concepten als fundament van hun definitie. Alvorens over te gaan tot een bespreking van de verschillende fictiebepalingen, is het daarom nuttig een blik te werpen op hun gemeenschappelijk basisinstrumentarium.

Fictie-omschrijvingen refereren vaak aan het fictionele discours, het ontstaan van de fictie en de fictionele functie. Deze elementen vormen als het ware de bakens waarnaar vele fictiebepalingen zich richten en de achtergrond waartegen de fictiedefinitie een inhoudelijke invulling krijgt.

2.4.3.a Het fictionele discours

Het fictionele discours wordt in de fictiebeschrijving tegengesteld aan zijn non-fictionele tegenhanger. Daarbij gaat de aandacht hoofdzakelijk uit naar de twee belangrijkste onderscheidingscriteria: de referentie en de waarheid.

Velen oordelen dat een van de meest fundamentele verschillen tussen fictionele en non-fictionele uitspraken zich situeert op het vlak van hun referentiële status. Deze geeft de relatie tussen de bewering en de buitentalige werkelijkheid weer. Het referentiële karakter van de fictionele uitspraak wordt meestal als negatief bestempeld. In die redenering verwijst de fictieve bewering niet naar elementen uit de buitentekstuele wereld. Fictionele entiteiten beantwoorden daarentegen aan ‘een linguïstische conventie omtrent referentie’ (Park, 1982: 417-418). Er wordt uitgegaan

van de veronderstelling dat zowel het fictionele als het non-fictionele taalgebruik zich onderwerpen aan linguïstische basisovereenkomsten, zoals grammaticaregels en regels omtrent de toekenning van woordbetekenissen. In het geval van een fictionele uitspraak zou een extra conventie, een soort surplusovereenkomst, tussen de auteur en de lezer in werking treden. Daardoor onderscheiden de fictionele beweringen zich van hun non-fictionele tegenhangers. Terwijl de non-fictionele uitspraken refereren aan de werkelijke wereld, ontbreekt het de fictionele beweringen aan enige referenten in de realiteit. Op die wijze komt de fictionele uitspraak op basis van haar niet-referentiële karakter tegenover de refererende non-fictionele bewering te staan.

Naast de referentialiteit vormt ook het waarheidsconcept een belangrijk uitgangspunt in vele fictiedefinities. Het stelt de vraag naar de mogelijke waarheden die de fictionele uitspraak meedeelt. De methode om dergelijke waarheden te achterhalen beroept zich doorgaans op de propositionele waarheidswaarde van een uitspraak. Deelt de bewering een situatie mee die overeenkomt met een werkelijke stand van zaken, dan is ze waar. Als de uitspraak daarentegen niet verwijst naar een reële situatie, dan wordt ze als vals bestempeld. Vanuit die redenering worden de ware mededelingen als non-fictioneel beschouwd, terwijl de valse beweringen als fictief worden geclassificeerd.

2.4.3.b Het ontstaan: een menselijke creatie gebaseerd op de realiteit

Iedere fictiebepaling bevestigt dat fictionele elementen geen a priori gegevens vormen in de realiteit. Zij ontstaan daarentegen uit de scheppende hand van de auteur. Hij creëert de ficties ‘by pretending, simulating, imitating, or representing, all of which are similar to acts in the real world’ (Cebik: 47). Het fictiebegrip verwijst dus naar ‘een herschepping van de realiteit’ (Constandse: 103) door de schrijver.

Fictionele elementen kunnen niet tot stand komen zonder deze realiteit. Zij hebben de werkelijkheid nodig als bestaansvoorwaarde. De fictie functioneert als een soort ‘parasite’ (Cebik: 46) tegenover de reële wereld. Dit houdt in dat zij de werkelijkheid imiteert, zonder er noodzakelijk aan te refereren. Omwille van deze mimetische functie bestaat het fictionele element enkel bij de gratie van de realiteit. De schepping van de fictie staat en valt dus met de werkelijkheid, waarin zij door de auteur tot stand wordt gebracht. Bovendien vooronderstelt de inhoud van een fictieel gegeven de inhoud van de reële werkelijkheid: ‘some reality underlies every fiction’ (Hershey: 14). De realiteit fungeert als de ‘presuppositional background against which authors write and readers understand fiction’ (Cebik: 44). Meer concreet betekent dit dat fictionele beweringen enkel betekenis krijgen tegen de achtergrond van een bestaande

reële wereld. De realiteit vormt dus zowel de bestaans- als de betekenisvoorwaarde van de gecreëerde ficties.

2.4.3.c *De fictionele functie*

Fictionele elementen krijgen, afhankelijk van hun definiëring, een recreatieve of een informatief-didactische taak toebedeeld. De recreatieve fictie wil het lezerspubliek entertainen. Zij vervult de zogenaamde ‘traditionele’ fictionele functie. Vroeger stond de term fictie immers gelijk aan ‘alleen maar verzinsel’ (Verhoeven: 9). Met behulp van fictionele elementen construeerde de auteur een droomwereld die de lezer hielp te ontsnappen uit de dagelijkse realiteit. Ook vandaag kunnen ficties de lezer een vlucht uit de werkelijkheid of pure ontspanning bieden. In dat geval functioneren zij als louter recreatieve elementen in en voor de tekst zelf. Hun betrokkenheid op de realiteit buiten het werk blijft, met andere woorden, minimaal.

In de loop der jaren ging de fictie echter een tweede taak vervullen, waarin haar affiniteit ten opzichte van de realiteit toenam. Fictionele elementen kregen zogenaamde ‘intellectuele pretenties’ (Verhoeven: 6). Zij eigenden zich het recht toe de lezer te helpen in zijn kennisopbouw over de wereld rondom hem, over de werkelijkheid. De auteur creëerde een ‘fiction that functions to report facts about the world’ (Ericson: 91). In die hoedanigheid vervult de fictie een informatief-didactische taak.

Voor het onderzoek naar de mogelijkheid van fictionele elementen in journalistieke uitspraken zal de aandacht uitgaan naar de informatief-didactische functie van ficties. Deze keuze is gebaseerd op twee argumenten. De eerste reden is van pragmatische aard. Binnen het perspectief van deze verhandeling kunnen onmogelijk alle bestaande ficties worden geanalyseerd. Het gegeven van een groot aantal fictiebepalingen leidt daarentegen tot een selectie van de definities die voor dit onderzoek het meest relevant lijken. Vanuit het pragmatische standpunt dat in deze verhandeling wordt ingenomen, vormt de fictionele opdracht een bruikbaar selectiecriteria. De generisch relevante informatief-oriënterende taak van de journalistiek beveelt in sterke mate een onderzoek aan dat zich richt op de informatief didactische ficties. De kans dat fictionele elementen van het recreatieve type in de journalistieke werken voorkomen, is, gezien hun functie, zeer klein. De bespreking die volgt, beperkt zich dus tot een bepaling van ficties met een informerend-didactisch karakter.

2.4.4 De fictie vanuit verschillende perspectieven

De waaier van uiteenlopende fictiedefinities vindt haar oorsprong in de verscheidene perspectieven van waaruit het fenomeen ‘fictie’ wordt onderzocht.

Inhoudelijk verschilt de definiëring van het fictiebegrip naargelang de focus van de studie. In deze verhandeling worden twee invalshoeken van het fictie-onderzoek kort besproken: de filosofische en de instrumentele. Zij weerspiegelen immers de twee standpunten die de journalist en de lezer het meest waarschijnlijk innemen bij de creatie of receptie van de journalistieke boodschap. De kans dat ze de boodschap louter benaderen vanuit wetenschappelijk oogpunt is vrij klein, vergeleken met die van de filosofische en instrumentele kijk. Het auteurs- en lezerspubliek neigt ernaar de fictionele elementen in de tekst als filosofische of pragmatische ficties op te vatten.

2.4.4.a Fictie vanuit filosofisch perspectief

De fictiebepaling vanuit een filosofisch perspectief baseert zich op het onderwerp waarover het fictionele gegeven handelt. De fictionele uitspraken creëren een wereld waarin gefingeerde karakters kunnen handelen. Daartegenover staan de niet-fictionele beweringen die reële gebeurtenissen en zaken meedelen. Om het al dan niet fictionele karakter van een uiting te achterhalen, wordt haar inhoud getoetst op feitelijke overeenkomst met de buitentekstuele werkelijkheid. Daarbij rijst telkens de vraag of de weergegeven wereld samenvalt met een werkelijkheid geconstrueerd ‘by imagination, by the mind’, dan wel met een realiteit ‘out there, independent of the mind’ (Lamarque: 135). Terwijl de wereld in het laatste geval als non-fictief doorgaat, wordt zij in de eerste situatie als een fictie opgevat. Deze fictie kan dan verder onder twee verschillende namen fungeren, afhankelijk van de keuze voor een ontologisch of epistemologisch ‘subperspectief’.

2.4.4.a.i De ontologische ficties

Wanneer een journalist of lezer een ontologisch standpunt inneemt, richt hij zijn aandacht op de referentiële status van de uitspraak (Lamarque: 139). Dit houdt in dat hij de objecten waarnaar de bewering verwijst, zal toetsen op hun zijnswaarde. Indien zij niet verwijzen naar reële zaken, zaken die in de werkelijkheid voorkomen, wordt de uitspraak als een ontologische fictie bestempeld.

Op het eerste gezicht lijkt het onmogelijk dat ontologische ficties een informatief-didactische functie kunnen vervullen. Rond de jaren vijftig ontwikkelde zich echter de theorie van de logische ficties. Op grond van de redenering in deze theorie kan aan de ontologische ficties een informatieve taak worden toegekend.

Het idee van de logische fictie vindt waarschijnlijk haar oorsprong bij Bentham en kwam ten volle tot uitdrukking in het logisch atomisme van Russell (Lamarque:140-143). Het logisch fictionele concept baseert zich op de benoeming van bestaande en niet-bestaande entiteiten.

Benthams fictietheorie bevat twee componenten: een empirische theorie over 'what is real' en een theorie over 'paraphrase' (Lamarque: 141). De theorie over 'what is real' bestudeert de status van reële zaken of entiteiten. Een reële entiteit verwijst naar een 'object the existence of which is made known to us by one or more of our five senses' (Ogden, 1951: 114). De parafraasethorie dan bekommert zich niet om de reële, maar wel om de fictieve entiteiten. Het gaat om termen als 'power', 'relation' en 'rights' (Lamarque: 140). Deze verwijzen naar niet-waarneembare instanties. De parafraze definieert deze fictieve begrippen. Zij doet dit enkel met behulp van reële objecten. Bentham noemt dit soort fictionele entiteiten logische ficties.

Russells theorie omtrent logische ficties is complexer dan die van Bentham. Zij bestaat uit een betekenisethorie die op haar beurt twee delen omvat: een realistische visie op de betekenis en een principe van vertrouwdheid. In de realistische visie op betekenis komt de inhoud van een uitdrukking overeen met de entiteit waarvoor de uitdrukking staat. Het principe van vertrouwdheid houdt in dat het subject de zaak die in de uiting wordt weergegeven, moet kennen om de betekenis ervan te kunnen achterhalen. De combinatie van beide componenten mondt uit in het logisch atomisme van Russell. Daarin krijgt het gekende object de status van een reële entiteit of atoom toebedeeld. Reële objecten of atomen zijn dus zaken die volgens de realistische visie betekenis aanduiden en volgens het principe van vertrouwdheid als betekenisvol kunnen worden gepercipieerd. Alle andere entiteiten sorteren onder de logische ficties.

Zowel de logische fictie-theorie van Bentham als die van Russell weerleggen de veronderstelde onmogelijkheid van een informatief-didactische taak voor de ontologische ficties. Zij slagen hierin door een specifieke benadering van de 'niet bestaande' entiteiten die ontologisch fictionele uitspraken bevatten. Bentham en Russell noemen deze objecten op grond van de empirische ervaring en het principe van vertrouwdheid 'logische ficties'. Concreet betekent dit dat iedere zaak die de auteur of de lezer niet zelf waarneemt of waarmee hij niet vertrouwd is, als fictioneel wordt bestempeld. Daardoor krijgt iedere uitspraak die over dergelijke logische ficties wordt gedaan, een ontologisch fictionele status toegewezen. Het zou voor de menselijke kennis echter een enorme beperking zijn om, tegen de achtergrond van de logische fictie-theorie, iedere ontologische fictie te bannen uit de kennisverwerving. Dit betekent

immers dat over niet-waargenomen of niet-vertrouwde onderwerpen geen informatie kan worden gegeven of ingewonnen. In geval van weigering van de bijdrage van de ontologische ficties aan de keninhoud, zou de kennis beperkt blijven tot de louter individuele empirische ervaring over de werkelijkheid.

2.4.4.a.ii De epistemologische ficties

Anders dan de ontologische vraag naar de overeenkomst van objecten met referenten in de reële werkelijkheid, peilt de epistemologische vraag naar het waarheidsgehalte van uitspraken. Het fictieonderzoek spitst zich niet toe op de status van meegedeelde individuele entiteiten, maar wel op het waarheidskarakter van de beschreven situatie (Lamarque: 139). Dat kan waar of vals, fictief, zijn. De waarheid of onwaarheid van een beschrijving hangt af van de aard van het waarheidscriterium. In deze verhandeling worden twee veel voorkomende waarheidscriteria besproken, het ‘taalfilosofische’ en het ‘propositionele’. Beide weerspiegelen een verschillende epistemologische visie op ware uitspraken en valse beweringen of ficties.

In de tweede helft van de twintigste eeuw ontwikkelde zich binnen de taal filosofie het idee dat het taalgebruik een zekere vorm van creatie impliceert. In die redenering, ‘there is no pure unmediated representation of extra-linguistic fact’ (Lamarque: 137). Immers, ‘every use of language, every classification has an element of fiction because it is not the thing itself’ (Ericson: 91). Het taalgebruik resulteert daarentegen uit een spel van ‘communication practices’ (Ericson: 83). Het idee van de zogenaamde ‘picture picture’ taal (Lamarque: 146) die de realiteit tekent, moet wijken ten voordele van een taalspel dat de werkelijkheid creëert. Daardoor krijgt iedere uitspraak een fictioneel karakter en bestaan er geen ware beweringen.

Het taalfilosofische waarheidscriterium bevindt zich op het niveau van het taalgebruik. Doordat de buitentalige werkelijkheid via het taalgebruik niet ‘rechtstreeks’ kan worden beschreven, krijgt iedere talige omschrijving een fictioneel karakter toegewezen. Dit betekent echter niet dat dit soort fictionele beweringen geen waarheden op een ander niveau kunnen meedelen. Indien dit wel zo was, zou er immers nooit enige waarheid via een uitspraak kunnen worden meegedeeld. Heel wat taalfilosofisch ‘fictionele’ beweringen zullen bijvoorbeeld een positieve propositionele waarheidswaarde hebben en kunnen zo perfect een informatief-didactische functie vervullen.

De propositionele waarheidswaarde vormt het tweede mogelijke waarheidscriterium vanuit epistemologisch perspectief. De waarheid of onwaarheid van de mededeling hangt hier af van de overeenkomst tussen de propositionele inhoud en

buitentekstuele werkelijkheid. Geeft de uitspraak een situatie uit de realiteit weer, dan gaat zij door als waarheid. Verwijst de bewering daarentegen naar een niet-bestaande toestand, dan wordt zij als fictief gekarakteriseerd.

Een beschrijving die geen propositionele waarheid bevat, is een epistemologisch fictionele beschrijving. De propositionele onwaarheid impliceert echter niet automatisch de onwaarheid 'tout court' van de uitspraak. Zelfs met een negatieve propositionele waarheidswaarde, kunnen fictionele beschrijvingen een zekere informatief-didactische waarheidsfunctie tegenover de realiteit bekleden. De epistemologische fictie kan waarheid meedelen in de vorm van 'imaginative truths or essences' (Cebik, 1984: 29). Dit soort waarheid staat dan synoniem voor 'new ways of seeing things' (Cebik: 30), een nieuwe wijze om naar de werkelijkheid te kijken. De auteur wil via fictionele beschrijvingen deze nieuwe visie aan de lezer meedelen. Die andere kijk op de werkelijkheid kan zich manifesteren als een vernieuwing of creatie van de conceptuele kennis (Cebik: 215-229) of als een aanvulling op de menselijke keninhoud.

De vernieuwende of gecreëerde conceptuele waarheid

De epistemologisch fictionele beschrijving kan de lezer elementen aanreiken waarlangs hij zijn conceptuele kennis kan herzien of uitbreiden. In dat geval draagt de fictie bij tot de waarheid via de vernieuwing of de creatie van conceptuele informatie voor de lezer.

De conceptuele kenstructuur bevat beschrijvingen omtrent van tal van zaken uit de werkelijkheid. Deze definiëringen staan borg voor het begrip en de mogelijkheid van uitspraken die de mens doet over objecten, gebeurtenissen en situaties. De epistemologische ficties kunnen de conceptuele keninhoud van de lezer veranderen, ofwel door bestaande conceptbeschrijvingen te wijzigen, ofwel door nog niet gedefinieerde fenomenen van een omschrijving te voorzien. De lezer kan deze fictionele elementen percipiëren en er rekening mee houden in de vorming van zijn kenstructuur. De epistemologische ficties geven met andere woorden aanleiding tot een verandering in de algemene conceptuele structuur waarop de betekenis van uitspraken berust. Dit houdt bovendien in dat zij mee de voorwaarden kunnen creëren die bepalen wat het publiek als propositioneel waar beschouwt en wat het als vals bestempelt. Het concept 'tafel' kan bijvoorbeeld gedefinieerd worden als 'a solid plane surface supported by four solid legs' (Cebik: 216). Op basis van deze conceptuele beschrijving zullen bepaalde beweringen waarin de term 'tafel' voorkomt, als waar of onwaar doorgaan. De epistemologische fictie kan de conceptuele definitie van het begrip tafel bij de lezer wijzigen door bijvoorbeeld over een 'pedestal-supported table' te spreken. Indien de conceptuele structuur inderdaad wordt aangepast, wijzigt ook de propositionele waarheid van bepaalde beweringen die het begrip 'tafel' bevatten.

De waarheid die de epistemologische fictie hier genereert, fungeert dus als een conceptuele waarheid. Zij vormt een reeks voorwaarden voor de beoordeling van de propositionele waarheid. Op die manier beïnvloeden de fictionele beschrijvingen de wijze waarop mensen zaken percipiëren, betekenis geven en daarover vervolgens met elkaar communiceren. Zo beïnvloeden zij onrechtstreeks de informatieverschaffing omtrent zaken en gebeurtenissen uit de realiteit.

De aanvullende waarheid

De epistemologische fictie kan niet enkel de propositionele waarheid mee bepalen, maar is ook in staat deze aan te vullen. Deze functie is te verklaren tegen de postmoderne achtergrond, waarin de fictionele uitspraken vandaag worden gedaan. Door haar chaotische en gefragmenteerde karakter valt de realiteit moeilijk te begrijpen. Dit impliceert dat een werkelijkheidsweergave via propositioneel ware, non-fictionele uitspraken niet altijd zinvolle mededelingen kan doen. Om de wereld inzichtelijker en begrijpelijker te maken, kan de auteur een beroep doen op de epistemologische fictie. De fictionele beschrijving springt de realiteit bij door te functioneren als een ‘geïntensiveerde werkelijkheid of als de essentie daarvan in een gecomprimeerde vorm’ (Verhoeven: 7). De omschrijving van het fictionele type van de draak biedt de lezer bijvoorbeeld een zinvoller en meer reëel idee over bepaalde eigenschappen van personen, dan hij kan afleiden uit een non-fictionele mededeling. Ook het verslag van gebeurtenissen uit de werkelijkheid kan met behulp van de epistemologische fictie een ‘aangrijpender en dieper [karakter krijgen] dan het meest letterlijke en waarheidsgetrouwe verslag van gebeurtenissen’ (Verhoeven: 7). Op die wijze is de epistemologische fictie in staat de lezer te helpen de werkelijkheid denkbeeldig te construeren en te visualiseren om haar zo te kunnen bevatten.

De epistemologisch fictionele beschrijving kan de propositionele waarheid over de werkelijkheid aanvullen. Zij treedt dan op op plaatsen waar de niet-fictionele bewering tekort schiet om over de realiteit te praten. Zij kan de lezer helpen tot ‘a larger truth’ (Talese, 1970: vii) te komen en diens waarheidskennis te verruimen.

2.4.4.b Fictie vanuit instrumenteel perspectief

De benadering van fictionele uitspraken vanuit een instrumenteel perspectief huldigt geen specifiek onderscheidingscriterium voor de fictionele uitspraken tegenover de non-fictionele. Zowel de aanwezigheid van niet-bestaande objecten als die van valse beschrijvingen kan de bewering een fictioneel karakter geven. In tegenstelling tot de

analyse vanuit filosofisch perspectief, komen de eigenschappen waarheid en referentie van de fictionele bewering slechts op de tweede plaats. Zij fungeren niet als autonoom onderzoeksobject, maar worden gezien als gegeven kenmerken van de fictionele uiting.

Vanuit het instrumentele standpunt situeert de informatief-didactische functie van de fictionele uiting zich op het utilitaire vlak. Terwijl de logische en epistemologische ficties streven naar een bijdrage in de waarheid omtrent de feitenkennis, engageert de instrumentele fictie zich ten dienste van een ander informatief doel. Zij vormt een middel in handen van de auteur. Die gebruikt de fictionele bewering in functie van een specifiek objectief dat, ofwel ten dienste staat van de lezer, ofwel van zichzelf. In het eerste geval kan worden gesproken van instrumentele ficties ‘ter goeder trouw’. De schrijver beschouwt het fictionele gegeven als hulpmiddel bij de informatieverstrekking aan de lezer. Wanneer de fictie echter ten voordele van de eigen auteursintenties wordt aangewend, fungeert zij dikwijls als instrument om de lezersvisie te manipuleren. Tegenover de groep van ficties ‘ter goeder trouw’ ontstaat zo de categorie van de fictionele elementen ‘ter kwader trouw’.

2.4.4.b.i De ficties ter goeder trouw

Binnen de groep van de fictionele elementen ter goeder trouw kunnen verdere onderverdelingen worden gemaakt. De wijze waarop deze instrumentele ficties bijdragen tot informatieverstrekking aan de lezer, kan immers verschillende vormen aannemen. In het licht van deze verhandeling gaat de aandacht uit naar de hypothetische ficties en de oriëntatieficties.

Een hypothetisch fictionele uitspraak fungeert als ‘een voorstelling die men als uitgangspunt neemt’. Zij verwijst naar ‘een veronderstelling of een standpunt dat alleen maar voorlopig, op methodische gronden en dus ook met het nodige voorbehoud wordt ingenomen, om later ter discussie gesteld en eventueel gecorrigeerd of overbodig verklaard te worden’ (Verhoeven: 4). De hypothetische ficties vertolken ‘een reële mogelijkheid’. De auteur formuleert een hypothetische visie op de realiteit van een bepaald object of een bepaalde beschrijving. Deze opvatting vormt als ‘voorlopige fictie’ het aanknopingspunt van een betoog van de auteur, waarin zij later correctie kan ondergaan.

In haar hypothetisch-instrumentele betekenis krijgt het fictieconcept zelfs een positief wetenschappelijk karakter (Verhoeven: 5). Ook de wetenschap kan immers niet zonder fictie in de zin van ‘voorstelling die men als uitgangspunt neemt’. Een ontkenning van de hypothetisch fictionele elementen zou wetenschappers beletten verder te gaan dan de feiten en uitspraken te doen over het hoe, het wat en het waarom

van de dingen. Dit illustreert dan ook meteen het informatief-didactische karakter van de hypothetische ficties.

Tegen de achtergrond van de complexe postmoderne samenleving kan de fictie de lezerskennis niet alleen aanvullen via epistemologische ficties, maar ook sturen via oriëntatieficties. Zij vormen richtingaanwijzers bij de werkelijkheidsperceptie en -interpretatie van het lezerspubliek. Voor de creatie van de oriëntatiefictie past de auteur een werkwijze toe tegengesteld aan diegene waarmee hij de epistemologisch fictionele beschrijvingen elementen verkrijgt. In plaats van de propositionele waarheid aan te vullen met fictionele elementen, wordt deze nu beperkt. De beperking verwijst naar een bewuste selectie van waarheidsgegevens. Zo wil de auteur meer duidelijkheid scheppen in een propositioneel complex geheel en de lezer bovendien leiden bij diens feiteninterpretatie.

De selectieve keuze van gegevens resulteert in een getransformeerde ware propositie. De transformatie bestaat uit de eliminatie van een aantal propositionele elementen. De betekenis van de propositie die daardoor ontstaat, verschilt grondig van die van de aanvankelijke uiting. De uitspraak 'Jeltsin is de president van Rusland' betekent iets anders dan de zin 'Jeltsin is de dronken president van Rusland'. Bovendien zullen ook de inferenties die de lezer bij de aanvankelijke en de getransformeerde propositie maakt, uiteenlopen. In dit voorbeeld liet de auteur het adjectief 'dronken' achterwege. Niettemin fungeert dat woord misschien als een belangrijk element voor een correcte, ware beeldvorming van de persoon van de Russische president. Natuurlijk geldt het argument dat de auteur in de onmogelijkheid verkeert alle informatie mee te delen. Verondersteld dat de uitspraak echter thuishoort in een biografie over Jeltsin, lijkt een dergelijke argumentatie echter niet te volstaan. De belangrijkste reden voor de selectie ligt in de wijze waarop de auteur de lezer wil laten kennismaken met de persoon Jeltsin. Wanneer hij de president van Rusland wil voorstellen als een man die zijn taak ter harte neemt, laat de schrijver gegevens omtrent dronken buien beter achterwege. Let wel, de auteur verkondigt geen propositionele onwaarheden. Dit verklaart meteen ook waarom de oriëntatieficties geen epistemologisch fictionele gegevens zijn. De schrijver houdt bewust een stuk belangrijke informatie achterwege om een 'verkeerde' lezersinterpretatie van Jeltsin als 'een dronkeman' in plaats van als 'een degelijke president' te vermijden. Maar de oriëntatieficties zijn niet vals. Zij behoren eigenlijk tot een categorie tussen die van de fictionele en de niet-fictionele uitspraken. Ze sorteren onder de groep van de halve waarheden. Ericson verwoordt het gebruik van de oriëntatieficties als volgt:

‘Journalists must tell their story within a narrative framework (...) once the frame is established, there is a strong disinclination to consider information or alternative frames that do not seem to fit into the picture. Potentially relevant facts are routinely ignored because they would make the story too complicated; the journalist has his or her story; and/or the journalist is disinterested in the possible story that might be derived from additional facts’ (Ericson: 88).

Om de lezersinterpretatie in de ‘juiste’ richting te sturen, laat de auteur bewust bepaalde gegevens onvermeld. Op die manier houdt hij een deel van de waarheid achter. Omwille van het ‘halve’ waarheidsgehalte van de auctoriële uitspraken, worden zij hier als ficties besproken.

2.4.4.b.ii De ficties ter kwader trouw: manipulatieve ficties

De ficties ter kwader trouw kunnen ook als ‘manipulatieve ficties’ worden bestempeld. Het begrip manipulatief krijgt hier een uitsluitend negatieve connotatie. Het fungeert niet in de betekenis van ‘beïnvloeden’. In dat geval zouden de epistemologische en oriëntatieficties eveneens tot de manipulatieve groep behoren. Zij willen immers ook een effect genereren op de ideeën van de lezer. Het adjectief manipulatief staat in de combinatie ‘manipulatieve ficties’ echter voor ‘bedrieglijk’ beïnvloeden, beïnvloeden ‘ter kwader trouw’. De fictionele elementen die eronder sorteren, willen als propositionele waarheden doorgaan, terwijl ze geenszins een dergelijke waarheidswaarde bezitten.

Net als de ficties ter goeder trouw, kunnen ook de manipulatieve ficties verder worden onderverdeeld in ‘subgroepen’. Zij onderscheiden zich van elkaar op basis van het doel dat de auteur met het gebruik van het fictionele element voor ogen heeft. Tegen de achtergrond van het onderzoek naar ficties in de journalistiek gaat de aandacht hier uit naar de selectieficties en de commerciële ficties.

De selectieficties verwijzen naar getransformeerde ware proposities. Net als bij de oriëntatieficties bestaat de selectie uit de verwijdering van gegevens. Ook hier krijgt de propositie een andere inhoudelijke betekenis. Ondanks deze parallellen verschillen

beide soorten ficties op twee essentiële punten. Deze vormen meteen de basiskarakteristieken van de selectieficties.

De auteur van de manipulatieve ficties selecteert de gegevens in die mate dat de getransformeerde ware propositie onwaar wordt. Zo kan de zin 'De koning spreekt geen Nederlands met de koningin' als waar worden beschouwd, terwijl 'De koning spreekt geen Nederlands' vals is. Niettemin zal de schrijver de getransformeerde propositie, naar analogie van de oorspronkelijke propositie, als waar bestempelen en aan de lezer aanbieden. Tegen een achtergrond van ware feiten geeft hij de lezer dus verkeerde informatie. Op die wijze tracht de auteur zijn publiek op het verkeerde been te zetten of haar feitenkennis in zijn voordeel in een bepaalde richting te oriënteren. De selectieficties duiken vooral op in politiek of ideologisch gekleurde non-fictionele teksten.

Net als de selectieficties komen de commerciële ficties vooral voor in non-fictionele werken. Ook zij ontstaan door een transformatie van ware proposities. Deze commercieel fictionele elementen kunnen naast een eliminatie van gegevens echter ook een toevoeging of verdraaiing van het feitenmateriaal inhouden. Op die wijze poogt de auteur zijn werk aantrekkelijker te maken voor het lezerspubliek. Onder het mom van 'de boeiende waarheid' gebruikt hij fictionele elementen als lokmiddel om zijn werk aan de man te brengen. De commerciële ficties vormen een soort van 'verborgen bedriegende verleider' in het non-fictionele werk.

2.4.4.c Besluit

De studie van de informatief-didactische ficties gaat gepaard met de ontdekking van verschillende soorten fictionele elementen, afhankelijk van het ingenomen onderzoeksperspectief. Vanuit het filosofische standpunt komen ontologische en epistemologische fictiedefinities naar voren. De instrumentele zienswijze resulteert dan weer in de formulering van oriëntatieficties, hypothetische ficties en manipulatief fictionele elementen. Elk van deze fictieconcepten vervult zijn informatief-didactische taak op een andere wijze. Nu rijst de vraag welke manieren van fictionele informatieverstrekking omtrent de realiteit worden toegelaten in de journalistieke tekst. Welke ficties mogen via hun informatief-didactische functie bijdragen tot de informatief-oriënterende taak van de journalistieke boodschap?

3 Fictie en journalistiek, twee (on)verzoenbare concepten

3.1 Inleiding

Binnen de postmoderne journalistiek vervult de journalist een soort bemiddelingsfunctie tussen de gebeurtenissen en de lezer. Hij verbindt zich ertoe de lezer op zinvolle wijze feiteninformatie te verschaffen. Om zich van zijn taak te kwijten zal hij de evenementen binnen een bepaald kader plaatsen en trachten ze op een systematische en inzichtelijke wijze weer te geven. De journalist maakt hierbij gebruik van zogenaamde ‘hulpmiddelen’. Met het oog op een meer coherente feitenweergave, kan hij de tekst bijvoorbeeld in een narratieve vorm gieten. De vraag rijst echter of de auteur nog een stap verder mag gaan en ook inhoudelijke hulpinstrumenten kan gebruiken om zijn informatief-oriënterende taak te vervullen.

In deze verhandeling wordt meer specifiek gepeild naar de mogelijkheid van fictionele uitspraken in journalistieke teksten. Terwijl sommige theoretici de aanwezigheid van fictionele elementen in journalistieke werken verantwoorden, eisen anderen in de journalistiek een absoluut fictieverbod.

3.2 *Het onderscheid tussen echte en onechte ficties*

Een eerste stap in de studie naar de toelating van ficties in de journalistiek is gebaseerd op het communicatieve karakter van journalistieke werken. In de postmoderne maatschappij beschouwen velen de journalistieke tekst op de eerste plaats als een communicatie-instrument. Hij circuleert tussen de journalist en de lezer en verschaft deze laatste informatie over feiten en gebeurtenissen uit de werkelijkheid. Die taakomschrijving vooronderstelt dat de lezer heel wat van de meegedeelde informatie niet zelf ervaart. De journalist beschikt daarentegen wél over empirische feitenkennis. Deze vormt de basis van de waarheden die de journalistieke boodschap aan de lezer overbrengt. Tegen deze achtergrond kunnen de besproken ficties worden onderverdeeld in een ‘echte’ en een ‘onechte’ groep.

De ‘echte’ ficties verwijzen naar tekstelementen die noch de lezer, noch de journalist werkelijk heeft ervaren. Het gaat om gegevens via dewelke de auteur waarheden over de realiteit wil meedelen, maar die als dusdanig niet, of slechts in getransformeerde vorm, in de werkelijkheid voorkomen. Daartegenover staat de groep van ‘onechte’ ficties. Deze bevat tekstelementen die niet noodzakelijk naar niet

bestaande gegevens verwijzen. De ‘onechte’ ficties danken hun fictieel karakter enkel aan het feit dat de lezer de inhoud van de meegedeelde boodschap niet zelf ervoer en er ook niet mee vertrouwd is. Op basis van deze definitie bevat iedere journalistieke tekst ‘fictionele’ gegevens. Dit betekent echter niet dat de lezer dergelijke elementen automatisch als irreëel of onwaar beschouwt. Pas als de meegedeelde elementen niet corresponderen met enige zaak of beschrijving in de werkelijkheid, zal het lezerspubliek ze als onwaarheden ervaren. Omwille van het dubieuze waarheidskarakter van deze fictionele elementen krijgen zij dan het stempel ‘onecht’ opgeplakt.

Een type van onechte ficties, zijn de logische ficties. Een analyse van hun fictionaliteit leidt tot de conclusie dat logische ficties vaak voorkomen in journalistieke uitspraken. De journalist informeert de lezer immers meestal over nieuwe feiten, waarvan hij getuige was en de lezer niet. De vaststelling van de aanwezigheid van logisch fictionele elementen in de journalistieke uiting volstaat om de mogelijkheid van ontologische ficties in journalistieke teksten te bevestigen. De volgende bespreking beperkt zich bijgevolg tot de vraag naar mogelijke ‘echte’ -epistemologische en instrumentele- ficties in de journalistiek.

3.3 Een vaststelling: een onderscheid tussen voor- en tegenstanders van echte fictionele elementen in de journalistieke tekst

Uit de lectuur van theoretische werken over de journalistiek komen grosso modo twee opvattingen naar voren omtrent de mogelijkheid van fictionele elementen in de journalistiek. Zij worden verwoord door de zogenaamde ‘tegenstanders’ en ‘voorstanders’.

3.3.1 De tegenstanders

Verschillende wetenschappers zetten zich af tegen ieder gebruik van echte fictionele elementen in de journalistiek. Deze ‘tegenstanders’ funderen hun visie onder andere op de eis van betrouwbaarheid van journalistieke teksten. Zij relateren deze voorwaarde aan het principe van onweerlegbaarheid tegenover de realiteit. ‘In de literatuur streeft de schrijver niet naar onweerlegbaarheid, in de journalistiek dient hij dat wel te doen’. De journalist moet zich ‘voor de berichtgeving, en voor de feitelijke gegevens die de basis vormen van commentaren, reportages en geschreven portretten’ op dit principe baseren (Poll: 2). Daarom dient eender welk journalistiek werk zowel op macroniveau als op

microniveau te behoren tot de non-fictie. Iedere fictionele uitspraak wordt dan ook systematisch uit de journalistieke tekst geweerd.

De ‘tegenstanders’ oordelen dat ‘The writer of non-fiction is under [an unstated] contract to the reader to limit himself to facts actually occurred and to characters who have counterparts in real life’ (Malcolm, 1989). Het idee dat de fictie ‘een dimensie’ (Verhoeven: 7) kan toevoegen, wordt hierbij verworpen. Het gebruik van epistemologische ficties is dus uitgesloten. Bovendien mag de auteur ‘not embellish the truth about these events or these characters’ (Malcolm, 1989) via instrumentele ficties.

Samenvattend kan de redenering tegen echte journalistieke ficties worden weergegeven in de woorden van Geert Mak:

‘Non-fictie schrijvers worstelen voortdurend met het keurslijf van de realiteit. (...) Iedere non-fictieauteur zal echter zonder meer moeten toegeven dat zijn verhalen de oneindige mogelijkheden van de fictie missen’ (Mak: 20). Als journalist en non-fictie auteur kan je ‘alleen tot op zekere hoogte beschrijven (...) er blijft een zekere innerlijke grens. Emoties, drijfveren, dromen, de non-fictieschrijver moet zich beperken tot wat uitgesproken of waargenomen wordt’ (Mak: 21).

3.3.2 De voorstanders

De ‘voorstanders’ van ‘echte’ ficties in de journalistieke teksten vormen geen homogene groep. Een aantal onder hen nemen een genuanceerde houding aan tegenover de mogelijkheid van journalistieke ficties. Zij keuren de aanwezigheid van fictionele elementen in de journalistiek niet volledig af, maar aanvaarden haar met het nodige voorbehoud. Volgens hen mag de journalist uitsluitend instrumentele ficties gebruiken. Over de aard van de toegelaten instrumentele ficties zijn de meningen verdeeld. Sommige theoretici laten enkel fictionele gegevens in de hoedanigheid van ‘the distortion that comes from subtracting observed data’ (Hershey: 22) toe. Daarmee erkennen zij de journalistieke oriëntatieficties. Via deze elementen kan de journalist de lezer bijvoorbeeld informeren omtrent de gedachten van een bepaalde persoon en zo diens gedrag trachten te verklaren. Vaak beschikt de auteur immers slechts over een beperkt aantal gegevens omtrent de motieven, intenties en opinies van het individu waarover hij wil informeren. Daarom maakt hij een keuze uit de woorden en acties van geschetste persoon en poogt op die wijze de lezer te sturen. Hij hoopt dat deze de gewenste inferenties maakt omtrent de gedachten van de gerepresenteerde persoon

(Leitch, 1986: 171). Deze overtuiging gaat duidelijk in tegen de opvattingen van de tegenstanders, die de weergave van niet-waarneembare elementen niet tot de journalistieke taak rekenen. Een aantal wetenschappers aanvaarden naast de oriëntatieficties ook manipulatieve ficties in de journalistieke tekst. Zij oordelen immers dat

‘what makes a journalistic assertion (for example) newsworthy is often at odds with what makes it true. Moreover, the institution of journalism makes the issue of truth secondary to the issue of newsworthiness; or to speak less cynically, considers truth as a means to newsworthiness as an end’ (Leitch: 171).

De theoretici die in de journalistieke tekst uitsluitend instrumentele ficties dulden, kunnen als ‘gematigde’ voorstanders worden bestempeld. Deze ‘gematigden’ beschouwen het gebruik van instrumentele ficties als ‘a tactical matter’ (Leitch: 171). Zij menen dat ‘the devices of fiction could serve journalism as well’ (Hershey: 22) en aanvaarden zo de aanwezigheid van instrumentele ficties in het journalistieke werk.

Naast de wetenschappers die het gebruik van de echte ficties in de journalistiek binnen bepaalde grenzen dulden, bestaat er ook een groep die een dergelijke praktijk resoluut voorstaat. Deze theoretici menen dat eender welke fictionele bewering in de journalistiek mag voorkomen. Let wel, dit betekent niet dat zij het mogelijk achten dat de journalistieke tekst haar non-fictionele status verliest. Ze aanvaarden het gebruik van ficties binnen het kader van het niet-fictionele journalistieke werk enkel, zolang deze ten dienste staan van de informatief-oriënterende functie van de journalistiek. Fictie in het nieuws bestaat op voorwaarde dat zij fungeert als bijdrage tot de feitenkennis. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen de aard van de toegelaten ficties.

Een groep theoretici-journalisten die erom bekend staan zich volmondig achter ieder mogelijk gebruik van journalistieke fictie te scharen, zijn de new journalists. Zij nemen hun toevlucht tot de fictie om beter het hoofd te kunnen bieden aan de realiteit in de postmoderne samenleving. De new journalist moet ‘actively select, transform and interpret it [reality]’ (Hellman: 4) om de lezer begrip bij te brengen omtrent de gegeven werkelijkheid. Hij wil

‘ ‘make up’ or construct meaningful versions of the ‘news’ (...) not by merely reporting facts through scenic description and dramatic dialogue or by tape recording actual events, but by combining the unique credibility of journalism with the self reflexive pattern making of fabulist fiction’ (Hellman: preface, X-Xi).

‘the mere representation of facts and the use of traditional realistic techniques could not be sufficient’ (Helman: 10).

De new journalists streven ernaar ‘to merge the sophisticated and fluid forms provided by fiction with the facts sought in journalism’ (Hellman: 3). Hun methode resulteert in ‘a form of journalism which, in its most essential methods and concerns, is a genre of the new fiction’ (Hellman, preface, X-Xi).

De wetenschappers die er geen probleem van maken het hele fictionele gamma in het journalistieke werk te betrekken, kunnen als ‘radicale’ voorstanders worden beschouwd. De ‘radicalen’ achten de aanwezigheid van fictionele elementen in journalistieke teksten nodig omwille van de ‘believability’ (Ericson: 83) van de werken. Om de feiten geloofwaardig weer te geven, creëert de auteur een geordend, gevisualiseerd verhaal waarin hij de gebeurtenissen organiseert, herneemt, herbepaalt en het verhaal een aanvaardbare lengte geeft. Daarbij gaat de journalist te werk als een ‘fiction writer, imaginatively construing the facts as they fit the communication practices of the news’ (Ericson: 85).

De visie van de radicalen kan worden samengevat in de woorden van Brandt Corstius. Deze Nederlander stelt kort en bondig dat alle grote non-fictiewerken op essentiële punten verzinsels bevatten (Brandt Corstius, 1996).

3.4 Een mogelijke theoretische verklaring voor het verschil in opvatting

De vaststelling dat er uiteenlopende visies op de mogelijkheid van fictionele elementen in de journalistieke tekst bestaan, doet de vraag rijzen naar de oorzaak van het verschil in opvattingen. Waarom maken bepaalde theoretici er geen probleem van fictionele teksten als onderdeel van de journalistieke boodschap te erkennen, terwijl het voor andere een doodzonde is? In een poging op deze vraag een coherent en gefundeerd antwoord te formuleren, wordt hier in drie stappen een mogelijk verklarende theorie ontwikkeld.

3.4.1 Het onderscheid tussen de voor- en tegenstanders

Het onderscheid tussen de voor- en tegenstanders van fictionele uitspraken in de journalistiek wordt geïnterpreteerd als een weerspiegeling van hun verschillende visie op de informatief-didactische functie van ficties. Deze visie resulteert uit een toetsing van het informatieve vermogen van de fictionele elementen aan de journalistieke functie. De theoretici gaan na of ficties het lezerspubliek op een ‘journalistieke’ wijze kunnen inlichten over de werkelijkheid. De tweedeling tussen voor- en tegenstanders geeft dan hun respectief bevestigend en ontkennend antwoord weer op de vraag: ‘Kan de wijze waarop fictionele elementen informatie omtrent reële feiten en gebeurtenissen aanbieden, bijdragen tot de informatief-oriënterende taak van de journalistiek?’.

Tegenstanders oordelen dat enkel uitspraken die inhoudelijk overeenkomen met gegevens uit de realiteit, die journalistieke functie kunnen vervullen. Journalistieke beweringen die de lezer feitenkennis willen bijbrengen, dienen propositioneel waar te zijn. Zonder propositionele waarheid, geen informatie over de realiteit! Fictionele gegevens krijgen bijgevolg geen plaats in de journalistieke tekst.

In tegenstelling tot de tegenstanders kanten de voorstanders zich niet tegen het gebruik van fictionele uitspraken in de journalistiek. Zij achten informatief-didactische ficties in staat bij te dragen tot de journalistieke taak. Ze associëren de inlichting en de oriëntatie van de lezer niet enkel met de mededeling van propositionele waarheden. Fictionele elementen kunnen, volgens de voorstanders, zinvol werk verrichten in de journalistieke tekst. Niettegenstaande hun unanieme erkenning van het nut van de informatief-didactische fictie, lopen de meningen omtrent de specifieke aard van de fictie grondig uiteen. Terwijl de gematigden enkel het gebruik van instrumentele ficties aanvaarden, mag de journalist van de radicalen eender welke fictionele uitspraak doen. Hoewel deze indeling tussen gematigden en radicalen als een empirisch gegeven blijkt uit de lectuur van teksten, vraagt ook zij om een meer theoretische onderbouwing.

3.4.2 Twee groepen voorstanders: de gematigden en de radicalen

3.4.2.a *Het onderscheid tussen de literaire en de niet-literaire visie*

De diversificatie van de ‘voorstanders’ in een groep gematigden en een groep radicalen loopt opvallend parallel met hun verschillende opvatting over de relatie tussen journalistiek en literatuur. Binnen iedere groep is de visie op deze verhouding vrij homogeen of constant. De mate waarin de gematigden en de radicalen fictionele

elementen in een journalistieke tekst aanvaarden, lijkt samen te hangen met de mate waarin zij een mogelijke band tussen journalistiek en literatuur zien. Hoe explicieter de toekenning van literaire eigenschappen aan de journalistiek, hoe vlotter en minder selectief de toelating van fictionele elementen in de journalistieke tekst. Deze vaststelling suggereert de mogelijkheid om voor de verklaring van het onderscheid binnen de groep van de fictievoorstanders een beroep te doen op het idee van ‘de gemiddelde’ opvatting (2.2.1).

De gemiddelde opvatting weerspiegelt de visie op de relatie tussen journalistiek en literatuur op macroniveau. Zij heeft een variabel karakter en wordt voorgesteld als een continuüm dat zich situeert tussen een inclusieve en een exclusieve pool. Het continuüm representeert tegelijk een onderverdeling van meer eenduidige meningen op mesoniveau. Daar onderscheiden zich grosso modo drie lezers- en schrijversgroepen. Elke groep houdt er een tamelijk homogene opvatting over de relatie tussen journalistiek en literatuur op na. Op basis daarvan onderscheiden zich de exclusieven, de overgangstheoretici en de inclusieven.

Het continuüm fungeert als achtergrond waartegen de gematigden en de radicalen zich positioneren. De drie gebieden op de as gelden als referenten voor het ‘toegelaten’ gebruik van fictie in de journalistiek. De gematigden erkennen de aanwezigheid van fictionele elementen in de journalistiek op beperkte schaal. Ze aanvaarden enkel instrumentele ficties. Hun visie gaat gepaard met een eerder exclusieve opvatting over de relatie tussen journalistiek en literatuur. Ze lijken iedere overeenkomst tussen de journalistiek en de literatuur te ontkennen of ze bevestigen mogelijke gelijkenissen alleszins slechts impliciet. Daarom kan de gematigde visie eerder aan de exclusieve zijde worden gesitueerd.

De radicalen stellen daarentegen expliciet dat de journalistiek en de literatuur overlappen. Bovendien maken zij er geen probleem van naast de instrumentele ook de epistemologisch fictionele uitspraken in journalistieke teksten te erkennen. Zij situeren zich bijgevolg tussen het overgangsgebied en de inclusieve pool van het continuüm.

Door gebruik te maken van het continuüm, dat de gemiddelde visie weergeeft, wordt een mogelijke verklaring voor het verschil tussen de gematigde en radicale voorstanders zichtbaar. De situering van beide groepen op de lijn suggereert een band tussen de aanvaardingsflexibiliteit tegenover ficties en de erkenning van gelijkenissen tussen de journalistiek en de literatuur.

3.4.2.b Het onderscheid tussen de instrumentele en epistemologische ficties: een kwestie van 'waarheden'

De vaststelling dat de gematigden zich eerder aansluiten bij de exclusieven en de radicalen daarentegen tot de groep van de overgangstheoretici of de inclusieven behoren, vraagt om een nadere verantwoording. Een verklaring voor deze gelijkenissen wordt gezocht in de aard van de toegelaten fictionele gegevens. Terwijl de gematigden enkel instrumentele ficties dulden, erkennen de radicalen ook epistemologische ficties in het journalistieke werk. Beide soorten fictionele elementen onderscheiden zich van elkaar op basis van de wijze waarop zij hun informatief-didactische taak vervullen. Zij dragen elk op hun eigen manier bij tot kennisoverdracht omtrent de werkelijkheid.

De epistemologische ficties plaatsen de inhoudelijke band tussen de fictie en de realiteit centraal. De twee basiskennmerken van deze fictionele gegevens refereren aan hun relatie tot de werkelijkheid. De epistemologische ficties zijn propositioneel onwaar. Ondanks hun 'vals' karakter slagen zij er toch in de lezer over de waarheid te informeren. In het geval van de instrumentele ficties is de verhouding tegenover de werkelijkheid van secundair belang voor de informatief-didactische taak. Deze bestaat op de eerste plaats uit de realisatie van het auctoriële doel. De waarheidswaarde van instrumenteel fictionele elementen wordt geïncorporeerd in het informatieve auteursobjectief. Zij vormt geen onderzoeksobject op zich. De aandacht gaat uit naar de nuttigheidsfunctie van de fictie.

De combinatie van de verschillende wijzen waarop de fictie haar informatief didactische functie vervult, en van het literaire gehalte van de journalistieke tekst, leidt tot de volgende conclusie. Een expliciete of impliciete verwerping van het literaire karakter van de tekst gaat gepaard met een beperking van de toegelaten fictionele elementen. Enkel instrumentele ficties worden aanvaard. Of nog, vanuit een gematigd standpunt wordt in het journalistieke werk enkel een plaats verleend aan de fictionele elementen die als middel tot het auteursdoel een bijdrage leveren aan de kennisverwerving omtrent de werkelijkheid. De resolute erkenning van het literaire karakter van de journalistieke tekst gaat daarentegen gepaard met een uitbreiding van de toegelaten ficties. Volgens de radicalen mogen niet alleen de instrumentele ficties een informatief-didactische functie vervullen in journalistieke werken. Ook epistemologisch fictionele elementen worden in het journalistieke werk toegelaten. Niettegenstaande hun negatieve propositionele waarheidswaarde, worden zij in staat geacht de lezer in te lichten over zaken uit de werkelijkheid. De epistemologische ficties kunnen de lezer informatie verstrekken over de werkelijkheid in de vorm van een vernieuwende of gecreëerde conceptuele waarheid of van een aanvullende waarheid. In deze waarheden kan de oorsprong van het onderscheid tussen de gematigden en de radicalen worden gezocht.

De gematigden, die een journalistieke tekst niet expliciet een literaire status toekennen, beschouwen de epistemologisch fictionele elementen als vals. Zij lijken hun oordeel te baseren op de negatieve propositionele waarheidswaarde van de fictie. Ze kennen de taak ‘to achieve a poetic truth’ toe aan de ‘serious writer of fiction’ (Hershey: 23). De journalist dient daarentegen, in zijn hoedanigheid van non-fiction schrijver, ‘facts that should be hard’ (Hershey: 4) mee te delen. De propositionele onwaarheid van de epistemologische ficties impliceert voor de gematigden hun uitsluiting in journalistieke teksten.

De radicalen maken daarentegen geen probleem van de aanwezigheid van dergelijke ficties in de journalistiek. Ondanks hun negatieve propositionele waarheidswaarde worden de epistemologisch fictionele uitspraken niet onmiddellijk als vals gecategoriseerd. Die overtuiging hangt mogelijk samen met de expliciete bevestiging van het literaire karakter van de tekst. De radicalen stellen immers dat ‘there is no distinct genre of literary journalism (...) All journalism is literary’ (Ericson: 91). Op basis daarvan wordt het gebruik van fictie in journalistieke teksten beschouwd als een handeling met ‘literary properties’. Het resultaat van deze actie wordt gekarakteriseerd ‘like literary fiction’ (Ericson: 83). Deze literaire ficties zijn ‘consciously false (...) and hence not intended to deceive’ (Ericson: 91). Zij willen daarentegen ‘discover and apprehend the world.’ ‘Fictions give order to the world and are essential to the creation of an orderly world of fact’ (Ericson: 91). De radicalen beschouwen hun ‘journalistic works’ als ‘literary experiments’ (Hellman: X) via dewelke zij betekenis trachten te ontdekken ‘beyond our media-constructed reality’ (Hellman: Xi). Deze ‘reality’ verwijst naar de niet-literaire waarheid in journalistieke teksten. Met behulp van fictionele elementen gaat de journalist echter op zoek naar een nieuwe, achterliggende waarheid.

Anders gezegd, de radicalen, die beweren dat het journalistieke werk literaire karakteristieken vertoont, lijken te suggereren dat epistemologische ficties vanuit literair perspectief op een andere wijze een waar karakter kunnen vertonen.

De flexibiliteit van de radicalen tegenover het journalistieke fictiegebruik hangt mogelijk samen met hun ontvankelijkheid voor niet-propositionele waarheden in de tekst. Dergelijke waarheden staan beter bekend als literaire waarheden. Voorstanders die de journalistieke tekst als literair beschouwen, zouden niet enkel oog hebben voor de mededeling van extra-literaire of propositionele waarheden, maar ook voor hun literaire pendanten. Op grond van de erkenning van de literaire waarheden staan de radicalen open voor de waarheid van de epistemologische ficties in journalistieke werken. Hierbij hoort een kleine bespreking van het onderscheid tussen twee types van ‘waarheden’.

De niet-literaire of propositionele waarheid

Wanneer een tekst als niet-literair wordt beschouwd, impliceert dit dat hij enkel niet literaire waarheden kan meedelen. Het waarheidsgehalte van de beweringen in de niet literaire tekst komt overeen met dat van de assertieve taalhandelingen. Zij delen uitsluitend propositionele waarheden mee.

De assertieve handelingen voldoen, net als alle andere taaldaden, aan drie ‘quasi-imperatives’ en een ‘constitutieve regel’. In het geval van de ‘assertions’ luiden de regels als volgt:

‘that the proposition asserted be true; that the speaker be able to provide reasons or evidence for its truth; that it not, in its immediate context, be self-evidently true; that the speaker sincerely believe it to be true’ (Leitch: 167).

De waarheidsindicator in deze regels baseert zich op een overeenkomst van de propositionele inhoud met de reële, feitelijke werkelijkheid.

‘If the statement is true, there will be a condition in the world that meets the requirement, and that condition is the fact (...). If the statement is true, then repeating it is just the same as stating the fact’ (Searle, 1983: 212-213.)

De waarheid staat synoniem voor de propositionele waarheid, die op haar beurt verwijst naar de feitelijke waarheid. Voldoet de assertieve taaldaad niet aan deze waarheidsvoorwaarde, dan wordt ze als vals bestempeld.

De waarheid van niet-literaire beweringen komt overeen met de feitelijke, reële waarheid, waarnaar de assertieve taalhandeling verwijst. Wanneer de propositionele inhoud van de uitspraak in de realiteit kan worden geverifieerd en als de elementen die in de propositie voorkomen, refereren aan feiten uit de werkelijkheid, wordt een niet literaire waarheid meegedeeld.

De literaire waarheid

B. Cebik gaat in zijn werk *Fictional narrative and truth* uitgebreid in op het fenomeen van de ‘truth of literature’ (Cebik: 28) of de ‘literary truth’ (Cebik: 93). De definiëring

van de literaire waarheid in deze verhandeling laat zich inspireren door Cebiks waarheidstheoriën.

Een literaire tekst kan twee soorten ‘waarheidsuitspaken’ bevatten. Terwijl een eerste groep beweringen extra-literaire, propositionele waarheden meedeelt, verkondigt de tweede literaire waarheden. De literaire waarheden staan synoniem voor niet propositionele waarheden. De waarheidswaarde van de literaire waarheid hangt, in tegenstelling tot die van haar extra-literaire pendant, niet rechtstreeks af van de feitelijke waarheid. Welk waarheids criterium dan wel geldt, verschilt naargelang de waarheidstheorie die wordt gebruikt. Enkele mogelijke waarheidsvoorwaarden zijn ‘sincerity’, ‘acceptability’, ‘value for mankind’, ‘coherence of parts’, ‘consistency’, ‘greatness’ (Hospers, 1946: 141-144), ‘truth’, ‘a way of life’, ‘mental or intentional acts of judgement or belief’ (Hospers: 159), ‘imaginative truths or essences’ (Cebik: 29). Ondanks hun verscheidenheid vertonen al deze literaire waarheidsopvattingen een essentieel punt van overeenkomst. Hoewel de waarheden die zij genereren geen feitelijke waarheden kunnen meedelen, trachten zij het publiek via een alternatieve weg te betrekken op de realiteit. Zij kunnen dit doen door de werkelijkheid toegankelijker te maken voor de lezer. De uitspraak voldoet dan aan criteria van coherentie, consistentie en aanvaardbaarheid. In deze groep waarheden horen onder meer de aanvullende epistemologische waarheden thuis. De literaire waarheid kan ook onrechtstreeks gegevens over de realiteit meedelen. Zij staat dan bijvoorbeeld synoniem voor een oordeel, een waarde of een essentie. Tot de groep van dergelijke waarheden behoren onder andere de vernieuwende en gecreëerde epistemologische waarheden.

Op basis van de erkenning van fictionele elementen als verkondigers van literaire waarheden, kan een grens worden getrokken tussen de mening van de gematigden en die van de radicalen. Beide groepen huldigen een andere opvatting omtrent de voorstellingswijze van de reële feitelijkeheid in de journalistieke tekst. Anders gezegd, zij verschillen in visie over de interpretatie van de journalistieke waarheid.

3.4.3 De journalistieke waarheid: een impliciet contract tussen de journalist en de lezer

De journalistiek werd doorheen haar geschiedenis steeds verondersteld de waarheid omtrent reële feiten mee te delen. Of het journalistieke werk nu een informerende of oriënterende functie vervulde, het moest daarbij altijd refereren aan feiten en gebeurtenissen uit de extra-tekstuele werkelijkheid. In de hedendaagse samenleving wordt deze waarheidseis verwoord in termen van ‘trustworthiness’ (Hershey: 20).

De journalist moet de feiten op een betrouwbare wijze weergeven. Net als eender welke andere non-fictie schrijver verkeert hij echter in de onmogelijkheid om alle gegevens mee te delen. Negatief geformuleerd betekent dit dat de journalistieke visie op de gebeurtenissen steeds een partieel karakter vertoont. Positief gesteld, beschikt de journalist bij de opstelling van zijn tekst over een zekere vrijheid. Hij kan zelf kiezen vanuit welk perspectief hij betrouwbaar verslag uitbrengt over feiten en gebeurtenissen.

Tegenover de journalist staat de lezer. Deze dient ten opzichte van de journalistieke tekst een sceptische en kritische houding aan te nemen. De lezer beslist zelf of hij zich kan vinden in de perspectiefkeuze van de journalist en bijgevolg in de wijze waarop de reporter de waarheid omtrent de werkelijkheid meedeelt. Als hij met die manier instemt, vertrouwt de lezer de journalist als vervanger om verslag uit te brengen over gebeurtenissen waar hij zelf vaak geen getuige van kan zijn. Hij geeft de reporter een zekere autoriteit om het feit zinvol en correct te heractualiseren. Daarbij accepteert de lezer de journalistieke vrijheid. Als tegeneis verlangt hij van de journalist dat deze zijn vertrouwen niet schaadt en de taak om de waarheid op betrouwbare wijze mee te delen, naar behoren vervult.

Zo komt er een impliciet contract tot stand tussen de auteur en de lezer van de journalistieke tekst. Het gaat in essentie over de wijze waarop de journalist de lezer zal inlichten over de realiteit. In tegenstelling tot de overeenkomst omtrent de informatief oriënterende functie op macroniveau, baseert dit contract zich op een consensus op mesoniveau. Een bepaalde auteursgroep en een specifieke lezersgroep huldigen eenzelfde opvatting over het standpunt van waaruit de waarheden worden meegedeeld. Zij gaan impliciet akkoord over de wijze waarop de feitenweergave gebeurt. Dit betekent dat de journalist en de lezer normalerwijs vanuit een zelfde perspectief zullen overgaan tot de creatie en receptie van het werk. Een van de keuzemogelijkheden over de aard van het in te nemen standpunt baseert zich op het literatuurconcept. Het gezichtspunt dat de journalist inneemt voor de mededeling van gegevens kan dan ofwel een literair, ofwel een niet-literair karakter hebben.

Een literaire visie impliceert dat het journalistieke werk als literatuur wordt beschouwd. Vanuit een niet-literair perspectief krijgt de tekst geen literaire kenmerken toegewezen. Dit onderscheid heeft belang voor de wijze waarop de journalist betrouwbare waarheidsmededelingen doet. De niet-literaire journalistieke tekst kan enkel extra-literaire waarheden weergeven. In het literaire werk mag de journalist de lezer ook via literaire waarheden informeren over de realiteit. Hij kan dit doen door epistemologisch fictionele elementen in de tekst op te nemen. Let wel, de literariteit van een journalistiek werk impliceert niet meteen het gebruik van epistemologische ficties als middel om waarheden mee te delen. Zo kennen ook verschillende tegenstanders van de journalistieke fictionaliteit het werk literaire eigenschappen toe. Zij bevestigen

mogelijke verwantschappen tussen de journalistieke en literaire tekst, maar weigeren vervolgens over te gaan tot de opname van fictionele uitspraken in de journalistiek. De aanwezigheid van epistemologische ficties lijkt daarentegen wél garant te staan voor het literaire karakter van een journalistiek werk.

Tegen de achtergrond van de pragmatische genrebepaling van de journalistiek suggereert het impliciete contract op mesoniveau dat de literariteit van de journalistieke tekst hier als een generisch nevenkenmerk fungeert. Het literaire karakter maakt niet de constituerende regel uit van de journalistieke boodschap. Het draagt daarentegen wel bij tot een generische verantwoording van (niet-) journalistieke teksten. Dit blijkt uit de genrebepaling van een gegeven tekst met een maatschappelijk informatief-oriënterende functie, die daarenboven epistemologisch fictionele gegevens bevat. De vraag rijst of dit werk tot de journalistiek behoort of niet. Het antwoord hangt af van de mate waarin de journalistieke fictionaliteit al dan niet wordt aanvaard. Of, en in hoeverre de aanwezigheid van fictionele elementen in het journalistieke werk wordt geduld, hangt samen met de mate waarin verschillende groepen van journalisten en lezers een journalistiek werk als literair beschouwen. Krijgt het werk een expliciet literair karakter toegekend, dan zijn alle mogelijke ficties toegelaten. De gegeven tekst behoort dan tot de journalistiek. Wordt het werk daarentegen veeleer als niet-literair bestempeld, dan kan het slechts onder voorbehoud instrumentele ficties bevatten. Indien de tekst tot de journalistiek wil behoren, mogen er in ieder geval geen epistemologische ficties in voorkomen. Deze redenering leidt tot de conclusie dat het gegeven informatief-oriënterende werk niet als journalistiek zal doorgaan. Het bevat immers wél epistemologische ficties. De generische bevestiging of ontkenning van een informatief oriënterende tekst die epistemologische ficties bevat, hangt mogelijk af van haar literaire status. Wordt de tekst als literatuur beschouwd, dan sorteert hij onder de journalistiek, anders niet. Dit bewijst dat de literariteit dienst kan doen als generisch nevenkenmerk van de journalistiek.

De radicale voorstanders van fictionele elementen in de journalistieke tekst beschouwen het werk als literair en erkennen bovendien de literaire waarheidsfunctie van fictionele gegevens. Hier rijst echter een probleem. De literaire waarheid van fictionele uitspraken in de journalistiek valt op het eerste zicht niet te rijmen met de assertieve status van de journalistieke bewering (1.3.4.b.ii).

3.4.3.a De waarheid van de fictionele uitspraak als assertieve taalhandeling

Tegen de achtergrond van de Searliaanse taalhandelingstheorie staan de niet-literaire waarheden synoniem voor feitelijke waarheden. Hun waarheidskarakter komt overeen

met dat van de proposities van assertieve taalhandelingen. Is er echter een impliciete erkenning van de literariteit van het journalistieke werk, dan beschikt de journalist over de mogelijkheid aan de lezer niet-propositionele, literaire waarheden mee te delen. Hij kan dit doen via fictionele uitspraken.

Het gebruik van fictionele beweringen in het journalistieke werk vormt echter een probleem voor de illocutieve status van de journalistieke uitspraak. De journalistieke beweringen behoren immers tot de assertieve taalhandelingen, wat impliceert dat zij propositionele waarheden medelen. Bijgevolg rijzen er vragen omtrent het waarheidscriterium van de fictionele uiting. Dit ondergaat immers een duidelijke verandering.

Zowel de auteur als de lezer gaan ervan uit dat de journalistieke beweringen reële, feitelijke waarheden medelen. Zij zijn het er echter over eens dat zulks niet noodzakelijk via de propositionele waarheid van de taalhandeling moet gebeuren. De overeenkomst met de reële feitelijkeheid kan ook op een andere wijze worden ingevuld. In het geval van de fictionele uitspraken geldt een transformatie van de waarheidsvoorwaarde op het letterlijke, propositionele niveau naar een meer figuurlijk, literair niveau. Daardoor moeten de fictionele beweringen niet over een propositioneel ware status beschikken om als waarheid te worden erkend. Zij slagen erin, ondanks hun propositionele valsheid, ware informatie omtrent de werkelijkheid mee te delen. Het assertieve karakter van de Searliaanse illocutieve handeling ondergaat op die manier een uitbreiding.

Ter verantwoording van deze verbreding wordt een beroep gedaan op het specifieke tweeledige illocutieve karakter van de journalistieke taaldaad. Dit verwijst naar het onderscheid in status tussen de particuliere journalistieke taalhandeling en de tekst als globale taaldaad. De afzonderlijke assertieve uitspraken kunnen leiden tot een journalistiek werk met een assertief of een directief karakter. In het directieve geval komt de status van de journalistieke tekst als geheel niet overeen met de som van alle afzonderlijke illocuties. De eigenschappen van de particuliere uitspraken zijn ondergeschikt aan de kenmerken van de gehele tekst. Dit fenomeen weerspiegelt het dieperliggende feit dat de afzonderlijke beweringen van de journalist fungeren ten dienste van het gehele journalistieke werk, ten dienste van de informatief-oriënterende functie van de journalistieke boodschap.

Tegen deze achtergrond moet ook de verruiming van het Searliaanse waarheidscriterium voor de assertieve taalhandeling worden begrepen. De vereiste propositionele waarheid van de assertieve uitspraak vormt een middel tot de mededeling van een reële waarheid door de tekst als geheel. In die dienende hoedanigheid kan echter ook de propositionele onwaarheid van de fictie informatie verstrekken over de realiteit. De literaire waarheid op particulier niveau is in staat gegevens te leveren om tot de feitelijke waarheid te komen op globaal niveau. Of nog: de afzonderlijke

fictionele taalhandeling kan fungeren als middel tot het doel van de globale non fictionele taalhandeling. Zo wordt de literaire fictionele waarheid als toevoeging aan het assertieve waarheidscriterium van de particuliere journalistieke taalhandeling verantwoord. In functie van het informatief-oriënterende doel van de gehele journalistieke boodschap vormt de fictionele bewering zowel voor de journalist als voor de lezer, een aanvulling bij de propositioneel ware uitspraken.

3.4.3.b De impliciete 'literair-fictionele' contractuele gebondenheid van de journalist en de lezer

De aanwezigheid en aanvaarding van epistemologisch fictionele journalistieke beweringen vormt een extra gegeven in het impliciete contract dat de journalist en de lezer vanuit pragmatisch standpunt sluiten. Op het macroniveau geldt nog steeds de overeenkomst omtrent de informatief-oriënterende functie van de journalistieke boodschap. Zij wordt echter uitgebreid met een perspectiefbepaling én -invulling op mesoniveau. De groep van 'radicale' lezers en schrijvers beschouwt het journalistieke werk als een literair communicatiemiddel. Daarenboven roepen de radicalen deze literariteit in ter verantwoording van epistemologisch fictionele uitspraken in de journalistieke tekst. Dit akkoord genereert logischerwijs bijkomende contractuele verplichtingen en vergroot de 'impliciete contractuele gebondenheid' op het wie-niveau en het en het tegen wie-niveau.

Om een beter zicht te krijgen op de bijkomende contractuele verplichting van de journalist, is het interessant te verwijzen naar de opvattingen van Leitch (Leitch: 166-171) omtrent fictionele uitspraken in journalistieke teksten. Hij beargumenteert het gebruik van dergelijke journalistieke uitingen door te verwijzen naar Searles werk *The Logical Status of Fictional Discourse*.

Searle trekt een grens tussen 'fictional and serious utterances'. Daarbij associeert hij fictie met 'the illocutionary stance that the author takes toward it [the utterance]' (Searle, 1979: 60, 65). De fictionele houding bevrijdt de spreker van bepaalde regels van het nonfictionele discours. Het gebruik van fictionele beweringen vraagt om conventies die de normale illocutieve verplichtingen van de assertieve taalhandeling opheffen. De spreker dient bij de uiting van een fictionele bewering geen rekening te houden met de waarheid van de propositie die hij uitdrukt.

Sommige uitspraken in journalistieke teksten vertonen epistemologisch fictionele karakteristieken. Toch komt hun status niet volledig overeen met die van Searles fictionele handelingen. Het verschil ligt in het doel dat de auteur met zijn taalhandeling voor ogen heeft. Immers, 'journalism as such is committed, not to

propositional truth, but to the accurate reporting (...) of particular kinds of information' (Leitch: 170). Leitch heeft gelijk. De journalistieke houding wordt bij het gebruik van fictionele beweringen bepaald in het licht van de overeengekomen journalistieke taak. Dit betekent dat de journalist informatief-didactische ficties mag gebruiken in functie van de informatief-oriënterende journalistieke opdracht. De auteur kan via de fictionele beweringen literaire waarheden meedelen aan de lezer. Net als Searles fictionele uitingen bezitten deze journalistieke ficties geen propositionele waarheidswaarde. Anders dan de zender van Searles ficties, moet de journalist rekening houden met het waarheidsgehalte van de fictionele uitspraak. De bewering mag dan propositioneel vals zijn, in functie van het globale werk moet zij wel degelijk een reële waarheidswaarde bezitten. Deze voorwaarde vormt de impliciet 'literaire' contractuele gebondenheid.

De overeenkomst op mesoniveau creëert ook voorwaarden voor de lezershouding bij de perceptie van de journalistieke tekst. De perceptie van epistemologisch fictionele uitspraken vraagt om 'a disengagement from certain conventional commitments of utterance' (Lamarque: 148) bij het lezerspubliek. De lezer mag de uitspraak niet als propositioneel vals beschouwen, maar dient op zoek te gaan naar de achterliggende literaire waarheid. Naast een passieve opgave van bepaalde gebruikelijke conversationele conventies, eist de contractuele gebondenheid dus een actief optreden van het lezerspubliek tijdens de lectuur van het werk. Voor de beoordeling van de fictionele uitspraak moet de lezer afstand nemen van het criterium van de propositionele waarheidswaarde. Hij dient vervolgens op zoek te gaan naar mogelijke waarheidsrelaties tussen de individuele uitspraak en de globale tekst.

3.4.3.c *Besluit*

De interpretatie van de journalistieke waarheid verschilt, afhankelijk van het impliciete contract dat tussen journalisten en de lezers wordt gesloten op mesoniveau. De contractpartijen spreken zich meer bepaald uit over de literariteit van de journalistieke tekst. Als aan het werk geen literaire status wordt toegekend, zal de waarheid steeds een propositionele waarheidswaarde moeten hebben. Indien de tekst een literair karakter krijgt toegewezen, kan hij ook nog andere soorten waarheden bevatten, literaire waarheden. Deze kunnen verschillende vormen aannemen.

De erkenning van epistemologisch fictionele elementen als dragers van literaire waarheden volgt niet automatisch uit de bevestiging van het literaire karakter van de journalistieke tekst. De literariteit vormt geen voldoende voorwaarde voor de waarheidsfunctie van de fictie. De keuze vóór of tegen fictioneel gegenereerde literaire waarheden vormt een gegeven uit het impliciete 'literaire' akkoord dat de groep

journalisten en lezers sloot. De 'radicale' groep komt overeen dergelijke waarheden te aanvaarden. Dit impliceert natuurlijk ook dat zij zich in hun communicatieve houding naar deze overeenkomst moeten richten. Zij erkennen meer bepaald de bekwaamheid van epistemologische ficties om in functie van het journalistieke werk literaire waarheden mee te delen.

4 Besluit

Aan de basis van deze verhandeling staat de vraag naar de mogelijkheid van fictionele elementen in journalistieke werken. In een poging hierop een antwoord te formuleren werden verschillende onderzoeksstadia doorlopen. Daarin ontwikkelen zich een aantal denkpijlers en richtlijnen die kunnen bijdragen tot een zinvolle reflectie op het fenomeen van ‘fictie in de journalistiek’. Aan het einde van de rit kan echter geen eenduidig ‘ja’ of ‘nee’ worden geformuleerd.

De onmogelijkheid van een exclusief bevestigende of ontkennende repliek vloeit deels voort uit de aard van de vraagstelling. Als uitgangspunt van het onderzoek vormt de vraag naar de mogelijkheid van ‘fictionaliteit’ in de ‘journalistiek’ een complex gegeven. Zij confronteert de onderzoeker immers met de terminologische vaagheid van de term fictie enerzijds en van de term journalistiek anderzijds. De variabiliteit van de begripsinhouden legt meteen een van de meest kritische punten van het gevoerde onderzoek bloot. Heel wat concepten die in de loop van deze verhandeling worden gebruikt, beschikken niet over een welomlijnde definitie. Hun bepaling verschilt onder andere naargelang het onderzoeksperspectief, de contextuele omstandigheden en het theoretische kader waarin zij voorkomen.

Een bespreking van iedere term in al zijn nuances ligt buiten het bestek van deze verhandeling. Bovendien zou zij de aandacht te ver afleiden van de oorspronkelijke onderzoeksvraag. Ten slotte zou een uitgebreide beschrijving van de heteronome begripsinhoud van iedere onderzoeksfactor het risico lopen te resulteren in een ‘zwevend’ onderzoek. Eender welke analyse of theorie is immers gefundeerd op bepaalde ‘zekerheden’. Een studie die streeft naar een exhaustieve definiëring van iedere onderzoeksvariabele, loopt constant het gevaar zichzelf te ondergraven en uit te monden in een verwarrend en incoherent besluit. Haar conclusie vormt dan een amalgaam van wankelende hypothesen en een groot aantal ‘uitzonderingen’ hierop.

In deze studie naar journalistieke ficties worden daarom een aantal terminologische keuzes gemaakt. De conceptuele inhoud van de onderzoeksvariabelen krijgt bepaalde beperkingen opgelegd, waardoor het mogelijk wordt haar een redelijk stabiel karakter toe te kennen. Dit betekent niet dat de gebruikte begripsdefinities als uniek en absoluut gelden. Hun inhouden vormen daarentegen louter methodologische constructies die in het licht van deze verhandeling het meest geschikt worden geacht. De gebruikte begripsbepalingen resulteren uit een grondige studie van theoretische teksten die reflecteren over de conceptuele inhoud van de bestudeerde fenomenen.

Uit de lectuur van dit corpus blijkt dat de postmoderne journalistieke tekst in de westerse samenleving op de eerste plaats als maatschappelijk communicatiemiddel wordt beschouwd. Op grond van deze vaststelling ligt een genre- of begripsbepaling van

de journalistiek vanuit pragmatisch perspectief het meest voor de hand. De genreanalyse focust op de drie centrale onderzoeksobjecten van de pragmatiek, die eveneens fungeren als basiselementen binnen de journalistieke communicatie. Zij leidt tot de vaststelling van drie relevante genrekenmerken van de journalistiek: haar informatief-oriënterende functie en de specifieke schrijvers- en lezershouding die deze taak impliceert. De pertinente genrekarakteristieken worden beschouwd als componenten van een impliciet contract waartoe 'de' auteurs en 'de' lezers zich idealiter verbinden. Deze overeenkomst situeert zich op macroniveau. Vaak blijkt echter dat die drie relevante karakteristieken niet volstaan om een journalistieke tekst te definiëren. Het bestaan van (niet-) journalistieke werken en subjournalistieke genres wijst op de nood aan bijkomende generische indicatoren. Omwille van de beperkte erkenning van deze kenmerken, worden zij op mesoniveau gesitueerd.

De resultaten van de pragmatische genreanalyse van de journalistiek fungeren als 'constante' onderzoeksvariabelen in de volgende stadia van de studie. Na een terminologische specificatie van het begrip 'journalistiek' wordt in een tweede onderzoeksfase het fictiebegrif onder de loupe genomen. Ook de term 'fictie' kampt met een 'terminologische vaagheid'.

Om tot een mogelijke fictiedefinitie te komen, worden drie stappen ondernomen. Via de eerste twee moet eventuele conceptuele verwarring met de termen 'literatuur' en 'narrativiteit' worden voorkomen. Op basis van theoretisch onderbouwde argumenten worden fictionaliteit, literariteit en narrativiteit van elkaar onderscheiden. Binnen deze verhandeling worden zij beschouwd als autonome concepten die zich bovendien elk op een andere wijze tot de journalistiek verhouden.

Een derde stap van het fictieonderzoek spitst zich toe op de formulering van een zinvol fictiebegrif in het licht van de onderzoeksvraag. Zij resulteert in de bepaling van een aantal ontologische en instrumentele informatief-didactische ficties.

De laatste fase van de studie bevat de eigenlijke reflectie op de vraag naar de mogelijkheid van fictionaliteit in journalistieke werken. Zij gaat uit van tekstueel bronnenmateriaal enerzijds en de verschillende eerder geformuleerde onderzoeksconcepten anderzijds. Op basis van deze twee gegevens wordt een poging ondernomen om 'een' antwoord te formuleren op de onderzoeksvraag en dit theoretisch te funderen.

De wijze waarop hier wordt gezocht naar de mogelijkheid van de aanwezigheid van fictionele elementen in de journalistiek, heeft vanuit methodologisch perspectief zowel plus- als minpunten.

De voordelen van de onderzoeksmethode blijken uit het vrij coherente karakter van het onderzoeksresultaat. Door de invoering van een aantal terminologische beperkingen kan op een redelijk systematische wijze een redenering worden opgebouwd. Het is niet nodig het betoog om de haverklap de onderbreken voor een

bespreking van mogelijke uitzonderingen of afwijkingen. Daartegenover scheidt de beperkte variatie in conceptuele inhoud toch nog voldoende ruimte om tot vernieuwende inzichten te komen omtrent de mogelijkheid van journalistieke fictionaliteit.

Naast haar positieve punten kent deze studie ook haar gebreken. Er werd reeds impliciet gewezen op de relatieve aard van de onderzoeksresultaten. Niettegenstaande het coherente karakter van de opgebouwde theorie verwoordt deze slechts één van de vele replieken die op de onderzoeksvraag kunnen worden gegeven. Een beperking van het studieperspectief tot een pragmatisch standpunt enerzijds en van de conceptuele definities anderzijds maakt het a priori onmogelijk in het onderzoeksresultaat enige vorm van ‘algemeenheid’ of ‘universaliteit’ te onderkennen. Daarnaast draagt ook aard van het geraadpleegde corpus bij tot de relativiteit van het antwoord op de onderzoeksvraag.

Het aantal geraadpleegde data blijft vrij beperkt. Hoe minder gegevens er voorhanden zijn, hoe kleiner wellicht de ‘algemene’ waarde van de opgebouwde theorie. In dit licht zou een uitbreiding van de verzameling geconsulteerde werken kunnen leiden tot nieuwe inzichten en tot aanpassingen van het antwoord dat hier werd geformuleerd op de vraag naar journalistieke ficties.

Het bestudeerde corpus beperkte het onderzoek ook via de aard van de teksten die het bevat. Het omvat werken die theoretisch reflecteren over fenomenen als journalistiek, literatuur, narrativiteit en fictie. Zuiver empirische vaststellingen omtrent deze entiteiten blijven buiten beschouwing. Door zijn sterk theoretische onderbouw loopt het onderzoek echter het gevaar bevindingen ‘buiten de realiteit’ te formuleren. Een toetsing van de ontwikkelde theorie aan de empirie zou de studie niet enkel een ‘werkelijker’ karakter geven, maar zou tevens haar relevantie binnen het theoretische onderzoek vergroten. De abstracte opbouw van een doorgedachte redenering is immers één zaak, de bruikbaarheid van de ontwikkelde theorie een andere. De waardevolheid van een theoretische denkpiste hangt in belangrijke mate af van haar empirische pertinentie.

De zoektocht naar een antwoord op de vraag ‘Kunnen er in journalistieke werken ficties voorkomen?’ kan dus nog via verschillende wegen worden verder gezet of hernomen. Het beperkte onderzoek dat tot hier toe werd verricht enerzijds en de mogelijkheden die de onderzoeksvraag genereert anderzijds, tonen aan dat er nog een heel terrein open ligt. Dit noopt tot de verdere studie en de formulering van nieuwe theorieën omtrent de mogelijkheid van fictionaliteit in de journalistiek.

Bibliografie

Bagni, P., *Genere*.

Perugia: La Nuova Italia, 1997.

Bardoel, J., 'Beyond Journalism. A Profession between Information Society and Civil Society',

in *European Journal of Communication*, 11 (1996), 3, p. 283-302.

Brandt Corstius, H., 'Echt en non-echt',

in *NRC Handelsblad. Boeken: overzicht en kritiek*, 1996, 30 augustus.

Cambron, M. en H.J. Lüsebrink, 'Presse, littérature et espace public: de la lecture et du politique',

in *Etudes françaises*, 36 (2000), 3, p.127-145.

Cebik, L.B., *Fictional Narrative and Truth. An Epistemic Analysis*.

Lanham, New York, London: University Press of America, 1984.

Constandse, A.L., 'Journalistiek en Literatuur',

in *Kritisch Akkoord 1979: een keuze uit in 1978 verschenen essays in Noord- en Zuidnederlandse tijdschriften*. Onder hoofdredactie van A. Brandenburg, J.W. Overeem, W.Verheghe, E.Willekens.

Brussel, Amsterdam: Elsevier/ Manteau, 1979, p. 98-108.

Cowan, G., 'The Legal and Ethical Limitations of Factual Misrepresentation',

in *The Annals of The American Academy of Political and Social Science*, 560 (1998), p.155-164.

Danto, A.C., 'The Artworld',

in *The Journal of Philosophy*, 61 (1964), p. 571-584.

Deputer, F., 'Over literaire journalistiek en journalistische literatuur',

in *Heibel*, 2 (1967), 6, p. 19-22.

Ericson, R.V., 'How Journalists Visualize Fact',
in *The Annals of The American Academy of Political and Social Science*, 554 (1997), p.
83-95.

Geerts, G. en T. Den Boon, *Van Dale. Groot woordenboek der Nederlandse taal*.
Antwerpen, Utrecht: Van Dale Lexicografie, 1999.

Geerts, L., 'Journalistiek, een randgebied?',
in *Dietsche Warande & Belfort. Tijdschrift voor letterkunde en geestesleven*,
129 (1984), 1, p. 310-317.

Goffman, E., *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*.
Cambridge, MA: Harvard University Press, 1974.

Guzzetti, A., 'Notes on Representation and the Nonfiction Film',
in *New Literary History. Problems of Otherness: Historical and Contemporary*,
27 (1996), 2, p. 263-270.

Hartley, J., *Popular Reality*.
Londen: Arnold, 1996.

Hellman, J., *The New Journalism as New Fiction*.
Urbana: University of Illinois Press, 1981.

Hershey, J., 'The legend on the License',
in *The Yale Review*, 70 (1980), 1, p. 1-25.

Hospers J., *Meaning and Truth in the Arts*.
Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1946.

Katz, E., 'The End of Journalism? Notes on Watching the War',
in *Journal of Communication*, 42 (1992), 4, p. 5-14.

Koch, T., *The news as myth. Fact and context in journalism*.
Westport: Greenwood Press, 1990.

Lacey, N., *Narrative and Genre. Key Concepts in Media Studies*.
New York: Palgrave, 2000.

Bibliografie

Lamarque, P., 'Narrative and Invention: The Limits of Fictionality',
in Nash, Ch. (ed.), *Narrative in Culture. The uses of Storytelling in the Sciences, Philosophy, and Literature*.
London: Routledge, 1990.

Leitch, T.M., *What stories are. Narrative Theory and Interpretation*.
Pennsylvania: The Pennsylvania State University, 1986.

Lexicon van literaire termen.

Onder hoofdredactie van H. Van Gorp, D. Delabastita, R. Ghesquiere.
Deurne: Wolters Plantyn, 1998.

Mak, G., 'Enkele gedachten van een laag insect. Over non-fictie in de literatuur',
in *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, 1997-1998*,
(1999), p. 16-23.

Malcolm, J., 'Reflections: The Journalist and the Murderer',
in *New Yorker*, 1989, 13 maart.

Matheson, D., 'The birth of news discourse: changes in news language in British newspapers, 1880-1930',
in *Media, Culture & Society*, 22 (2000), p. 557-573.

McQuail, D., 'Informing the Information Society; The Task for Communication Science',
in Gaunt, P. (ed.), *Beyond Agendas. New Directions in Communication Research*.
London, Westport: Greenwood Press, 1993.

Mills, N. 'Introduction',
in Mills, N., *The New Journalism*,
New York: McGraw-Hill, 1974.

Mukarovsky, J., *Il significato dell' estetica*.
Torino: Einaudi, 1973.

Ogden, C.K., *Bentham's Theory of Fictions*.
London: Routledge & Kegan Paul, 1951.

Park, Y., 'The Function of Fiction',
in *Philosophy and Phenomenological Research*, 42 (1982), 3, p. 416.

Poll, K.L., 'De betrouwbare journalistiek',
in *Hollands Weekblad: tijdschrift voor literatuur en politiek*,
41 (1960), 1, p.1-2.

Pulkhritudova, E., 'Popular Fiction as Journalism',
in *Journal of Communication*, 41 (1991), 2, p. 92-101.

Russell, B., *Logic and Knowledge*.
Marsh, R.C. (ed.)
London: George Allen & Unwin Ltd, 1956.

Searle, J.R., *Expression and Meaning*.
Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

Searle, J.R., *Intentionality. An essay in the philosophy of mind*.
Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Searle, J.R., *Speech Acts. An essay in the philosophy of language*.
Londen: Cambridge University Press, 1974.

Schaeffer, J.M., *Qu' est-ce qu' un genre littéraire?*
Parijs: Editions Du Seuil, 1989.

Shearing, C. en R. Ericson., 'Culture as Figurative Action',
in *British Journal of Sociology*, 42 (1991), p. 481-506.

Sims, N. en Kramer, M., *Literary Journalism: A New Collection of the Best American Nonfiction*.
New York: Ballantine, 1995.

Talese, G., *Fame and Obscurity*.
New York: World, 1970.

Todorov, T., *Les genres du discours*.
Parijs : Editions Du Seuil, 1978.

Tops, P.W., C.A.T. Schalken en S. Zouridis. 'ICT en veranderende relatiepatronen tussen burgers en bestuur',
in Baten, I. en J. Ubacht, *Een kwestie van toegang. Bijdragen aan het debat over het publieke domein van de informatievoorziening*.
Amsterdam: Otto Cramwinckel Uitgever, 1995.

Van Belle, W., *Zwijgen is niet altijd toestemmen. De rol van inferenties bij het interpreteren en het argumenteren*.
Leuven: Acco, 2003.

Varhinger, H., *The Philosophy of the As If: A system of the theoretical, Practical, and Religious Fictions of Mankind*.
New York: Routhledge, 1968.

Verhoeven, C., 'De status van de fictie',
in *Streven*, 67 (2000), 1, p. 4-11.

Vervaeck, B., 'Journalistiek en literatuur',
in *Yang*, 34 (1991), 1, p. 133-134.